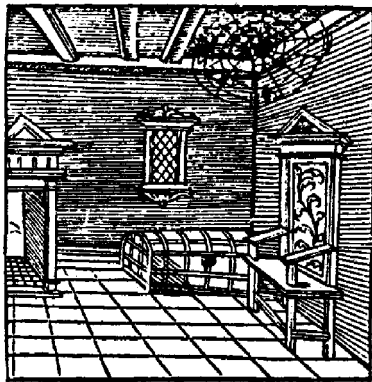

*Historisk
Tidskrift
för
Finland*

1 · 1995 årg. 80

Historisk Tidskrift för Finland

utgiven av Historiska föreningen r.f., Helsingfors

REDAKTIONEN

Ansvarig redaktör: Professor Max Engman

Redaktionssekreterare:

Fil.mag. John Strömberg Fil.dr Henrik Meinander

Ekonom: Fil.kand. Pertti Hakala

REDAKTIONSRÅD

Eljas Orrman (ordförande) · Max Engman · Derek Fewster

Tom Gullberg · Matti Klinge · Rainer Knapas · Henrik Knif

Henrik Meinander · Beatrice Moring · Alexandra Ramsay

Henrik Stenius · Nils Erik Villstrand · Anna-Maria Åström

Trygg eller livsfarlig?

Våldsbrottsligheten i Finlands städer 1540–1660

PETRI KARONEN

Forskarna i Norden har varit mycket eniga om att den våldsbrottslighet som kom till rättsväsendets kännedom avtog kraftigt i början av 1600-talet jämfört med den fortfarande höga nivån under 1500-talet. Till exempel Hans Eyvind Naess, som utfört jämförande forskning i nordiskt perspektiv, konstaterar att det mellan åren 1620 och 1650 skedde en dramatisk nedgång i fråga om våldsbrott och brott mot liv.¹ Minskade våldet också i städerna i Finland under 1500- och 1600-talet och var städerna trygga eller livsfarliga? Temat behandlas kvantitativt och resultaten jämförs med vissa andra nordiska städer, vilket innebär att någon grundlig analys av materialet inte är möjlig i detta sammanhang.²

För 1500-talets del har det huvudsakliga källmaterialet bestått av saköreslängder, eftersom domböcker inte har bevarats från tiden före stormaktstiden. Utvecklingen under åren 1623–1660 undersöks med hjälp av renove-

¹ "Det skjedde et dramatisk fall i volds- og drapsfrekvensen fra 1620–1650". – Hans Eyvind Naess, 'Vold', *Det 22. nordiske historikermøte. Oslo 13.–18. august 1994*. Rapporteredaktör: Kåre Tønnesson. *Rapport II. Normer og sosial kontroll i Norden ca. 1550–1850. Domstolene i samspill med lokalsamfunnet*, Koordinator Sølvi Sogner (Oslo 1994), s. 77. – Motsvarande resultat – dock med något avvikande uppskattningar beträffande tidpunkten för våldsbrottens minskning – uppvisar bl.a. Eva Österberg, 'Kontroll och kriminalitet i Sverige från medeltid till nutid. Tendenser och tolkningar', *Scandia* 1991: 1, s. 80. Johan Söderberg, *Civilisering, marknad och våld i Sverige 1750–1870. En regional analys*, Stockholm Studies in Economic History 18 (Edsbruk 1993), s. 87, även not 1. Heikki Ylikangas, 'Ätten och våldet. Våldsbrott i Norden vid övergången till nya tiden', *HTF* 1994: 1, s. 3. Heikki Ylikangas, *Puukkojunkkarieitten esinmarssi. Väktivaltarikollisuus Etelä-Pohjanmaalla 1790–1825* (Keuruu 1976), s. 305–309.

² Om brottsstrukturen i städerna i Finland på 1500- och 1600-talen, se Petri Karonen, 'Brottsligheten i Norden på 1500- och 1600-talet', (Svensk) *Historisk tidskrift* 1995: 1, s. 73–74.

rade domböcker, som under hela den granskade perioden innehåller största delen av de brottsfall som kom till rättens kännedom. Källmaterialet kan i detta avseende anses täckande.³ Antalet brottmål har ställts i relation till städernas folkmängd, som för stormaktstidens del har uppskattats utgående från befolkningsciffrorna i mantalslängderna (det "sannolika" invånarantalet = två gånger antalet personer som erlade mantalspenning).⁴

Det är inte oproblemiskt att relatera våldsbrottsligheten till invånarantalet och att jämföra data med varandra, ty den använda metoden beaktar t.ex. inte sådana fall, där offret endast gjort ett kort besök i staden. Också förövaren kunde vara utifrån, varvid en relatering till invånarantalet förvrider siffrorna. Genom att ställa brotten i relation till folkmängden får man i alla fall en allmän bild av läget i olika städer som sedan kan preciseras och t.o.m. korrigeras med hjälp av en kvalitativ analys.

Den totala våldsbrottsligheten under 1500- och 1600-talet

Våldsbrottsligheten i Finlands städer kan för 1500-talets del undersökas endast beträffande Åbo, Viborg, Raumo och Björneborg.⁵ Det går inte att bilda en enhetlig tidserie men ett gemensamt drag är att våldsbrottmål kom till rättsväsendets kännedom oftast i början av den granskade perioden, d.v.s. på 1540-, 1550- och 1560-talen. Framför allt i Åbo, Viborg och Björneborg minskade våldsdåden klart under perioden 1570–1620. I detta avseende är situationen i Finlands städer identisk med den utveckling som tidigare konstaterats på landsbygden.⁶

³ Se t.ex. Petri Karonen, *Kämnerinoikeudet Suomen kaupungeissa suurvalta-ajan alkupuolella (noin 1620–1660)*, Studia historica Jyväskylälänsia 48 (Jyväskylä 1994), s. 34–38. Petri Karonen, 'Brottsligheten i städerna i Egentliga Finland och Satakunta i början av 1600-talet', *HTF* 1994: 1, s. 77–80. Petri Karonen, 'Viipurin raastuvanoikeudessa vuonna 1634 tehdyt oikeudenkäynti uudistukset ja niiden vaikutus kaupungin oikeudenhoitoon', *Lakimies* 6/1994. – Om klassificeringen och beräkningsgrunderna för brottmålen, se Karonen, 'Brottsligheten i städerna', s. 79–80, 102. – Om förfarandet på landsbygden, se Seppo Aalto, 'Folket, kronan och tingen. Domstolsmaterialet från 1500- och 1600-talet i källkritikens ljus', *HTF* 1994: 1.

⁴ Om folkmängden i städerna under 1500-talet, se källorna till fig. 1.

⁵ För Ekenäs föreligger dessutom uppgifter från 1560-talet, men endast för två år och dessa har inte beaktats. *Ekenäs stads dombok 1623–1660*, Utgiven av Emmy Hultman. Se Ekenäs-samfundets skrifter I. 1, (Helsingfors 1913), s. 273–274.

⁶ Se t.ex. Heikki Ylikangas, *Valta ja väkivalta keski- ja uuden ajan taitteen Suomessa* (Juva 1988), s. 135.

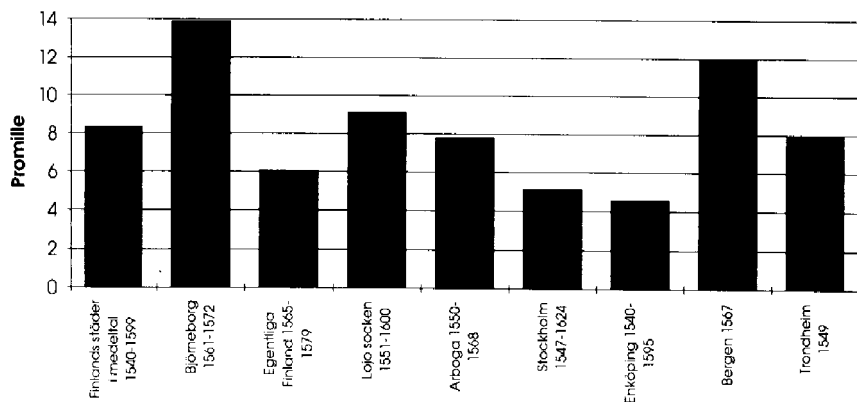

Fig. 1. Våldsbrottsligheten på 1500-talet i medeltal per år och 1 000 invånare. Källa: Finländska städers saköreslängder åren 1540–1599, Riksarkivet, Helsingfors (RA). Pentti Renvall, 'Valtiolliset vaiheet ja hallinnollis-oikeudellinen kehitys', *Varsinais-Suomen historia V*, 1 (Turku 1949), s. 103–105, 222–236. Heikki Ylikangas, 'Väkivaltarikosten motivaatiopohja 1500-luvulla Suomessa', *HArk* 65, s. 108 och *Lohjalaisten historia 1* (Helsinki 1973), s. 118, 149. *Enköpings stads tänkeböcker 1540–1595*, Samlingar utgivna av Svenska fornskrift-Sällskapet, Bd 65, Utgivna av Sven Ljung (Lund 1960–1966). Arboga stads tänkebok. Lindström, 'Crime and Control', s. 82–87. Sandnes, *Kniven, ølet og aeren*, s. 48. – Befolkningsberäkningar för finska städer på 1500-talet se K Grotenfelt, *Suomen kaupasta ja kaupungeista ensimmäisten Vaasa-kuninkaiden aikana* (Helsinki 1887). Yrjö Kaukiainen, 'Suomen asuttaminen', *Suomen taloushistoria 1. Agraarinen Suomi* (Helsinki 1980), s. 105. Veikko Kerkkonen, *Etelä-Suomen kaupunkien kruununverot 1614–1650*, Historiallisia tutkimuksia XXX (Helsinki 1945), s. 81. Aina Lähteenoja, *Rauman kaupungin historia I. Rauma vuoteen 1600* (Rauma 1946), s. 196–197. Volter Högman, *Rauman kaupungin historia I. Vuoteen 1641* (Helsinki 1907), s. 126–127. – Folkmängden för Arboga och Enköping har här uppskattats till 750, se Eva Österberg, 'Crime and Punishment in the Provincial Towns of Sweden. Swedish Criminality in a Comparative European Perspective', Eva Österberg & Dag Lindström, *Crime and Social Control in Medieval and Early Modern Swedish Towns*, *Studia Historica Upsaliensia* 152 (Uppsala 1988), s. 58.

Att det fanns rum för en sänkning av våldsbrottsligheten i Finlands städer framgår av fig. 1, som visar att medeltalet beträffande våldsbrottsligheten var högt jämfört med motsvarande siffror på landsbygden och de flesta städer i Sverige och Norge. Om man ytterligare beaktar den totala våldsbrottsligheten framgår att Björneborg uppenbarligen var den minst trygga staden i Norden under 1500-talet. Enligt Jørn Sandnes förekom våld synnerli-

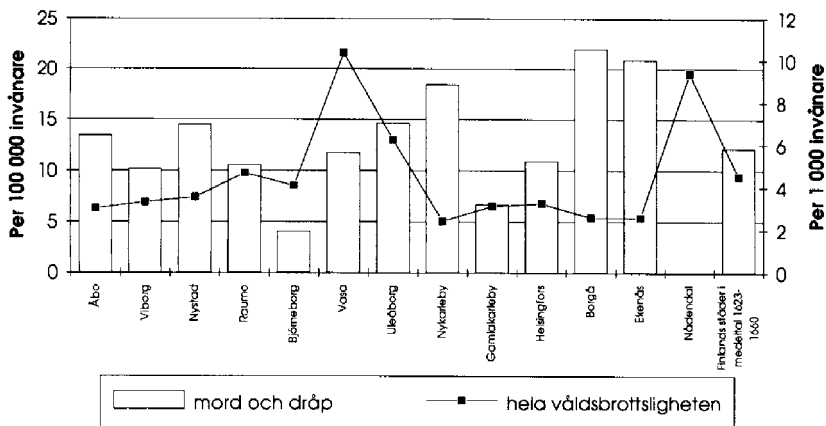

Fig. 2. Våldsbrottsligheten i Finlands städer 1623–1660 i medeltal per år. Källa: Finländska städernas domböcker 1623–1660, RA. Finländska städernas mantalslängder 1634–1660. Kerikkonen, *Etelä-Suomen kaupunkien kruununverot 1614–1650*, s. 238–251.

gen allmänt i Bergen, men våldsdåden var trots det betydligt färre än i Björneborg i medeltal.⁷

För stormaktstidens del finns rätt noggranna uppgifter om våldet i alla de gamla städerna (grundade senast under Gustav II Adolfs regentperiod) i Finland. I relation till invånarantalet fortsatte våldskriminaliteten att sjunka under stormaktstiden ända till 1630-talets slut. Vid denna tidpunkt sker en förändring, vilket framgår av att antalet brottmål i rätterna ökar märkbart i slutet av 1630-talet och under de första åren av följande decennium. Efter ett par lugnare år stegrades brottsligheten i slutet av 1640-talet till en nivå som var nästan dubbelt högre än medelnivån på 1620-talet. Den totala våldsbrottslighetens höga och klart stigande nivå bibehölls ända till slutet av den granskade perioden. I detta skede är det inte möjligt att ange orsakerna, men den tolkning som framhåller en sjunkande trend inom våldsbrottsligheten förefaller inte helt att hålla streck i fråga om de finska städerna i början av stormaktstiden (fig. 2).⁸

⁷ Jørn Sandnes, *Kniven, ølet og æren. Kriminalitet og samfunn i Norge på 1500- og 1600-tallet*. (Otta 1990), s. 48.

⁸ Se även Jan Sundin, *För Gud, Staten och Folket. Brott och rättskipning i Sverige 1600–1840*. Rättshistoriskt bibliotek. Skrifter utgivna av institutet för rättshistorisk forskning grundat av Gustav och Carin Olin. Fyrtiosjunde bandet (Lund 1992), s. 456.

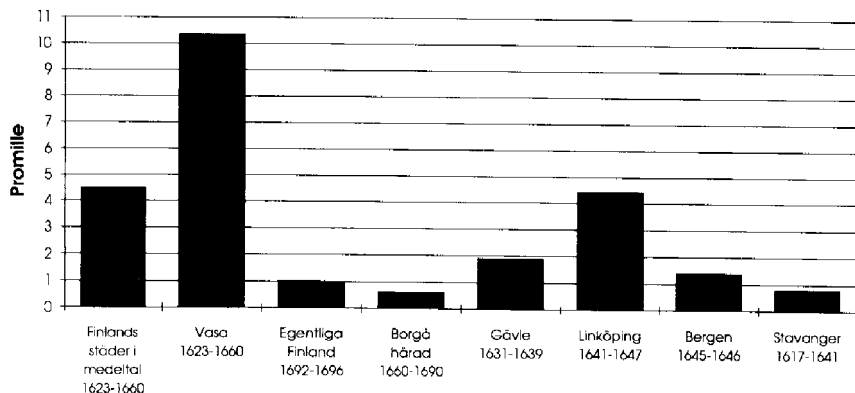

Fig. 3. Våldsbrottsligheten på 1600-talet i medeltal per år och per 1 000 invånare. Källa: Se fig. 2. Sundin, *För Gud, Staten och Folket*, s. 90. Lindberg, *Linköpings historia*, s. 565. Seppo Aalto, *Siveellisyys ja siveettömyys sääty-yhteiskunnassa. Siveellisyysrikokset sosiaalisena ilmiönä Porvoon läänissä 1660–1690*, licentiatavhandling i Finlands och Skandinavien historia, Helsingfors universitet 1991, s. 46, bilaga 1. Aalto, 'Folket, kronan och tingen', s. 38. Eero Matinoli, 'Oikeudenhoito ja rikollisuus Varsinais-Suomessa (1600–1809)', *Varsinais-Suomen historia VII: 2* (Turku 1963), s. 32. Seppo Muroma, *Suurten kuolovuosien (1696–1697) väestönmenetyks Suomessa*, Historiallisia tutkimuksia 161 (Jyväskylä 1991), s. 263. Gävle stads dombok 1631–1639. Bidrag till Gästriklands kulturhistoria, Nr 2, Utgiven av Erik Brännman och Arne Lenner (Gävle 1982). Björn Helmfriid, *Norrköpings stads historia 1568–1719. 1. Tidsavsnittet 1568–1655* (Stockholm 1963), s. 289–290. Naess, 'Vold', s. 69–70.

Om man jämför den allmänna våldsbrottsligheten i städerna i Finland med i första hand landsbygdssamhällena (fig. 3). Räknat per tusen invånare och år var antalet mål dock knappt hälften av motsvarande antal under 1500-talet. En jämförelse med vissa städer i Sverige och Norge bekräftar också uppfattningen att det var mycket farligt att röra sig på gatorna i de finska städerna. Något större jämförelsematerial har jag visserligen inte haft till mitt förfogande. I Linköping nådde man dock på 1640-talet en nivå som ungefär motsvarar medeltalet i städerna i Finland under perioden 1623–1660, men inte heller i Linköping nådde våldsbrotten upp till mer än drygt hälften av nivån i Vasa, som i detta avseende klart var Finlands farligaste stad.⁹

⁹ Uppgifterna från Linköping anger inte direkt antalet brottmål utan antalet svarande. –

Brott mot liv

Får man en annan bild av våldsbrottsligheten om man i stället utgår från brotten mot liv?¹⁰ Sedan gammalt har man ansett att det uttryckligen på basen av brotten mot liv är möjligt dra slutsatser om våldsmentaliteten i samhället. Att dräpa en annan person har alltid setts som ett brott och mörkertalet för dessa brott är vanligen mycket litet.

Enligt Heikki Ylikangas har största delen eller t.o.m. alla brott mot liv som kommit till rättsens kännedom antecknats i saköreslängderna under 1500-talet. Detta inbegriper också mål där dödsdomar avkunnades.¹¹ Det är därför anmärkningsvärt att saköreslängderna från städerna i Finland inte nämner ett enda mord. Det förefaller sålunda som om antalet brott mot liv i de finska städerna under 1500-talet var rätt ringa, vilket är något förvånande i belysning av tidigare forskningsresultat.

Med hjälp av vissa ersättande källor är det möjligt att ge en klarare bild. Dylika källserier är t.ex. slottsräkenskaper, hospitalsräkenskaper samt de i riksregistraturen¹² förekommande anteckningarna om brott mot liv och böter erlagda för sonande av dråp. I dessa källor har endast ett par mord påträffats under hela århundradet. Uppenbarligen var Åbo, Raumo, Björneborg och Viborg inte särskilt livsfarliga på 1500-talet.

För Åbo stads del förändras bilden väsentligt när man granskar förteckningarna över personer som begravts i Åbo domkyrka. Förteckningar finns sporadiskt bevarade ända från år 1556 och som obruten serie fr.o.m. år 1587.¹³ Man kan inte utgå från att alla som dödats i staden har begravts i domkyrkan, men med hjälp av förteckningarna är det möjligt att göra en minimiuppskattning av antalet dräpta.

I Åbo förövades år 1556 åtminstone tre dråp¹⁴, vilket i relation till in-

Sundin, *För Gud, Staten och Folket*, s. 90. Folke Lindberg, *Linköpings historia II. Tiden 1567–1862*. Första bandet (Uppsala 1946), s. 565.

¹⁰ I det följande har barnamord inte inräknats bland brott mot liv.

¹¹ Ylikangas, *Valta ja väkivalta*, s. 108–111. Heikki Ylikangas, 'Henkirikos keskiajan lopun ja uuden ajan alun Suomessa', *Oikeustiede–Jurisprudensia*, Suomalaisen lakimiesyhdistyksen vuosikirja VIII. 1976 (Vammala 1977), s. 107–108.

¹² Frågan har här granskats enbart med utnyttjande av Gustav Vasas registratur. – *Konung Gustaf den förstes registratur*, Utgifvet af Kongl. riksarkivet genom V. Granlund, G. O. Berg, D. 1–29 (Stockholm 1861–1916).

¹³ Varken saköreslängder eller domböcker finns bevarade för ett enda av de år som nämns i den fortsatta texten.

¹⁴ "som stungin bleff", – *Utdrag ur Åbo domkyrkas räkenskaper 1553–1634*, Utgifna af

vånarantalet (vid den tiden ca 2 200) ger det förvånande resultatet 135 mord per 100 000 invånare. Trots att stickprovskaraktären (ett enda år som sampel) torde inverka på resultatet i betydande grad är det dock ett faktum att våldsdåden var ett synnerligen stort problem i staden just vid denna tid. Nävar och knivar brukades beklagligt ofta. I Jacob Teitts klagomålsregister mot adeln i Finland (1555–1556) nämns dessutom att en enskild adelsman tagit livet av 5–6 män i Åbo.¹⁵

Följande uppgifter om brott mot liv i Åbo finns att tillgå från åren 1587–1615. Då var medeltalet per år ca 23/100 000 invånare.¹⁶ Siffran är inte speciellt hög jämfört med brotten mot liv i städerna i allmänhet under denna tidsperiod. Betydligt fler mord förövades i Stockholm och Bergen under 1500-talet; i Arboga (1550–1568) och Enköping (1540–1595) var brotten mot liv något färre än i Åbo, ca 14–15/100 000 invånare och år.¹⁷ Antalet mord och dråp var dock stort i jämförelse med motsvarande frekvens på landsbygden i Finland. Däremot var antalet dråp ungefär lika stort på landsbygden i Sverige.¹⁸

Den allmänna trenden i fråga om brott mot liv i de nordiska städerna under 1500-talet förefaller alltså att ha varit att mord och dråp förövades betydligt oftare i stora städer än i små.¹⁹

R. Hausen. Bidrag till Åbo stads historia (BÅH). Första serien. I, (Helsingfors 1884), s. 139.

¹⁵ Jacob Teitts *klagomålsregister emot adeln i Finland 1555–1556*. Todistuskappaleita Suomen historiaan V, Julkaisu Suomen historiallinen seura (Helsinki 1894), s. 61. – Jfr J. W. Ruuth, *Åbo stads historia under medeltiden och 1500-talet*. Fjärde häftet. BÅH. Andra serien XIII (Helsingfors 1923), s. 178–179. Oscar & Sigrid Nikula, *Turun kaupungin historia 1521–1600*, s. 180–183.

¹⁶ Invånarantalet i Åbo åren 1587–1615 har uppskattats till 4 000.

¹⁷ Dag Lindström, 'Crime and Control in the Capital: Stockholm 1475–1625', Eva Österberg & Dag Lindström, *Crime and Social Control in Medieval and Early Modern Swedish Towns*, Studia Historica Upsaliensia. 152 (Lund 1988), s. 82–87. *Arboga stads tänkebok*. Fjärde delen 1534–1569. Utgiven av Erik Noreen. Samlingar utgivna av Svenska Fornskrift-Sällskapet, Bd 53. samt register till Arboga stads tänkebok av Sven Ljung (Uppsala 1941–1950). Sandnes, *Kniven, ølet og æren*, s. 48. Österberg 'Kontroll och kriminalitet', s. 72–74. Söderberg, *Civilisering, marknad och våld*, s. 90.

¹⁸ Ylikangas, *Valta ja väkivalta*, s. 132–134. Ylikangas, 'Henkirikos keskiajan lopun ja uuden ajan alun Suomessa', s. 123–130. Johan Söderberg, 'Rättsväsendets utbyggnad i Sverige. Lokala konsekvenser och reaktioner 1550–1750', *Lokalsamfund og øvrigt i Norden ca. 1550–1750*, Red. Harald Winge (Oslo 1992), s. 25.

¹⁹ Undantaget är den lilla staden Vadstena, där antalet brott mot liv i slutet av 1500-talet och början av 1600-talet var skakande stort. – Österberg, 'Kontroll och kriminalitet', s.

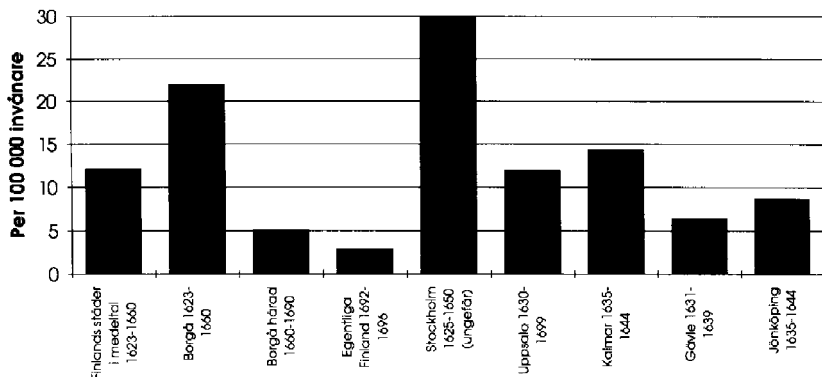

Fig. 4. Mord och dråp på 1600-talet i medeltal per år och per 100 000 invånare. Källa: Se fig. 1-2. Rudolf Thunander, *Tusen brott i Småland. Studier i Göta Hovrätts Criminaliaserie* (Växjö 1990), s. 74. K. W. Herdin, *Uppsala på 1600-talet. Rättsväsendet I* (Uppsala 1926), s. 212. Uppgifterna om Stockholm utgör ett summariskt medeltal 1625-1650 enligt Söderbergs (*Civilisering, marknad och våld*, s. 90) diagram. Göran Rystad, 'Jönköping under stormaktstiden', *Jönköpings stads historia. Del II. Från stadens brand till kommunalreformen 1862* (Värnamo 1965), s. 133-138. Folke Lindberg, *Västerviks historia 1275-1718* (Västervik, Stockholm 1933), s. 214. Helmfrid, *Norrköpings stads historia 1568-1719. I*, s. 289-290. Björn Helmfrid, *Norrköpings historia. 6. Tiden 1655-1719* (Stockholm 1971), s. 7, 10-11.

Från stormaktstiden finns uppgifter att tillgå från alla de gamla städerna i Finland. Ur fig. 5 kan man utläsa att brotten mot liv minskade något fram till år 1660, med undantag för uppgången på 1640-talet. Problemet kan undersökas också med hjälp av medianvärden. Det genomsnittliga antalet brott mot liv (ca 12/100 000 invånare) i Finlands städer var stort jämfört med landsbygden. Under stormaktstiden förefaller det som om de finska städerna allmänt taget blev livsfarligare än tidigare. Detta faktum kan påvisas om man jämför uppgifterna om brott mot liv i Finlands städer med motsvarande siffror för vissa av Sveriges viktigaste²⁰ städer: endast Stock-

73. Om Brotten mot liv i Amsterdam på 1500-talet, se Pieter Spierenburg, 'Faces of Violence: Homicide Trends and Cultural Meanings: Amsterdam, 1431-1816', *Journal of social history*, Summer 1994. Vol. 27: 4, s. 706-707; om Köln, se Gerd Schwerhoff, *Köln im Kreuzverhör. Kriminalität, Herrschaft und Gesellschaft in einer frühneuzeitlichen Stadt* (Hirschberg 1991), s. 282-286.

²⁰ Stockholm, Uppsala, Kalmar, Gävle och Jönköping placerade sig väl i 1647 års rangordning, som vittnar om kronans bedömning av städernas betydelse. Alla städerna placerade sig bland de tjugo främsta.

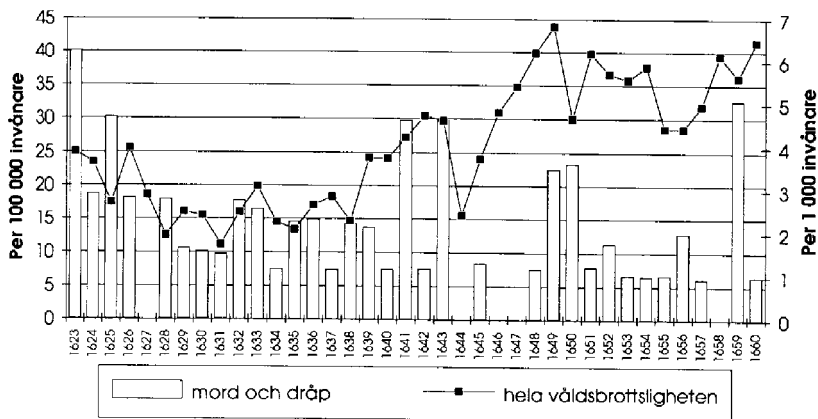

Fig. 5. Våldsbrottsligheten i Finlands städer 1623–1660 i medeltal per år. Källa: Se fig. 2.

holm var klart farligare (fig. 4).²¹ Betydligt dystrare siffror än i huvudstaden påträffas dock i Linköping där det under perioden 1640–1647 förövades över 44 dråp per 100 000 invånare och år. Siffran torde vara den högsta som påträffats i Sverige (inkl. Finland) under stormaktstiden.²²

Finlands livsfarligaste städer i början av stormaktstiden var Borgå och Ekenäs. Under den undersökta perioden var det endast i dessa städer som det genomsnittliga antalet brott mot liv per 100 000 invånare och år (21–22) nådde liknande siffror som i Åbo i slutet av 1500-talet och början av 1600-talet. Enligt detta var en minskning av brotten mot liv ett faktum. Det är förvånande att Finlands viktigaste städer Åbo och Viborg inte var farligare än de små städerna. Situationen var snarare den motsatta under stormaktstiden: ju mindre, yngre eller mindre framgångsrik staden var, desto större var risken för invånarna att förlora livet. Det samma gäller i rätt hög grad också lindrigare våldshandlingar, även om de städer som i fråga om brott mot liv uppvisade dystra siffror i denna granskning närmast förvandlades till fridens boningar och tvärtom (fig. 5).

²¹ Om brott mot liv på den svenska landsbygden, se Söderberg, 'Rättsväsendets utbyggnad i Sverige', s. 25.

²² Sundin, *För Gud, Staten och Folket*, s. 109. Lindberg, *Linköpings historia*, s. 565. Sundin har ställt (s. 113) de fem dråp som förövades i staden åren 1609–1616 och 1640–1647 i relation till ett uppskattat invånarantal på 1000 personer, vilket resulterat i ett årligt medelvärde på 30/100 000 invånare.

Slutord

Den totala våldsbrottsligheten som kom till rättens kännedom i de finska städerna utvecklades under 1500-talet långt enligt de linjer forskningen redan tidigare kommit fram till, d.v.s. våldet avtog. Utvecklingen är dock inte entydig, eftersom antalet brott mot liv var färre i Finlands städer under 1500-talet. Det förefaller dock som om våldsdåd var vanligare i Finland än i Sverige vid denna tid. Till sin karaktär var de dock klart lindrigare; endast några marks blåmärken. Under stormaktstiden var trenden inom våldsbrottsligheten sjunkande ända till 1640-talet. Trots att brotten mot liv minskade något började det lindrigare våldet öka just fr.o.m. 1640-talet. Allt som allt var Finlands städer alltjämt starkare präglade av våld än den omgivande landsbygden och städerna i Sverige.

I början av stormaktstiden förefaller brotten mot liv att ha varit färre i de stora städerna än i de små. Också dråpens antal minskade snabbare i de stora städerna. Situationen var alltså rakt motsatt jämfört med föregående århundrade.

Även i denna fråga var Stockholm en föregångare. I huvudstaden skedde en anmärkningsvärd nedgång i mordstatistiken mellan åren 1620 och 1650.²³ Kronan försökte och lyckades också styra de stora städernas förvaltning och rättsvård i den riktning den ansåg bäst, vilket utan tvekan kraftigt bidrog till att de allvarigare blodsdåden avtog. Däremot var kontrollen i småstäderna inte på långt när lika strikt. I småstäderna kunde livsföringen ibland vara synnerligen våldsam, rentav "barbarisk". I de små och medelstora städerna i Finland kunde den som bevakade kronans intressen, den kungliga borgmästaren, väcka antipatier bland befolkningen, vilket t.o.m. kunde ge upphov till en "våldsvåg". Detta var fallet t.ex. i Raumo på 1650-talet, där borgmästaren blev utsatt för nära på systematisk terror. Samtidigt skärptes den allmänna atmosfären i staden till det yttersta.²⁴

²³ Trots detta var antalet mördade i Stockholm stor om man jämför t.ex. med storstaden Amsterdam. – Söderberg, *Civilisering, marknad och våld*, s. 87–93. Spierenburg, 'Faces of Violence', s. 707.

²⁴ Karonen, 'Brottsligheten i städerna'. Petri Karonen, *"Raastuvassa tavataan". Tutkielmia Ruotsi-Suomen kaupunkien hallintopolitiikasta, hallinto- ja oikeuslaitoksesta sekä virkamiehistä suurvalta-ajalla* (manuskript 1995), kapitel 7. – Om Stockholms ställning, se t.ex. Lars Ericson, *Borgare och byråkrater. Omvandlingen av Stockholms stadsförvaltning 1599–1637*, Stockholmsmonografier utgivna av Stockholms stad vol 84 (Stockholm 1988). Karonen, *Kämnerinoikeudet Suomen kaupungeissa*.

*

Slutsatsen att det var farligt att leva i städerna i Finland är bara en iakttagelse, om också en viktig sådan, men den väcker frågan om varför det vara så. Varför stod våldet på en hög nivå i Finland ännu under stormaktstiden, medan nivån började sjunka på andra håll i riket? Dessutom vore det viktigt att klarlägga orsakerna till skillnaderna mellan städerna. Den tredje och kanske intressantaste frågan gäller hur invånarna i de finska städerna uppfattade våldet omkring dem, såg de det som ett naturligt inslag i deras liv, eller var de rädda för att gå på gatorna eller överhuvudtaget bo i sin hemstad. Först när dessa problem är lösta blir det möjligt att på ett uttömmande sätt besvara frågan i rubriken – var städerna i Finland trygga eller livsfarliga miljöer under 1500- och 1600-talen?²⁵

²⁵ Senast har Dag Lindström betonat behovet av kvalitativ forskning i kriminaliteten under den förindustriella tiden. – Se Dag Lindström, 'Öärliga mästare och kivande markar. Ett och annat om rättskipning, kriminalitet och normsystem i 1500-talets Norden', *SHT* 1994: 4. – Om ottrygghet i allmänhet, se även t.ex. Robert Muchembled, *Popular Culture and Elite Culture in France 1400–1750* (London 1985).

Förekom tvenne stycken konor

Kvinnor på tingen i Österbotten efter 1600-talets mitt

MONA RAUTELIN

Ett övervakat rättssystem infördes under 1600-talets lopp i det svenska riket. Rättstillämpningen förenhetligades genom nya förordningar, hovrätternas effektiviserade övervakning och sist men inte minst genom bruket av utbildade rättstjänare. Lokala sedvänjor fick ge vika för lagstadgade normer. Fram till slutet av 1600-talet var tinget dock närmast ett konfliktlösande organ och ett redskap för statsmakten att genomföra reformer och sprida information. Brottsligheten upptog endast en bråkdel av tingets tid.

De svenska lagarna tillämpades mycket varierande i rikets olika delar. Gränserna för en individs handlingsmöjligheter i underrätterna var inte klart definierade i lag, utan kvinnors och mäns handlande i rätten dikterades primärt av släktens och hushållets intressen och behov. Några skärpta krav på att ordagrant tillämpa lagarna eller begränsa kvinnors rättsliga habilitet restes inte förrän efter 1680-talet.¹ Gränserna för det socialt accepterade för kvinnor drogs alltså upp på tingen fram till senare hälften av 1600-ta-

¹ Anu Pykkänen, 'Kvinnan, hushållet och rätten – Regionala variationer i stormaktstidens Finland', *SHT* 1994, s. 365–387. I Giftermålsbalken 9 KrLl stadgades att husbonden skulle svara för hustrun i rätten. Enligt 28 KrLl hade hustrun rätt att agera i rätten och sälja lös egendom när mannen var frånvarande, men endast i hushållets intressen. I Handelsbalken 4 KrLl stadgades att hustru hade rätt att agera i rätten i ekonomiska ärenden upp till ett öre, men husbondens medgivande förutsattes i ekonomiska transaktioner som över-skred ett öre. Agerade hon utan makens medgivande hade han rätt att upphäva köpet eller skulden. Änkorna var myndiga att agera i rätten enligt Giftermålsbalken 15 och Rättegångsbalken 14 KrLl. De kunde dock inte vara förmyndare för sina barn eller giftomän. I Jordabalken 16 KrKl stadgades att ogift kvinna skulle förestås av målsman i rätten. *Samling af Sweriges Gamla Lagar* utgiven af D.C.J. Schlyter (Lund 1869).

let. Kvinnorna prövade med andra ord själva gränserna för sin rörelsefrihet i offentligheten.² Rättskällorna från ett visst rättsområde ger således en bild å ena sidan av inom vilka gränser i lokalsamhället och hushållet kvinnor tilläts eller var tvungna att verka och å andra sidan av de centrala kvinnliga livsvärdena i bygden.

Först i och med förmyndareordningen från 1669 och i samband med reduktionen restes krav på normativa begränsningar av kvinnors rättsduglighet och mera formellt bruk av manliga ställföreträdare i rätten.³ Kvinnor agerade därför på tingen i ärenden av många olika slag under större delen av 1600-talet.⁴

Kvinnliga aktörer på tingen

Allmogekvinnorna i äldre tiders samhälle har lämnat få spår i källorna. Domböckerna är ett undantag. Tingen var ett forum, där människors personliga handlande bevarats för eftervärlden genom häradskrivarens dokumentering av sakägare, anklagade och vittnen. Kvinnorna förekom betydligt mera sällan på tingen än männen. Ur ett maktperspektiv,⁵ där angreppssättet utgår från vilken plats kvinnor intog i samhällsstrukturerna, var de österbottniska kvinnorna underordnade de manliga hierarkiska strukturerna i

² Hilde Sandvik, 'Kvinnens rettslige handleevne', *NHT* 1991, s. 283. Jens Chr. V. Johansen, 'Women and the Courts of Law in Elsinore, 1550-1700', opublicerad artikel för konferensen i historisk kriminologi på Schaeffergården i Köpenhamn 9.-12.2.1995.

³ *Justitie Werket. Kongl. Stadgar, Resolutioner och Förordningar angående Justitien ifrån åhr 1528*. Utgivna av Joh. Schmedeman (Stockholm 1706), s. 571-583. Anu Pylkkänen, *Puoli vuodetta, lukot ja avaimet. Nainen ja maalaistalous oikeuskäytännön valossa 1660-1710* (Helsinki 1990), s. 93-105. Jungfru Christina Posses agerande i rätten mot sin broder föranledde ett kungligt brev till Göta hovrätt 16.3.1685, där Karl XI förmanade hovrätten för att i strid med förmyndareförordningen ha tillåtit en gift kvinna att agera självständigt. Riksregistraturen RR 179, s. 719v-720v, ÅLA. Heikki Ylikangas, *Suomalaisen Sven Leijonmarckin osuus vuoden 1734 lain naimiskaaren laadinnassa. Kaaren tärkeimpien säännösten muokkautuminen 1689-1694* (Helsingfors 1967), s. 148-149.

⁴ Sølvi Sogner & Hilde Sandvik, 'Ulik i lov og laere; lik i virke og verd? Kvinner i norsk økonomi i by og på land ca 1500-1800', *NHT* 1989, s. 434-462. Pylkkänen, *Puoli vuodetta*. Marja Taussi Sjöberg, 'Kvinnorna på Njurundatinget på 1600-talet', *SHT* 1992, s. 141-171.

⁵ Se t.ex. Yvonne Hirdman, 'Genussystemet - reflexioner över kvinnors sociala underordning', *Kvinnovetenskaplig Tidskrift* 1988, s. 49-63 o. 'Makt och kön', Olof Petersson (red), *Maktbegreppet* (Stockholm 1987), s. 67-92.

1600-talets samhälle. Maktperspektivet lämnar dock ringa utrymme för en analys av kvinnors aktiva handlande och faktiska spelrum på tingen.

En forskningsansats, som fäster större vikt vid enskilda aktörers strategier och handlande har på senare år lanserats inom kvinnohistorisk forskning som ett komplement till det så kallade maktperspektivet. Aktörsperspektivet är mera förankrat i analyser av empiriska förhållanden än maktperspektivet, som i sin strävan att omspanna hela könsrollssystemet och de hierarkiska strukturerna i samhället, tenderar att bli för generellt och abstrakt för enskilda empiriska studier.⁶

Kvinnor och män var under äldre tider givetvis bundna av normativa strukturer och könsbestämda mönster, där kvinnor generellt sett var underordnade. Samtidigt fanns det ett utrymme för ett aktivt kvinnligt handlande på tingen både som målsägare och anklagad; kvinnor verkade inte bara som hjälplösa offer utan tog också del som aktiva handlande individer. De kunde genom sitt aktörskap påverka och i viss mån styra förhållandena inom hushållet och i lokalsamhället.

Man kan nå fram till utrymmet för kvinnors handlingsfrihet inom samhälls- och könsrollsstrukturerna och en eventuell förändringsprocess genom att beskriva och förklara kvinnors aktivitet i förhållande till männens agerande. Aktörsperspektivet blottar således både kvinnoförtryck och kvinnors faktiska handlingsfrihet inom strukturerna.⁷ Aktörsperspektivets dilemma utgörs av frågor om huruvida de enskilda kvinnornas strategier kan tolkas som uttryck för faktiskt handlingsutrymme för en större grupp kvinnor med olika behov och målsättning och hur gränserna för omedvetna och manipulativa strategier skall kunna fastslås. Aktörsperspektivet bör därför ställas i relation till maktperspektivet.

Nordisk forskning om kvinnors plats i äldre tiders samhälle har främst utgått från analyser av hur sockentingen tillämpat de normativa reglerna för kvinnors handlande. Mitt huvudsyfte här⁸ är att ur ett aktörsperspektiv be-

⁶ Se t.ex. Birgitta Larsson, *Conversion to Greater Freedom? Women, Church and Social Change in North-Western Tanzania under Colonial Rule*, Studia Historica Upsaliensia 162 (Uppsala 1991). Christina Bergqvist, *Mäns makt och kvinnors intressen*, Skrifter utgivna av statsvetenskapliga föreningen i Uppsala 121 (Uppsala 1994), särskilt hennes argumentering för aktörsperspektivet, s. 22.

⁷ Bergqvist, s. 21–23.

⁸ Uppsatsens empiriska material grundar sig på min opublicerade avhandling pro gradu *Och Brita Mattsdotter framkom. Kvinnor och män på ting i Österbottens domsaga och i rådstugan*.

skriva och förklara enskilda kvinnors handlande på tingen i två olika roller, som målsägare och anklagade, i två olika kontexter, under freds- och krigstid. Det har här varit omöjligt att analysera kvinnors roll i samtliga ärenden på tingen. Valet har fallit på de ärenden, där kvinnors aktörskap haft olika innehåll än männens eller där kvinnors handlande förändrats till följd av krig.

Österbotten under 1600-talet

Undersökningsområdet sträcker sig från kusten norr om Närpes till Torne älv och österut till Kajana friherrskap och omfattar en tredjedel av det dåvarande Finland. Antalet hemman och torp varierade mellan 4500 åren 1634–1635 och 6300 åren 1694–1695.⁹ Nyröjningen fördubblade antalet rökar från 1630-talet till slutet av århundradet. Befolkningen uppgick efter 1600-talets mitt till närmare 30 000 invånare.¹⁰

Österbottens ekonomiska struktur skilde sig från landets övriga delar. Vid sidan av jord- och svedjebruk hade en kapitalistisk ekonomi tidigt vunnit insteg på landsbygden till följd av ett aktivt varuutbyte. Skogen erbjöd möjligheter till avverkning, träkols-, tjär- och pottaskebränning. Tjärän blev ordinarie skattepersedel fr.o.m. 1608. Även sågverksamheten utgjorde en extra inkomstkälla för bondebefolkningen. Vid älvarna i norr var laxfisket viktigare än tjärän, medan boskapskötseln gav befolkningen extra inkomster i slättbygderna.¹¹

i *Uleåborg fredstiden 1665–67 och krigstiden 1678–79*, Historiska institutionen vid Helsingfors universitet (1993).

⁹ *Suomen taloushistoria 3. Historiallinen tilasto*, tab. 1.1.

¹⁰ Eino Jutikkala, 'Asutus ja väestö', *Suomen taloushistoria 1* (Helsinki 1980), s. 165. Pentti Virrankoski, *Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia 1600-luvulla* (Oulu 1973), s. 101–102 beräknar att befolkningen i Norra Österbotten uppgick till 22–24 000 personer, mot 8 550 i Sydösterbotten 1680. Armas Luukko, *Nuajasodasta isoonvihaan. Erelä-Pohjanmaan historia III* (Vaasa 1945), s. 69. Beräkningarna är endast riktgivande.

¹¹ Svedjebruk var den vanligaste odlingsmetoden vid sidan av treskiftesbruket i de sydösterbottniska slättbygderna och ställvis vid mynningen av Ule älv. Heikki Ylikangas, 'Österbotten i Finlands historia' *HTF* 1987, s. 397–411. Nils Erik Villstrand, 'Med stor möda i en hop gropar i marken. Tjärbränning kring Bottniska viken under svensk stormaktstid', *HTF* 1992, s. 31–72, Virrankoski, *Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia*, s. 458–460. Toivo Nygård, *Suomen palvelusväki 1600-luvulla. Palkollisten määrä, palkkaus ja subteet isäntäväkeen* (Helsinki 1989), s. 144–145, 149. Tjärproduktionens betydelse minskade dock i slutet av 1600-talet i landskapets kustsocknar och vid älvdalarnas nedre lopp.

Näringsstrukturen möjliggjorde att legoknektssystemet, som blev allmänt efter införandet av hushållsinriktad soldatutskrivning 1642, kunde bli det viktigaste rekryterings sättet i Österbotten i motsats till de övriga delarna av Finland.¹² Skogens resurser gav ett penningöverskott som mildrade nödarens effekter och medförde att besuttna bönder hade goda förutsättningar att mot betalning låta utskri va legoknektar i sitt ställe. Legoknektssystemet minskade mansbortfallet bland bönderna och trycket på hemmansklyvningar. Österbottens kapitalistiska näringsstruktur kombinerad med 1670-talets hårda utskrivningar och legoknektssystemet ökade efterfrågan på arbetskraft.¹³ Tjänstefolkets lönenivå var därför under stora delar av stormaktstiden betydligt högre i Österbotten än i de övriga delarna av Finland. Efterfrågan var störst på arbetsföra män. Eftersom många drängar utskrevs som legoknektar eller arbetade som vävlavlonade tjar karlar utförde pigorna i Österbotten typiska mansarbeten i jordbruket och lyfte en högre lön än pigorna i andra delar av Finland.¹⁴

Näringsstrukturen påverkade också hushållen; storfamiljer blev vanligare i Österbotten under stormaktstiden. Vid seklets slut fanns det 25 storfamiljer per 100 hemman i framförallt Norra Österbotten, särskilt i trakten av Kalajok i. I Sydösterbotten, där boskapsskötseln var den viktigaste näringen, var enfamiljssystemet däremot vanligare.¹⁵

Heikki Ylikangas, *Knivjunkarna. Väldskriminaliteten i Sydösterbotten 1790–1825* (Borgå 1985), s. 238–240. Luukko, s. 164, 171–172.

¹² Se t.ex. Anneli Mäkelä, 'Viipurin läänin väenotot 1600-luvulla', *HArk* 67 (1975). Arvo Viljanti, *Väkinäisen sotamiehenpidon sovelluttaminen Suomessa 1600-luvun lopulla* (Turku 1935). Pentti Virrankoski, *Suurvaltakauden pohjoispohjalaiset palkkasoturit*, *Studia historica ouluensis* (Oulu 1967). Jan Lindegren, *Utskrivning och utsugning. Produktion och reproduktion i Bygdeå 1620–1640*, *Studia historica upsaliensia* 117 (Uppsala 1980). Nils Erik Villstrand, *Anpassning eller protest. Lokalsambället inför utskrivningarna av fotfolk till den svenska krigsmakten 1620–1679* (Åbo 1992). Mikko Huhtamies, *Sijaissotilaat 1600-luvun Ala-Satakunnassa*, Opublicerad forskningsplan för licentiatavhandling, Helsingfors universitet (1995).

¹³ Virrankoski, *Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia*, s. 385–386, 479–481. Villstrand, *Anpassning eller protest*, s. 240–244. Heikki Ylikangas, *Mennyit meissä*, s. 178–183.

¹⁴ Nygård, s. 103–104.

¹⁵ Beatrice Moring, 'Inför havets anltre. Familj, hushåll och överlevnadsstrategier vid Finlands kust', Panu Pulma (red.), *Den problematiska familjen*, *HArk* 97 (1991), s. 159–167 o. 'Hushåll i periferin – ett bidrag till diskussionen om den europeiska familjen', *HTF* 1984, s. 12. Villstrand, *Anpassning eller protest*, s. 243.

Förhållandena på den österbottniska landsbygden under 1660- och 1670-talet förutsatte således en aktiv insats av kvinnorna, fr.a. inom ekonomins basfunktioner, d.v.s. jordbruket och boskapsskötseln. Hur återspeglades detta i andelen kvinnor på tingen? Hade områdets näringsstruktur skapat en stark kvinnlig aktör som handlade i mångskiftande, för lokalsamhället viktiga ärenden?

Framsteg Kirstin Mattsdotter ifrån Menseito by

Sammanlagt 4 620 ärenden, som drog närmare 10 000 människor till tingen avhandlades i Österbottens domsaga 1665–1667 och 1678–1679.¹⁶ Tingen var särskilt under fredstid männens värld, där mindre än var tionde målsägare eller anklagad var kvinna.¹⁷ Hur många som kom till tingen för att åhöra skvaller ute på tingsbacken eller åse dramat vid tingsbordet kan vi inte veta. Tingen var utpräglat folkligt och tingsmenigheten deltog aktivt och hade till och med ett visst inflytande över avgörandena.¹⁸

Tingen i Österbotten behandlade mest olika slags tvister, där tingen hade en roll som medlande part eller kungörare av överenskommelser. Av alla ärenden som upptog tingsets tid var 40,2% tvister av olika slag; arvs- och skuldtvister har dock klassificerats som arvs- respektive skuldärenden. Österbottningarna tvistade om åkrar och ängar, höslagning på allmänningar, fiskeställen och värdet på pantsatt gods.

Under 1600-talet betonade renlärigheten en världsbild som lade vikt vid envars kollektiva ansvar för det goda i livet. Det medeltida tegskiftet, som

¹⁶ Undersökningens huvudsakliga källmaterial består – fränsett vissa luckor – av registren över häradrätternas till hovrätten insända renoverade domböcker från Österbottens domsaga och friherrskapen Karlö, Ijo, Limingo, Pyhäjoki, Kalajoki, Uleå, Vörå och Karleby åren 1665–67, 1678–79. Domboksregistren har valts som källa dels av arbetskonomiska, dels av statistiska skäl. Eftersom kvinnor förekommer relativt sällan i äldre tiders källor, har det varit nödvändigt att undersöka ett stort område. Under den undersökta perioden hölls 130 härads-ting i Österbotten av vilka 7 var extra ordinarie. Själva domboksprotokollen har penetrerats i samtliga ärenden där kvinnor medverkat.

¹⁷ Kvinnorna utgjorde 7,8% av alla personer på tingen, medan allmogemännen utgjorde 70,5%, statens tjänstemän 14,1% och präster och adel 7,7%. Källa: KOa 11: f. 624–629, 683–687, 739–746, 790–835, 880–883, 929–933. KOa 12: f. 42–46, 82v–87. KOa 19: f. 270–322. KOa 20:f. 186v–197. KOa 21: f. 253–303. KOa 22 f. 882–907. Antalet behandlade ärenden och personer har beräknats oberoende av huru många gånger samma ärende behandlats eller samma person förekommit på tingen. Målet har inte varit att beräkna antalet faktiska fällda domar, utan vad som upptog tingsets tid och kvinnors andel.

¹⁸ Taussi Sjöberg, s. 141.

Tabell 1. Kvinnor som målsägare på tingen i Österbotten enligt ärende

Mål	1665	1666	1667	1678	1679	Totalt	Procent
Arv	20	9	2	20	23	74	19,1
Barnamord	0	0	0	0	0	0	0,0
Förmaning	0	0	1	0	0	1	0,3
Gäld	6	6	1	31	27	71	18,3
Hjälp	0	0	0	1	0	1	0,3
Klagomål	0	0	0	1	0	1	0,3
Köp	1	1	0	0	0	2	0,5
Lego	2	1	2	21	20	46	11,9
Lövjeri	0	0	0	0	0	0	0,0
Misshandel	2	0	0	3	0	5	1,3
Mord	1	0	0	1	0	2	0,5
Olaglig handel	0	0	0	0	1	1	0,3
Sedlighetsbrott	0	0	0	0	1	1	0,3
Skatter	0	0	0	5	5	10	2,6
Slagsmål	2	0	1	1	2	6	1,5
Statens meddel	1	0	2	7	3	13	3,4
Stölder	1	1	0	2	0	4	1,0
Svarslösa	0	0	0	0	0	0	0,0
Syning	0	0	0	0	0	0	0,0
Sytning	0	0	0	1	2	3	0,8
Tredska	1	0	0	0	1	2	0,5
Tvist	6	5	3	42	56	112	28,9
Uppbud	0	0	0	1	3	4	1,0
Väldtäkt	0	0	0	2	0	2	0,5
Åverkan	2	0	1	0	4	7	1,8
Ärekränkning	1	0	0	5	7	13	3,4
Ödhemman	1	0	0	3	4	8	2,1
Totalt/år	47	23	23	147	159	389	100,3
Kvinnor av alla kärande/år %	6	6	3	9	11	8	

Källa: Registren över domböckerna från Österbottens domsaga och friherrskapen Karlö, Ijo, Limingo, Pyhäjoki, Kalajoki, Uleå, Vörå och Karleby: KOa 11: f. 624-629, 683-687, 739-746, 790-835, 880-883, 929-933. KOa 12: f. 42-46, 82v-87. KOa 19: f. 370-322. KOa 20: f. 18 197. KOa 21: f. 253-303. KOa 22: f. 882-907.

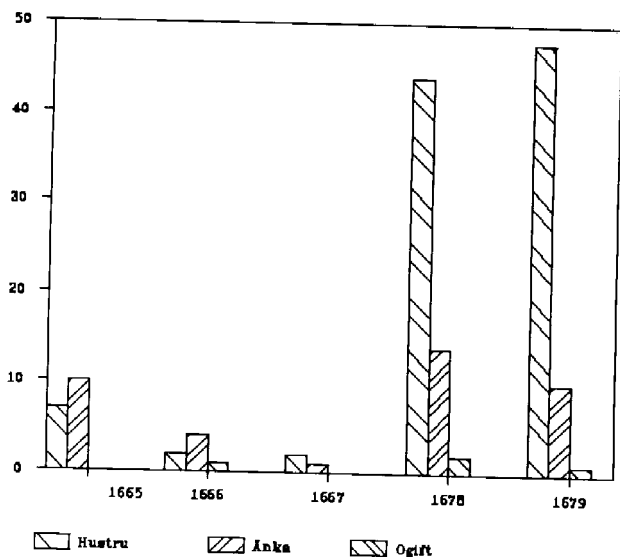

Fig. 1. Kvinnor som målsägare enligt civilstånd

skapat ägosplittring i byarna, förutsatte i sin tur kollektiva arbetsmetoder. Gränserna mellan enskilt och gemensamt ansvar var därför flytande. Det sociala systemet byggde på en ömsesidighet och delaktighet i arbetsuppgifter, bördor och pålagor.¹⁹ Var och en uppfattade värdet av en tjänst på sitt sätt och väntade sig motvarande gentjänster; härav följde tvister som krävde offentlighet.

Den gynnsamma ekonomiska utvecklingen i Österbotten under stormaktstiden förstärkte ägandets betydelse och intresset för penninghushållning ökade.²⁰ Detta återspeglades på tingen, där en stor del av de vanligaste ärendena berörde ekonomiska frågor. Kvinnor uppträdde som målsägare på tingen (tab. 1) även i sådana ärenden som engagerade främst män, d.v.s.

¹⁹ Göran Behre, 'Frihetstiden och gustavianska tiden', Eva Österberg & Göran Behre, *Sveriges historia 1521–1809. Stormaksdröm och småstatsrealiteter* (Stockholm 1985), s. 224. Pia Letto-Vanamo, 'Tuomioistuinmenettelyn historiaa. Rahvaan oikeudenkäytöstä valtiolliseen prosessiin', Pia Letto-Vanamo (red), *Suomen oikeushistorian pääpiirteet. Sukuvallasta moderniin oikeuteen* (Jyväskylä 1992), s. 44–45. Göran Inger, *Svensk rättshistoria* (Lund 1980), s. 99–100.

²⁰ Villstrand, 'Med stor möda i en hop gopar', s. 64–65.

ägorvister, meningsskiljaktigheter om innestående arv och löner samt skuldfordringar. Målsägarna var hustrur eller änkor (fig. 1) och deras motpart var oftast en man. Målsmän eller manliga ställföreträdare tycks inte ha ställt upp för dem i rätten. Hustrur kärade inte i enlighet med lagen²¹ under fredstid i ärenden som gällde försäljning av fast egendom. De utnyttjade inte heller tinget som ett forum för dokumentation av skuldförbindelser och transaktioner eller för att kräva sin rätt i fråga om oförrätter av myndigheter eller större kollektiva gemenskaper, såsom en hel by.

Hustrurnas sociala miljö begränsades under fredstid främst till hushållet, grannarna och på sin höjd till släkten som en större social krets, medan män var målsägare i ärenden mot större grupper såsom allmogen i grannbyn, eller mot överhet och högre ståndspersoner.²² Hustrur och änkor bevakade också barnens intressen, både egna barns och avlidna släktingars, mot andra släktingar främst i arvsärenden, men också i fall där barnens överlevnad stod på spel.

När Kirstin Mattsdotter ifrån Menseito by i Kajana socken tillsammans med sina döttrar Kirstin och Lisbeta Larsdotter agerade i rätten 1666 var det i ett för kvinnor typiskt ärende, men för ovanlighetens skull var svarenden också en kvinna.²³ De företrädde inte av någon ställföreträdare eftersom modern var änka och det förefaller som om döttrarna främst kommit till rätten som moraliskt stöd, när modern kärade ut av sin sonhustru, änkan Helga Mattsdotter, det arv som tillkom henne och döttrarna efter sonen/brodern Lars Larssons död. Helga och Lars var skyldiga Kirstin en betydande summa pengar, 260 daler silvermynt. Det framgår inte i protokollet hur denna skuld uppkommit, men det förefaller som om både arvskiftet och skulden avhandlades i gott samförstånd och som om Helga hade likvida medel att betala skulden. Lars moder och systrar fick i arvslott alla Lars gångbara kläder och 10 daler silvermynt, varav modern fick hälften och systrarna delade den resterande delen. Ärendet kungjordes på Helgas begäran offentligt i rätten och avslutades med en handräkning vid tingsbordet.²⁴

²¹ Pykkänen, *Puoli vuodetta*, s. 91.

²² Domboksregistren ger inte med säkerhet uppgifter om alla fall då målsman eller ställföreträdare verkat i rätten i en kvinnas ställe.

²³ I 33 fall av 389 var kvinnor varandras motparter på tingen: främst ärekränkning (61 % av kvinnors andel i ärekränkning var fall där kvinnor stod mot varandras), arvsärenden (7%), tvister om lös egendom (6%) och skuldärenden (5%).

²⁴ Uleåborg 1666: U4, f. 206–207, RA.

Österbottniska hustrur och änkor förekom således också som kreditgivare. De hade lånat spannmål eller reda pengar till släktingar och bygrannar. Återbetalningen av lånet krävde oftare tingsföring när kvinnor varit kreditgivare än när män varit det.

Penninghushållning och kapitalistiska samhällsstrukturer har i nordisk forskning framförts som en av de främsta orsakerna till att kvinnors rörelsefrihet begränsades mot slutet av 1600-talet.²⁵ Tyngdpunkten i Österbottens ekonomiska struktur, som redan under stormaktstiden försköts från naturhushållning till marknadsekonomi, kunde dock ha föranlett tidigare krav på begränsningar av den österbottniska kvinnans rörelsefrihet än i övriga delar av riket. Förhållandena på tingen i Österbotten efter 1600-talets mitt visar, att hustrur och änkor agerade i ekonomiska ärenden i till och med större utsträckning än kvinnor i andra delar av det svenska riket.²⁶

Kombinationen av stabil ekonomisk bas och förhållandevis diffusa regler för individuell handlingsfrihet i rätten under större delen av 1600-talet,²⁷ skapade således i Österbotten ett utrymme för och behov av kvinnliga aktörer också i ärenden som direkt berörde ekonomiska frågor, trots att ägande och reda pengar blev allt viktigare livsvärden.²⁸

Kan det faktum att kvinnor i ekonomiska ärenden, framför allt i tvister om åker och äng och skuldfordringar om spannmål, i Österbotten inte tycks ha företrätts av målsmän på tingen, tolkas som ett uttryck för att de fått ett ökat ansvar i samhällsekonomin?

Även om hustrur och änkor i Österbotten oftast var målsägare i ärenden av samma typ som männen, var detta inte ett uttryck för att de var fullvärdiga handelsparter, dels för att deras andel på tingen var marginell och dels

²⁵ Inger Dybeck, *Köbekoner og konkurrence. Studier av myndigheds- og erhvervsrettens udvikling med stadig henblik på kvinders historiske retsstilling* (Köbenhavn 1978). Dag Lindström, 'Skrå, ära och hantverkarkultur i Stockholm 1350-1900', *SHT* 1993, s. 1-34. Kekke Stadin, *Småstäder, småborgare och stora samhällsförändringar. Social struktur i Arboga, Enköping och Västerвик under perioden efter 1680* (Uppsala 1979).

²⁶ Taussi Sjöberg, s. 155-160. Jan Sundin, *För Gud, Staten och Folket. Brotts och rättskipning i Sverige 1600-1840* (Lund 1992), s. 103. Pylkkänen, *Puoli vuodetta*, s. 90-93, 119-120, 340.

²⁷ Kvinnors aktörskap underställdes målsmanskap först när släktens egendom eller hushålllets välstånd hotades av kvinnors aktiva handlande, se Pylkkänen, 'Kvinnan, hushållet och rätten', s. 373-375.

²⁸ Det var viktigare för husbonden och rätten att säkra utkomst respektive kreditgivarnas intressen, än att övervaka kvinnors rätt att verka i rätten. Se Sogner & Sandvik, s. 444.

för att de när de agerade, i mycket större utsträckning än männen uppträdde som den drabbade parten. I frågor om arvsrättigheter och arvsfordringar kärade de i 19% av fallen mot endast 9% för männen, beträffande skuldfordringar i 18% av fallen mot 11% (varav 61 faststälts till lös och 49 till fast egendom), i lönekrav 11% mot 2%, i skatter 2,5% mot 1,8%, i ärekränkningar 3,3% mot 1,3% och i misshandelsmål 1,3% mot 0,6%. När kvinnor var motpart i rätten under fredstid var det dessutom oftare fråga om tvister om mindre viktig egendom, såsom konkreta föremål, om arvskiften mellan syskon där kvinnor fick ut sitt arv främst som lös egendom eller konflikter inom hushållet.²⁹

Hustrur och änkor tog också initiativ till processer i ägotvister, arv, skuldfordringar, och t.o.m. slagsmål oftare på grund av ekonomisk utsatthet än männen. När soldathustrun Margareta Jönsdotter 1665 anklagade sin broder Johan Kessu för att han både inkvarterat och sålt öl åt hennes man Elias Larsson, som för en tid sedan löpt gatulopp för stöld, agerade hon i desperation över makens alkoholkonsumtion, ekonomisk misär och i ilska över broderns nonchalans. Margareta påvisade genom sitt beteende i rätten både kunskap om gällande lagstiftning och handlingskraft i en bekymmersam situation. Hennes käromål gick ut på att brodern överskridit gränsen för laglig utskänkning genom att sälja öl åt en berusad soldat, hennes man. Brodern hade också olagligt inkvarterat denne i Uleåborg. Margareta hade redan innan hon tingsförde sin bror försökt hindra maken från att dricka öl, vilket resulterade i ett slagsmål med svägerskan. Eftersom Elias hade lånat pengar för ölet och enligt rättens utslag var både fattig och orkeslös, föll ansvaret för make och hushåll på Margareta. Hon fick upprättelse i rätten och brodern fick betala dryga böter, 40 mark för olaglig inkvartering och 40 mark för ölutskänkning åt en berusad.³⁰

Offentligheten på tinget var kvinnors strategi att få upprättelse och stöd för sin sak, som kanske i andra typer av konfliktlösningar skulle ha klingat för döva öron. Kvinnor, särskilt fattiga mödrar, tycks också ha haft en möjlighet att manipulera utgången av en rättsprocess framförallt när socknens intressen sammanföll med deras.

Twisten mellan syskonen Johan Hansson och Malin Hansdotter i Lapin-

²⁹ Jfr Sundin, *För Gud, Staten och Folket*, s. 103–104 och Pytkkänen, *Puoli vuodetta*, s. 197.

³⁰ Uleåborg 1665:U4 f. 37v, RA.

niemi i Kemi socken är ett exempel på detta. När Johan ville fördriva änkan Malin från ett torp på hans skatteägor för att hon "tillfogat honom stort intrång" förde hon ärendet till tinget. Rätten tog parti för henne, även om det var uppenbart att Johan hade orsak att fördriva henne från ägor. Eftersom Malin hade "många små barn" ansåg rätten, att risken var för stor, att hon skulle komma att ligga socknen till last. Hon fick därför stanna, men förmanades strängt.³¹

De österbottniska hustrurnas ekonomiska trygghet begränsades av lagens bestämmelser om hushållets ekonomi. En hustru kunde äga fast egendom, både arvejord och gemensamt förvärvat, men inte förvalta eller sälja jord. Maken eller målsman hade rätt att förvalta hushållets egendom, men inte att, utan hustruns tillstånd, sälja den gemensamt förvärvade egendomen eller utan hustruns och hennes släkts tillstånd sälja hennes jord. Maken eller målsman hade dock rätt att i syfte att förbättra hemmanet inlåta sig i transaktioner som påverkade den fasta egendomen. Denna rätt möjliggjorde att män inom vissa gränser kunde avyttra gemensam fast egendom utan hustruns tillstånd.³²

Gränserna för denna rätt varierade från fall till fall och prövades slutligen på tingen, när kvinnor drog sin make inför rätta för att han avyttrat gemensam eller henne tillhörig egendom. Hustru Gertrud Andersdotter drog sin make Jöran Hansson inför rätta för att han slösade bort den egendom hon förvärvat under ett tidigare äktenskap. Ett gräl utbröt under tingsbehandlingen då Jöran gäckade Gertrud med att hon aldrig skulle kunna bevisa detta inför rätta. Han föregav sig också ha gjort allting i syfte att förkovra hemmanet. Gertrud stod på sig även om det måste ha varit uppenbart för henne att gränsen mellan vad som var till hushållets bästa eller inte var glidande och att hennes möjligheter att stoppa det hon betecknade som Jörans slöseri var begränsade. Ärendet kunde inte avgöras, utan rätten uppmanade parterna att teckna upp all egendom de gjorde anspråk på.³³

Hustru uppträdde under fredstid på tingen i Österbotten främst i mål som berörde dem själva, deras barn och hushålls utkomst, väldstånd eller överlevnad. Enligt Kristoffers landslag hade hustrur rätt att agera när maken

³¹ Kemi 1678: KOa 19: f. 95, RA.

³² Ylikangas, *Suomalaisen Sven Leijonmarckin osuus*, s. 153–155. Pylkkänen, *Puoli vuodetta*, s. 259–270.

³³ 1665 Uleåborg:U4, f. 28, RA.

var frånvarande i ärenden som rörde hushållets utkomst och sin egen och barnens överlevnad.³⁴ Utgående från de många exemplen på kvinnligt aktörskap i rättsmaterialet förefaller det därför inte förhastat att fastslå, att de österbottniska hustrurnas agerande på tingen dels var ett tecken på att männen var upptagna av verksamhet på annan ort, främst tjärbränning, och dels att hustrurnas ställning var problematisk särskilt i förhållande till manliga släktingar och grannar, liksom även i förhållande till de centrala värdena i det österbottniska samhället, nämligen pengar och ägande. En del av hustrurna stod inte handlingsförlamade inför misshandlande makar, fräcka husbönder, som inte betalade ut årslönen eller en utskriven makes knektelega, eller grannar som förskingrat spannmål.

Rättsfallen i framförallt skuldmål pekar på hustrurnas konfliktfyllda situation i det österbottniska samhället efter 1600-talets mitt. Samhället behövde kvinnor som kreditgivare av framför allt spannmål för att basnäringen skulle fungera friktionsfritt, men de uppfattades inte som lika trovärdiga som män.

Hustrurs bristande trovärdighet i skuldförbindelser som anknöt till bruk och avkastning av jord var ett resultat av att de inte hade rätt att förvalta eller sälja fast egendom. Målsmannen var den egentliga långgivaren, även när han var frånvarande och hustrun i praktiken beviljat lånet.

De österbottniska änkornas aktörskap som målsägare på tingen torde ha varit betydligt mer omfattande än vad rättskällorna ger vid handen; de hade i princip en myndighet som kunde jämsättas med männens. Många av de kvinnor på tingen, vilkas civilstånd inte kunnat fastställas, var med stor sannolikhet änkor.³⁵

Förehades Anna Pålsson en ogift piga

Kvinnor uppträdde sällan på tingen som anklagade för oförrätter eller brott, särskilt under fredstiden efter 1600-talets mitt. Endast i medeltal en femtedel av kvinnorna på tingen hade kallats inför rätta för att de begått brott. Vid sidan av tvistigheter, skuldfordringar och arvsärenden svarade kvinnorna mest för sin sedlighet, ärekränkningar och okvädanden. Några av dem fick också stå till svars för barnamord, trolldom, mord och slagsmål (tab. 2).

³⁴ KRL Jordabalken 28. Pylkkänen, *Puoli vuodetta*, s. 91. Taussi-Sjöberg, s. 144.

³⁵ Av 735 kvinnor på tingen kunde civilstånd fastställas för 325. I gruppen okänt civilstånd finns med stor säkerhet mest änkor. Jfr Pylkkänen, *Puoli vuodetta*, s. 62–63.

Tabell 2. Kvinnor som anklagade på tingen i Österbotten enligt ärende

Mål	1665	1666	1667	1678	1679	Totalt	Procent
Arv	7	3	2	5	6	23	6,7
Barnamord	1	1	0	0	1	3	0,9
Förmaning	0	0	1	1	0	2	0,6
Gäld	3	4	5	16	9	37	10,8
Hjälp	0	0	0	0	0	0	0,0
Klagomål	0	0	0	1	0	1	0,3
Köp	0	0	0	0	1	1	0,3
Lego	0	0	0	3	2	5	1,5
Lövjeri	1	0	0	7	3	11	3,2
Misshandel	0	0	0	0	0	0	0,0
Mord	2	0	0	0	1	3	0,9
Olaglig handel	0	0	0	0	1	1	0,3
Sedlighetsbrott	23	10	16	29	30	108	31,6
Skatter	0	0	0	1	2	3	0,9
Slagsmål	3	0	1	1	5	10	2,9
Statens meddel	2	0	1	8	4	15	4,4
Stölder	0	0	0	7	1	8	2,3
Svarslösa	6	1	2	2	0	11	3,2
Syning	0	0	0	0	0	0	0,0
Sytning	0	0	0	0	1	1	0,3
Tredska	0	0	0	1	1	2	0,6
Twist	7	3	4	34	29	77	22,5
Uppbud	0	0	1	1	1	3	0,9
Väldtäkt	0	0	0	0	0	0	0,0
Åverkan	0	0	0	1	2	3	0,9
Årekränkning	1	0	1	3	9	14	4,1
Ödehemman	0	0	0	0	0	0	0,0
Totalt/år	56	22	34	121	109	342	100,0
Totalt/år %	16	6	10	35	32	100	
Kvinnor av alla svarande/år %	8	6	8	7	7	7	

Källa: Registren över domböckerna från Österbottens domsaga och friherrskapen Karlö, Ijo, Limingo, Pyhäjoki, Kalajoki, Uleå, Vörå och Karleby: KOa 11: f. 624-629, 683-687, 739-746, 790-835, 880-883, 929-933. KOa 12: f. 42-46, 82v-87. KOa 19: f. 370-322. KOa 20: f. 18 197. KOa 21: f. 253-303. KOa 22: f. 882-907.

Männen svarade betydligt oftare i rätten än kvinnor. Männerna drogs in för rätta för de mest olikartade brott och missgärningar och de tycks oftare än kvinnor ha förövat brott eller gjort ofog mot annan person i samråd med andra män. Österbottniska hustrur och änkor och framförallt ogifta pigor (fig. 2) drogs inför rätta först när de begått ett uppenbart brott – 18% av kvinnorna på tingen var där för brott mot endast 7% av männen. Det var en logisk följd av lagstiftningen, enligt vilken kvinnor var personligen ansvariga för grövre brott, såsom brott mot liv och sedlighet.³⁶

Kvinnornas brottsstruktur var snävare än männens. Kvinnors registrerade brottslighet avspeglade närmast hur väl den straffrättsliga och sociala kontrollen lyckades övervaka deras beteende och handlande och vilket intresse närsamhället hade att ställa kvinnor till svars.³⁷

En tredjedel av de österbottniska kvinnorna som svarade på tingen 1665–1667 och 1678–1679 stod anklagade för ärkebrottet under stormaktstiden, d.v.s. sedlighetsbrott. Kyrkans strävan att slå vakt om äktenskaps ställning, och statens intresse att öka kontrollen över de minsta enheterna i det svenska riket, socknen och hushållet, ledde till en klappjakt på bl.a. osedlighet.³⁸ Alla befolkningsgrupper drabbades och i Österbotten stod ogifta pigor, änkor och hustrur anklagade för sedlighetsbrott – 52% av sedlighetsbrotten begicks mellan ogifta personer (lönskaläge och lägersmål), 30% mellan gift och ogift (enfalt hor) och 18% mellan gifta personer (dubbel hor). Både gifta kvinnor och män (26 män mot 22 kvinnor) var inblandade i utomäktenskapliga förbindelser med framförallt ogift tjänstefolk. De gifta och ogifta kvinnorna i Österbotten hade dock under fredstid oftare sexuella förhållanden med soldater, men begick under krigstiden på 1670-talet sedlighetsbrott mest med drängar.

Utskrivningar, utsocknes pigor och drängar och ökad rörlighet i samhäl-

³⁶ Pyykkänen, *Puoli vuodetta*, s. 69–74.

³⁷ Källorna lämnar inte med säkerhet uppgifter om de fall då kvinnor och män i samråd begått oförrätter eller brott, men där männen i egenskap av målsmän fått stå till svars. Rita Simon, *Woman and Crime* (London 1975). Carol Smart, *Women, Crime and Criminology. A Feminist Critique* (London 1978). Sundin, *För Gud, Staten och Folket*, s. 106. J. M. Beattie, 'The Criminality of Women in Eighteenth-Century England', *The Journal of Social History* 1975, s. 80–109.

³⁸ Jan Sundin, 'Världslig pragmatism och religiös nit. Om sexualitetens gränser i Sverige 1600–1850', *NHT* 1991, s. 222–261. Seppo Aalto, 'Sedlighetsbrottslighetens sociala bakgrund i Borgå län 1670–1690', *HTF* 1990, s. 221–247.

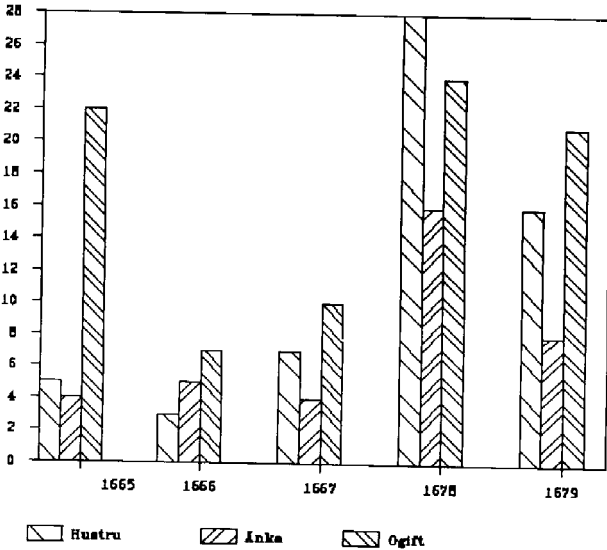

Fig. 2. Kvinnor som anklagade enligt civilstånd

let, främst på grund av den intensifierade tjärbränningen skapade en social oro, som måste ha påverkat sedlighetsnormerna och ökat den sexuella oron i samhället. Det förefaller ändå som om beivrandet av sedlighet inte upptagit det österbottniska samhället i så hög grad, eftersom endast 2,5% av alla de ärenden som behandlades på tingen var sedlighetsbrott. Beivrandet av sedlighetsfrågor var dock den främsta orsaken till att ogifta kvinnor drogs inför rätta i Österbotten.

Kvinnor var inte bara offer i jakten på sedlighetsbrott. Tingsföringen av sedlighetsförbrytelser kunde också vara en strategi för ogifta kvinnor att återupprätta sitt rykte som skamfilats av en utomäktenskaplig sexuell förbindelse eller ett sätt att pressa fram ett äktenskap.³⁹ För dessa kvinnor var det problematiskt att initiera en process mot lägersmannen, dels på grund av att de själva då också underkastades offentlig förnedring på tingen och skamstraff i kyrkan, och dels för att de riskerade att stämpas som lös kvin-

³⁹ Jfr Kari Telste, s. 132–135. Lägersmål under äktenskapslöfte underställdes endast kyrkans jurisdiktion enligt Västerås ordinantia 1527. Regeln överfördes till kyrkolagen från 1686 (15:14). Kvinnor och män undgick således världsliga böter om lägersmålet ledde till äktenskap, Pylkkänen, *Puoli vuodetta*, s. 237.

na, eller anklagas för ärekränkning om mannen lyckades bestrida förbindelsen. Inte ens rätten kunde i alla fall utreda när unga ogifta kvinnor handlade för att få upprättelse för sexuellt utnyttjande eller när de utnyttjade offentligheten på tinget för att få till stånd ett äktenskap.

Karin Tomasdotters brottsanmälan mot husbondens son Per Stefansson Pälkönen på tinget i Uleå 1678 slutade med att hon själv dömdes för lönskaläge. Det är oklart om fallet var ett exempel på en ogift kvinnas desperation över en våldtäkt eller hämnd för att ett önskat äktenskap inte blivit av. Även rättstjänarna var förbryllade över vad Karin och Per egentligen haft för sig. Karins käromål gick ut på att Per hade våldtagit henne första gången skärtorsdagen 1677 och flera gånger under påföljande vår och sommar. Hon beskrev detaljerat på tinget hur en av våldtäkterna gått till och hävdade att Per "henne våldsammeliggen brukat på ängen under bar himmel och brodern Matts hållit hennes händer, till dess han sitt onde föreragande fullborda fick".⁴⁰ Processen fortsatte under följande höstting, men Karin beskrev nu våldtäkten på ängen i Kemijoki lite annorlunda. "Matts hållande hennes lår ifrån varandra och Per haft sin olovliga vilja och lusta med henne".⁴¹

Karin hävdade att hon bönat om hjälp av den 20-åriga pigan Anna. Anna var tydligen rädd för konsekvenserna av ett vittnesmål mot husbondsfolket, för hon svarade undvikande, påstod sig inte kunna minnas, men erkände slutligen att Karins berättelse stämde. Anna försvarade sig med att hon inte vågat blanda sig i händelsen utan i stället gått till skogs. Hennes slutreplik förefaller ha varit riktad mot husbondsfolket, då hon försonligt tillade, att hon nog tyckte att det kunde ha varit fråga om kärlek. Per Stefansson Pälkönen föll slutligen till föga sedan den 17-årige drängen Per vittnat om den första våldtäkten och erkände lönskaläget med Karin julen 1676. Han påstod att Karin alltid hade sökt hans sällskap och att hon varit villig. Under vintertinget 1679 förbryllades rätten av Per Stefansson Pälkönen och konan Karin Tomasdotter, som på tinget meddelade, att de hade förlikts och beslutat gifta sig. Rättstjänarna var något misstänksamma över försoningen och förhörde Karin om någon hade uppmanat henne till detta. Hon nekade och hävdade att hon aldrig hade velat anklaga Per för våldtäkt och att han inte heller hade förövat detta brott. Hon påstod också att hon hade insett, att han aldrig skulle erkänna våldtäkterna och såg därför ingen anledning

⁴⁰ Uleå 1678: KOa 19: f. 172v, RA.

⁴¹ Uleå 1678: KOa 19, f. 252-254, RA.

att föra saken vidare. Bägge erkände lönskalägena, men eftersom de skett under äktenskapslöfte remitterades ärendet till kyrkans jurisdiktion.⁴²

Vad hade egentligen försiggått mellan paret? Kanske Karin till en början bejakat förhållandet, men senare, som hon påstod, velat undvika Per men inte lyckats. Rätten tog hennes beskyllning på allvar och det förefaller som om Per tagit initiativ till förlikningen. Det är omöjligt att uttala sig om vilken risk Per löpte att dömas till döden för våldtäkten, men vittnesmålen ökade säkert risken. För fällande dödsdom krävdes två ojäviga vittnen eller beaktelse.

Karin fick vedergällning för våldtäkt och ett önskat äktenskap med en bondson. Priset för den så kallade falska anklagelsen var ett skamfilat rykte som häradskrivaren dokumenterade som "konan"⁴³ och skamstraff i kyrkan.

De österbottniska hustrurna och änkorna stod sällan personligen anklagade för slagsmål, misshandel, ojusta transaktioner och löneutbetalningar eller tredska mot pålagor. Lövjeri, d.v.s. trolldom och vidskepelse, var vid sidan av uteblivande från tinget trots stämning det nästvanligaste brottet för kvinnor i Österbotten under den undersökta perioden. Även några män anklagades för vidskepelse. De regelrätta häxprocesserna inföll i Österbotten mellan åren 1667 och 1677, då sammanlagt 60 dödsdomar i trolldomsmål fälldes i området. Häxprocesserna i Finland drabbade i motsats till övriga Europa både kvinnor och män, men kvinnornas andel av de anklagade ökade ju intensivare häxjakten blev. Ibland svarade de kränkta med att själva tingsföra förtalet i hopp om att återställa sitt rykte. Udda, annorlunda människor och utsocknes löpte större risk att bli dömda än sockenbor.⁴⁴ Ekonomisk status och personligt rykte inom närsamhällets trånga krets kunde vara mera avgörande för utfallet än faktisk skuld.

Ärekränkningarna kräver en närmare granskning. I Österbotten drog kvinnor oftare varandra inför rätta för ärekränkningar än män. Mary Beth Norton har i sin studie över ärekränkningar i Maryland under

⁴² Uleå 1679: KOa 21, f. 25v-26, RA.

⁴³ Jfr Ann-Sofie Ohlander, 'En latent struktur av våld. Kriminaliseringen av offret exemplifierad ur svensk rättshistoria', *Det bortträngda barnet. Uppsatser om psykoanalys och historia*, Opuscula Historica Upsaliensia 10 (Uppsala 1993), s. 26-29.

⁴⁴ Marko Nenonen, *Noituus, taikuu ja noitavainot Ala-Satakunnan, Pohjoispohjanmaan ja Viipurin Karjalan maaseudulla 1620-1700* (Helsinki 1992), s. 140, 144-146, 149, 151. Telste, s. 198-219. Torleif Hansen, *Bergen lagting som straffedomstol i apellsaker 1702-1737. En undersökelse av apellordningen og domspraksis* (Bergen 1991), s. 128-142.

1600-talet funnit, att ont tal där drogs inför rätta först när män var inblandade på ett eller annat sätt. Män drog också oftare varandra inför rätta för ärekränkning i Maryland än kvinnor.⁴⁵

Kan skillnaden mellan Maryland och Österbotten ha berott på olika befolkningsunderlag? Maryland hade ett betydande mansöverskott. Kvinnor hade följaktligen goda utsikter till gifte oberoende av rykte. Förhållandet var det motsatta i Österbotten på 1660- och 1670-talen. Stormaktskonflikterna hade här skattat mansunderlaget under drygt 50 år och kvinnoöverskottet var märkbart.⁴⁶ Kvinnor med ett diskutabelt rykte hade följaktligen sämre utsikter att bli gifta och kvinnorna hade därför skäl att värna om sitt rykte. Även om kontrollen över sedligheten inte tycks ha varit särskilt effektiv i Österbotten 1665–1667 och 1678–79, vilket kunde ha lett till fler sedlighetsöverträdelser, är det troligt att just mansunderskottet och männens frånvaro överlag fick samma återverkningar på kvinnors beteende som ett effektivt socialt och straffrättsligt kontrollsystem.

Slutsatsen är dock problematisk på grund av att kvinnorna i både Maryland och Österbotten mest var aktiva på tingen i ärekränkningar, där deras sexuella rykte stod på spel. Hur återspeglar detta den diametralt motsatta konkurrenssituationen på äktenskapsmarknaden i Österbotten och Maryland? Kvinnorna i Österbotten försvarade sin heder som smutskastats av andra kvinnor inför en manlig tingsmenighet, medan kvinnorna i Maryland försvarade sig mot manligt förtal. I Österbotten kunde kanske ogifta kvinnor bäst förbättra sin position på äktenskapsmarknaden genom att förtala andra kvinnors sedlighet och framställa dem som opålitliga. I Maryland var det viktigt för kvinnor att övertyga männen om sin pålitlighet.

Konkurrensen om äktenskapspartner belyses också av att ogifta österbottenska kvinnor och män hade olika intressen att bevaka när sedlighetsbrott uppdagades. Männens strategi i mål rörande lönskaläge var oftare att förne-

⁴⁵ Mary Beth Norton, 'Gender and Defamation in Seventeenth-Century Maryland', *The William and Mary Quarterly*, Vol. XLIV, 1/1987, s. 3-12, 26. Jfr liknande förhållandena i Gävle, Åsa Karlsson, 'Kvinnors rättsliga ställning i städerna - lagstiftning och praxis 1630-1736', opublicerad uppsats för konferensen i historisk kriminologi i Helsingfors 19-21.8.1993, s. 5, och i Norge se Erling Sandmo, *Tingets tenkemåter. Kriminalitet og rettsaker i Rendalen 1763-1797* (Oslo 1992) s. 61-69.

⁴⁶ Bland de mantalsskrivna i kustbygderna i Norra Österbotten var 38-47% män. Kvinnorna hade dock med säkerhet utelämnats ur mantalslängderna i Kajana län, där männen utgjorde 59% av de mantalsskrivna 1654. Virrankoski, *Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia*, s. 101.

ka äktenskapslöftet och undgå ett hotande äktenskap, medan kvinnor i sin tur hänvisade till löftet i hopp om äktenskap eller att återställa sin heder.⁴⁷

De ogifta pigorna Gertrud Jöransdotters och Walborg Bertilsdotters från Storkyro socken agerande på tinget kan ha varit ett uttryck för konkurrens om en och samma man eller ett försök att i samråd få en horbock dömd. De anklagade båda drängen Henrik Grelsson ifrån Kukkola säteri för lönskaläge under äktenskapslöfte. Henrik förnekade att han skulle ha lägrat vare sig den ena eller andra eller utlovat äktenskap. Rätten fann inte bindande bevis och ärendet uppsköts tills kvinnorna kunde förete bättre bevis på att Henrik lägrat dem och utlovat äktenskap.⁴⁸

Förhållandet kunde undantagsvis också vara det motsatta. Anna Pålsson dotter drogs 1679 inför rätta för att hon vägrade gifta sig med Abraham Mårtensson Karhu, trots att domkapitlet manat henne därtill flera månader tidigare. Anna meddelade att hon aldrig skulle komma att samtycka till vigseln, varpå rätten inte såg någon annan utväg än att upplösa förlovningen, straffa henne med 18 daler kopparmynt böter och döma henne att till Abraham återbörda fästningsgåvorna 10 karoliner, en silverring och en ring av mässing. Anna dömdes också att ersätta Abraham för hans utgifter för processen, 15 daler 6 öre kopparmynt, och att förbli ogift tills Abraham gift sig. När hon väl ville gifta sig måste hon ansöka om tillstånd av domkapitlet.⁴⁹

Männen i Österbotten drog varandra inför rätta för skymford som rikta- des mot deras trovärdighet som handelsparter och grannar. Anspelningar på mäns alkoholvanor var också vanliga i Österbotten. Att bli kallad fyllhund var kränkande för män, eftersom alkohol ansågs grumla en mans handlingsförmåga⁵⁰ och kunde göra honom opålitlig i sociala sammanhang och affärer.⁵¹

⁴⁷ Pyllkänen har inte funnit liknande fall i övriga delar av Finland, förrän efter 1686, då kyrkolagen återinförde den gamla rättsprincipen att äktenskap efter lönskaläge och lägersmål avskaffade straffet, *Puoli vuodetta*, s. 237.

⁴⁸ Storkyro 1665: KOa 11, f. 354, RA.

⁴⁹ Uleå 1679: KOa 21, f. 1v, RA.

⁵⁰ Under processer i brott mot liv var det viktigt att utreda huruvida förrövaren varit "behäftad med starka drycker" och brottet begåtts "i hastigt mod", eller om brottet varit överlagt. Om vikten att definiera vreden och hämnden som ett uttryck för okontrollerat och mindre acceptabelt våld i äldre tiders samhälle se Sandmo, s. 84–89.

⁵¹ Johan Söderberg, 'En fråga om civilisering. Brottsmål och tvister i svenska häradsrätter 1540–1660', *SHT* 1990, s. 229–257.

Kvinnors agerande som svarande visar, att också ogifta kvinnor hade möjligheter att påverka utgången av ett mål. Risken var, att de, om de misslyckades, därefter fick bära ett skamfilat rykte som hora eller lögnerska. Kvinnors utsatthet i det österbottniska samhället påvisas också av de många häxprocesserna under 1660- och 1670-talet. I Österbotten förekom fler häxprocesser än i övriga delar av Finland och de flesta anklagade var kvinnor i motsats till övriga delar av landet.⁵²

Kan det intensiva ekonomiska livet i Österbotten ha ökat betydelsen av en individs personliga rykte och egendom som garanti för pålitlighet i affärer och även framgång på äktenskapsmarknaden? Förstärktes tron på individens egenmäktighet med följder som underströk tendenserna till utstötning av fattiga och avvikande?⁵³ Kan mansunderskottet i Österbotten ha skapat en konkurrenssituation, som hotade fattiga och ogifta kvinnors position särskilt på äktenskapsmarknaden? Rättskällorna lämnar inte entydiga uppgifter om detta.

Den bild av den österbottniska landsbygden som framträder i rättskällorna visar en samhällsstruktur, där kvinnors ansvar begränsades till äktenskap och hushåll. Vissa kvinnor lyckades vända för dem ofördelaktiga situationer till det bättre. Kvinnors relativa frånvaro på tingen i Österbotten som svarande under fredstid i stölder, mord, dråp och treska mot statlig och kyrklig överhet ger skäl att anta, att öppen brottslighet var ett manligt fenomen också i Österbotten.⁵⁴

En båtsmansänka framsteg och begärde

Krigets verkningar drev allt fler kvinnor, särskilt knekt- och båtsmanshustrur och -änkor till tingen på 1670-talet. De sökte via rätten ut sin makes resterande knektlega eller stod anklagade för brott mot sedlighetsföreskrifterna. Som målsägare och anklagade uppträdde inte endast knekthustrur eller -änkor, också de österbottniska bondhustrurna var flitigare uppe på tingen i betydligt fler ärenden än under 1660-talet. Kvinnor stod som part i 12% av målen under 1660-talet och i 17% under 1670-talets slutår.

Österbottningarna i gemen tingsförde ärenden betydligt oftare under

⁵² Nenonen, s. 149, 151.

⁵³ Ylikangas, 'Österbotten i Finlands historia', s. 398–405. Aulis Alanen, 'Pyhävuoren lumoiissa. Kyläkuunta taikauskon vallassa isonvihan aikana', Aulis Alanen (toim.), *Käräjäpukareita ja käräjäjuttuja* (Forssa 1945), 65.

⁵⁴ Sundin, *För Gud, Staten och Folket*, s. 103–109.

krigstiden och det förefaller som om tingets roll som medlare mellan folk i bygden och som en informationskanal mellan staten och folket förstärkts, samtidigt som allt fler som blev stämda till tinget faktiskt inställde sig (svarslösen minskade från drygt 8% 1665 till drygt 1% 1678–1679 av alla ärenden som behandlades på tinget). Tingets ökade betydelse i lokalsamhället kunde tolkas som ett uttryck för att de informella sociala nätverken fungerade sämre. Tinget behövdes kanske mer än under fredstid som en offentlig arena för att folk överhuvudtaget skulle kunna inleda förhandlingar om mellanmänskliga konflikter. Också den primära betingelsen för gentjänstsystemet, d.v.s. den kollektiva andan i samhället, hade rubbats av att folk allt mer värnade om sig och sitt.

Manskapsuttaget från Finland var, jämfört med rikets övriga delar under 1600-talet, betydligt större än vad folkmängden förutsatte. I sex rekryteringar 1675–1679 utskrevs sammanlagt 2 683 knektar i Österbotten.⁵⁵ Det finns ändå belägg för att Österbotten klarade stormaktstidens påfrestningar bättre än slättbygderna i Tavastland, främst på grund av det svarta guldet, tjäran. I södra Finland gjorde också den stora satsningen på spannmålsodling samhället mera känsligt för missväxter och förändringar i folkmängd och befolkningsstruktur.⁵⁶

Österbottningarna drogs oftare inför rätta på grund av oberalda skatter, löner och skulder än under 1660-talet. Försäljning av fast egendom och uppjudande för bördsrätt ökade, såsom också ansökningar om skattefrihet och rätt att bruka ödehemman. Även misshandelsmålen ökade. Åverkan, det vill säga avsiktligt eller omedvetet intrång på och missbruk av andras åkrar och ängar, ledde också till fler rättsprocesser där både kvinnor och män var inblandade än under 1660-talet.⁵⁷

⁵⁵ Nils Erik Villstrand, 'Manskapsuttaget till rikets krigsmakt i Finland 1617–1721; system, resultat, reaktioner och sociala aspekter', *Skiss till maktsstatsprojektet* (Åbo 1987), s. 97–98. Villstrand, *Anpassning och protest*, s. 52, 167–168. Ylikangas, *Mennyt meissä*, s. 180–183. Ställer man antalet hemman i förhållande till beräknad folkmängd utskrevs var fjärde man per vartannat hemman.

⁵⁶ Virrankoski, *Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia*, s. 385–386, 479–481. Villstrand, *Anpassning eller protest*, s. 66, 241–242. Ylikangas, *Mennyt meissä*, s. 178–183.

⁵⁷ Seppo Aalto har noterat motsvarande i Borgå län under krisperioder, *Siveellisyys ja siveettömyys sääty-yhteiskunnassa. Siveellisyysrikokset sosiaalisena ilmiönä Porvoon läänissä 1660–1690*, opublicerad licentiatavhandling, Helsingfors 1991, s. 29–30. Jfr också Beattie, s. 103–109.

Forskningen om kristiders effekt på kvinnors agerande under äldre tider är sparsam.⁵⁸ Anneli Mäkelä har på basen av kamerala och rätthistoriska källor funnit, att kristiden 1570–1595 fick negativa effekter för främst fattiga hustrur och änkor, särskilt på grund av att samhällsfunktionerna bröt samman. Kringdrivande soldater som tog vad de fann, bristen på manlig arbetskraft i jordbruket och det allmänt ökade legitima våldet drabbade den kvarvarande befolkningen.

Mäkelä beskriver kristider som direkt drabbade områden i Finland. Kriget under 1670-talet begränsades till rikets sydvästra del, men berörde inte omedelbart det avlägsna Österbotten. Landskapets roll blev att stå för manskap och skatter. Krigstiden skapade ändå en turbulens i det österbottniska samhället med effekter som drog allt fler hustrur till tinget. Höjda skatter och knektlöner, som under 1670-talets krig motsvarade ett större hemman,⁵⁹ ökade kravet på lönsamhet och varuproduktion. De höga lönerna lockade allt fler ogifta yngre bondesöner till tjärbränning och sågverksamhet eller till kriget, men tvingade gifta bönder att öka inkomsterna för att klara av dränglönerna och soldatkostnaderna. Följden blev att mansbortfallet var större än vad utskrivningarna förutsatte.⁶⁰

Krigstiden drev de österbottniska kvinnorna in på typiskt manliga områden både som målsägare och anklagade. Kriget ökade kvinnors totala deltagande på tinget oberoende av civilstånd, men påverkade kvinnors agerande på olika sätt. Det förefaller som om civilstånd i kombination med ekonomisk ställning skulle ha fått större betydelse för i vilka ärenden hustrur, änkor och ogifta kvinnor agerade på tingen.

Gifta kvinnor köpte och sålde fast egendom (en ökning av antalet be handlade fall från 12% till 34% under 1670-talet). De var också aktiva i skattemål och anhöll om rätt att få bruka ödehemman. Kristiden, behovet av likvida medel och bristen på förnödenheter förefaller också ha lett till att allt flera hustrur kom till rätten för att lösa ut ett inestående arv eller tog

⁵⁸ Anneli Mäkelä, *Suvnista perheeseen. Satakunnan ja Karjalan naisen asema 1500-luvulla* (Helsinki 1989). Beattie, s. 80–109, Lindegren, *Utskrivning och utsugning*. Jan Lindegren, 'Knektänkornas land', Ronny Ambjörnsson & David Gaunt (red.), *Den dolda historien* (Malmö 1974).

⁵⁹ Ylikangas, *Mennytt meissä*, s. 178–183. I Norra Österbotten var knektlegan 1660- och 1670-talet 300 daler, vilket motsvarade ett större hemmans skatter för 3–4 år.

⁶⁰ Villstrand, *Anpassning eller protest*, 209, 287–288, 228–229, 245. Österbottningarna rymde tack vare legoknektarna betydligt mera sällan än i andra delar av landet.

upp en gammal tvist om rätt till jord, som inte tidigare uppfattats som nödvändig för hushållets välbefinnande. Även ärekränkningar och bruket av sexuella skymford ökade. Männen i Österbotten tvistade däremot inte i samma utsträckning som tidigare och brydde sig inte heller om att tingsföra smärre okvädanden.

Allt fler gifta kvinnor stod också mot varandra i rätten i mål, där män tidigare dominerat (en ökning från 2% av alla mål där kvinnor var inblandade till 6%). När Lars Hatainens änka stod som svarande i rätten för obetald skuld och soldatlega var målsägaren soldathustru Margareta Henriksdotter. Margareta fick ut skulden om två lass hö och den resterande soldatlegan om 10 daler kopparmynt.⁶¹

Knekthustrurnas och -änkornas agerande återspeglade närmast en pressad livssituation. De agerade främst i ärenden som gällde fattigdom och oförmåga att betala skatt eller tingsförde både husmödrar och husbönder för obetald knektlega. Knektlegan skulle oftast betalas till knekthustrun, men när knekten dog vid fronten, minskade böndernas intresse för att betala ut återstoden av legan.⁶²

Under krigstiden på 1670-talet ökade stölderna i Österbotten framförallt bland knekthustrur och änkor. Nästan var tredje person som anklagades för stöld var kvinna. Ingen kvinna anklagades för stöld på 1660-talet, men 10% av de kvinnor som anklagades för brott ställdes inför rätta för stölder 1678–1679. Stigande livsmedelspriser och krig skapade likaså i England en stöldvåg utanför London under kristiden på 1690-talet, främst bland ogifta pigor och änkor.⁶³

Den gynnsamma ekonomiska konjunkturen, som t.o.m. stimulerades i Österbotten av kriget, förefaller att ha kommit ogifta pigor till del, eftersom deras agerande på tingen inte förändrades i nämnvärd grad i motsats till hustrurnas och änkornas. De ogifta stal eller krävde inte ut inestående arv i större utsträckning än under 1660-talet och drogs fortfarande oftast inför rätta för sedlighetsbrott, nu främst med drängar.

Det enda självmordet, som behandlades på tingen i Österbotten under den undersökta perioden inföll vårvintern 1679, då inhysingshustrun Malin

⁶¹ Limingo 1666: KOa 11: 338, RA.

⁶² Ylikangas, *Mennyrt meissä*, s. 174.

⁶³ Beattie, s. 95, 107.

Mest utsatta under de återkommande krigsåren var soldathustrur och -änkor, vilket förklarar att dessa relativt ofta stod anklagade för egendomsbrott. (Ogift eller lyckelig. Kvinden i 15–1600 tallet. Köpenhamn 1974.)

Johansdotter ifrån Savolax "utan någon huvudsvaghet" hängde sig i en lada i Kuortane.⁶⁴

Det är svårt att endast med utgångspunkt från rättskällor nyansera bilden av de österbottniska kvinnornas agerande på tingen under kriget. Slutsatser om deras ansvarsområde i ekonomi och samhälle och olika kvinnekategoriernas utsatthet kan inte dras utan bredare källstudier. Rättskällorna måste kombineras med kameralt material för att man skall kunna fastställa tjärbränningens och legoknektsystemet verkningar på kvinnors verklighet i Österbotten under skånska kriget. Vilka möjligheter kvinnor hade att sitta och i vilken utsträckning de de facto satt som husbönder på hemman och var de egentliga skattebetalarna är en central indikator för vilken ställning de intog i samhället.

Hustrurnas ökade aktivitet i ägotvister och mål rörande jord i under 1670-talets krig ger ändå underlag för vissa hypotetiska antaganden. Legoknektsystemet i Österbotten möjliggjorde att bönder, framförallt tjärbönder,

⁶⁴ Lappo 1679: KOa 20, f. 9–10, RA.

undgick utskrivningarna. De födde upp knektgossar⁶⁵ eller lät utskriva yngre söner och legofolk, anställde särskilt pigor i jordbruket och arbetade själva fr. a. med tjärbränning. Det blev också möjligt för den lokala bondeeliten att göra sig av med oönskade män. Det förefaller därför som om tjärböndernas hustrur haft mindre anledning att agera i rätten. Deras ekonomiska situation tvingade inte dem att göra det och det är möjligt att för hushållet viktiga ärenden togs upp först när husbonden var hemma. Endast i brådskande ärenden kunde en hustru axla ett ansvar som i normala förhållanden vilade på maken eller en manlig representant för släkten.

Mindre bemedlade bönder hade inte samma möjligheter att leja en knekt eller föda upp en soldatgosse. De fick också själva arbeta hårdare med färre legohjon för att klara av skattetrycket och knektlegorna. Risken för att de skulle skrivas ut var också mycket större.⁶⁶ Det var följaktligen deras hustrur som var aktiva på tingen i framförallt jord- och skuldmål, men också i ärekränkningsmål.

Kvinnor i Österbotten under 1660- och 1670-talet

Rättskällorna ger en relativt nedstämmande bild av kvinnornas ställning i Österbotten efter 1600-talets mitt. Ur ett maktperspektiv är det inte långsökt att fastslå, att de österbottniska kvinnorna var underordnade strikta manliga samhällsstrukturer. De kom till tinget som målsägare betydligt oftare än män som den drabbade parten och drogs mest inför rätta i brott som drabbade kvinnor hårt, det vill säga sedlighetsbrott, trolldom och ärekränkningar. Kriget gick fr. a. ut över de fattiga österbottniska soldathustrurna och -änkorna och tvingade dem till stöld och överkan på annans egendom för att klara uppehållet. Domböckerna belyser trots allt främst samhällets avigsidor, även om tinget under 1600-talet hade långt fler samhällliga funktioner än under senare århundraden.

Ur ett aktörsperspektiv var kvinnor inte enbart passiva offer på tingen. Perspektivet avslöjar ett aktivt kvinnligt handlande, när kvinnor, främst hustrur och änkor, framträder som målsägare och anklagade. Jan Sun-

⁶⁵ Tre soldatgossertvister behandlades på tingen i Österbotten under skånska krigets sista år. Ylikangas (*Mennytt meissä*, s. 185–187) bedömer att barnhandeln var betydligt mera omfattande än vad källorna ger vid handen. Soldatgossarna köptes till gården i god tid före gården stod i tur att rekrytera en soldat. Oftast var gossarna i åldern 17–18 år då de utskrevs. Under uppväxtåren tjänade ”soldatgossarna” gården först som ungrängar.

⁶⁶ Jfr Huhtamies, s. 13–14.

d i n s slutsats ”Kvinnorna ger alltså över huvud taget ett mer passivt intryck än männen, en bild som stämmer mycket väl med deras begränsade aktionsradie även i civila förhållanden i samhället”⁶⁷ behöver nyanseras. De österbottniska kvinnornas aktörskap förefaller dock vara sporadiskt. En del kvinnor utnyttjade offentligheten på tingen för att förhindra att de utarmades, fördrevs från torp eller att mannen slösade bort egendom. Andra lyckades till och med manipulera könsstrukturerna till sin fördel, ofta till ett högt pris.

Vilket var då de österbottniska kvinnornas faktiska ansvar i ekonomi och samhällsbygge, under en period då kvinnodominansen i bygderna var uppenbar? Möter vi den aktiva kvinnliga aktör som tjärbränningen och utskrivningarna rimligtvis borde ha lett till? Det är uppenbart att framförallt bondehustrurna spelade en roll i ekonomin som garanter för fr.a. jordbrukets fortbestånd. Deras myndighet som handelsparter eller borgenärer motsvarade det lagliga utrymme inom vilket de kunde handskas med fast egendom.

Kvinnor utnyttjade inte tinget för dokumentation, utan deras roll begränsades främst till hushållet och äktenskapet. Männen bar fortfarande ansvar för kontakterna till större sociala sammanhang och högre stånd. Även om särskilt hustrurna under krigstiden agerade aktivare i ärenden som gällde hushållets försörjning och försäljning av fast egendom, gjorde de det oftare på grund av fattigdom och misär än för att förkovra hemmanet.

Kriget fick sociala följder som förstärkte den sociala differentieringen bland kvinnor: ju bättre beställd en hustru var, desto mindre var sannolikheten att hon ställdes inför rätta för brott. Ju mindre bemedlad husbonden var, desto oftare förekom hustrun på tingen som anklagad i brottmål, särskilt stölder.

Pigornas goda utkomstmöjligheter i Österbotten förbättrade ändå inte deras möjligheter att överskrida de gällande civilstånds- och könsgränserna i ärendena på tingen.

För att få fram dynamiken mellan kvinnors och mäns aktörskap och ansvar i Österbotten under slutet av stormaktstiden behövs som tidigare nämnts bredare källstudier. En ansats som problematiserar könsrollssystemet utgående från ekonomisk ställning är en fruktbar väg att studera den marknadsinriktade ekonomins betydelse i Österbotten.

⁶⁷ Sundin, *För Gud, Staten och Folket*, s. 107.

Brottsligheten i Finland i slutet av 1700- och början av 1800-talet

KIRSI SIRÉN

Det som vid olika tider har definierats som brott har varit beroende av samhällets utvecklingsnivå och dess ekonomiska och sociala struktur. Begreppet brott formas av den gällande lagens karaktär samt av rättssystemets möjligheter samt myndigheternas och individernas benägenhet att väcka åtal. Det påverkas även av befolkningens attityder till olika brott och dess beredskap att ange brottslingar.

Begreppet kriminalitet avser den registrerade brottslighet som lett till straff. Många brott har i alla fall säkert undgått behandling inför domstol och alla uppdragade brott har inte nödvändigtvis registrerats. En del av brotten har kanske gjorts upp annorstädes än inför domstol, såsom t.ex. vid socken- och kyrkostämmor och inför domkapitlen.¹ I Finland har forskningen koncentrerat sig enbart på de brott som behandlats inför domstol, medan undersökningar rörande i vilken utsträckning brott behandlades på andra fora saknas. Också i många mål som registrerades i rättsprotokollen friades de åtalade i brist på bevis. För full bevisföring krävdes två ojäviga vittnen eller erkännande (1734 års lag, RB cap. XVII 29). Den faktiska brottsligheten har med säkerhet varit betydligt högre än vad vi kan sluta oss till på basen bevarade källor. Det är därför viktigare att koncentrera sig på

¹ Eva Österberg & Dag Lindström, *Crime and Social Control in Medieval and Early Modern Swedish Towns*, Studia Historica Upsaliensia 152 (Uppsala 1988), s. 72. Björn Furuhausen, Prästen, sockenstämman och tinget. Social kontroll på 1700-talet, Hanne Marie Johansen, Den norske kapitelretten (tamperetten) som ektenskapsdomstol på 1600- og 1700-talet och Malin Lennartsson, Människorna och målen – Verksamheten i Växjö stifts domkapitel vid 1600-talets mitt, papers till konferensen i nordisk kriminologi i Köpenhamn 9--12.2.1995.

kriminalitetens regionala skillnader samt förändringar i andelen brott av olika typer, än på det absoluta antalet brott.

Kriminalitetens, särskilt våldsbrottslighetens historia i Finland har närmast undersökts för 1500- och 1600-talen samt början av 1800-talet. Trots att det i de övriga nordiska länderna har utförts en omfattande forskning rörande 1700-talets brotthistoria, har denna period för Finlands del tagits upp först under senaste tid. Den viktigaste undersökningen rörande slutet av 1700- och början av 1800-talet är Heikki Ylikangas bok om knivjunkarna i södra Österbotten 1790–1825 där han konstaterar att denna våg av våldsbrottslighet berörde enbart Vasa län, medan våldsbrottsligheten i resten av landet stannade på en låg och stabil nivå.² Målsättningen för denna uppsats är att granska våldsbrottsligheten i Finland före och efter knivjunkarperioden för att klargöra om det under denna tid fanns en motsvarande hög brottslighet på något annat håll än i Sydösterbotten.

Även om undersökningsperioderna har valts med målsättningen att testa "knivjunkarparadigmet" är huvudmålsättningen att reda ut hur brottsligheten varierade kvantitativt och strukturellt i olika delar av Finland. Undersökningen gäller den totala brottsligheten, inte enbart en viss typ av brott. Två separata undersökningsperioder möjliggör en jämförelse och dryftning av förändringar. Brottsligheten granskas häradsvis och relateras till folkmängden, vilket möjliggör internationella jämförelser.

De två undersökningsperioderna omfattar tre år var, d.v.s. 1760–1762 och 1828–1830.³ På grund av att källor saknas från vissa områden är materialet inte heltäckande, men det har inte någon avgörande betydelse för resultatet. Undersökningen gäller hela Finland utom städerna, som utelämnats därför att de representerar en samhällsstruktur som i hög grad skiljer sig från landsbygdens; den förindustriella stadsbefolkningen i Finland var dessutom mycket liten.

² Om den nyaste forskning se två avhandlingar pro gradu i Finlands och Skandinavien historia vid Helsingfors universitet: Mari Nyström, *Rikollisuus yhteiskunnallisena ilmiönä Helsingissä vuosina 1724–1741*, 1994 o. Liisa Koskelainen, *Vankeus oikeusjärjestelmän osana – Hämeen linnan vangit 1726–1776*, 1995. Heikki Ylikangas, *Puukkojunkareitten esiinmarssi. Väkivaltarikollisuus Etelä-Pohjanmaalla 1790–1825* (Helsinki 1976), även på svenska.

³ Huvuddelen av källmaterialet har insamlats och klassificerats av Matti Toivainen i samarbete med Helsingfors universitetets institution för rättshistoria. Min uppgift har närmast varit att komplettera materialet och lägga fram de centrala resultaten; jag har alltså varit hänvisad till givna perioder och data.

Källorna

Huvudkällorna består av saköreslängder, en källserie som börjar redan på 1500-talet då fogdarna vid tingen utarbetade redovisningar för de böter som helt eller delvis tillföll kronan. På 1500-talet var böter den överlägset allmänaste straffformen och det innebär att saköreslängderna upptar största delen av brotten.⁴ Enligt 1734 års lag (RB II:6, V:2, VI:6) skulle underrätterna till sina protokoll foga en längd över utdömda böter. I saköreslängderna infördes uppgifter om brott som lett till bötesdomar i underrätterna, d.v.s. när domen fällt, känd, brottskategori, den dömdes namn och ofta även titel samt böternas storlek. Ifall den dömda var medellös antecknades förvandlingsstraffet. Mål där parterna kom överens antecknades inte i saköreslängderna, utan dylika av rätten stadfästa förlikningar infördes enbart i domböckerna.

För undersökningen har de bevarade saköreslängderna för hela Finland genomgått för 1760–1762 och 1828–1830. Längderna för Stor-Savolax och Ålands domsagor har inte bevarats för 1760–1762, medan längden för 1760 saknas, vilket korrigerats genom att ta med år 1763. För åren 1828–1830 är saköreslängderna försvunna eller svårt bristfälliga för följande domsagor: Pikis och Halikko övredels, Vemo och Kymmene (Nylands län) samt hela Gamla Finland. Det är omöjligt att få full klarhet i hur stort bortfallet i saköreslängderna är i fråga om dömda eller personer som sonat sina brott med förvandlingsstraff. Längderna upptar inte brott som resulterade i andra domar än böter eller förvandlingar av bötestraff. Där saknas likaså fall där ingen dom utfärdades eller grova brott som appellerades direkt till högre instans. Brott mot liv, missfirmelse och misshandel av föräldrar eller svärföräldrar samt grova sexual- och egendomsförbrytelser infördes inte heller i saköreslängderna – 1734 års lag fastslog vilka brott som skulle föras direkt till hovrätten.

För att klarlägga den grova brottsligheten har fängsllistor samt de utslagsliggare Åbo hovrätt skickade till Vasa hovrätt 1760–1762 genomgått.

⁴ Samtliga exempel, sifferuppgifter och slutsatser bygger på följande källor: Fångslängder 1760–1764, SRA. Folkmängdstabeller för Finland 1760–1762, domsagornas saköreslängder 1760–1762 o. 1828–1830, Kymmenegårds läns mantalslängd 1766, RA. Folkmängdstabeller 1828–1830, statistikcentralens arkiv. Sääksmäki domsagas saköreslängder 1761–1763, LA i Tavastehus. Åbo hovrätts utslagsliggare över mål som hänförts till Vasa hovrätt 1758–1765, LA i Vasa. Om saköreslängderna: Heikki Ylikangas, 'Väldvaltarikosten motivaatiopohja 1500-luvun Suomessa', *HArk* 65 (1971), s. 88.

Tab. 1. Andelen brott som enligt hovrättens utslagsliggare och fångförteckningar lett till fällande domar i procent av den totala brottsligheten i domsagorna i Finland 1760–1762 enligt brottskategori.

Domsaga	I	II	III	IV	V	VI	VII	medeltal
1. Masku	7,3	–	–	4,4	–	–	–	1,5
2. Vemo	1,3	–	–	0,5	–	–	–	0,3
3. Övre Satakunta	1,7	–	–	2,5	–	–	–	0,3
4. Pikis	4,8	–	1,4	10,8	2,8	–	–	1,8
5. Raseborg	11,5	–	0,6	–	–	–	–	1,3
6. Hollola	11,0	–	1,4	18,5	–	–	2,2	3,3
7. Södra Österbotten	19,8	2,0	8,3	11,3	5,4	1,1	4,2	6,8
8. Norra Österbotten	22,9	12,1	11,4	24,8	5,1	0,9	4,2	8,0
9. Borgå	2,2	–	1,0	–	–	–	–	0,4
10. Karelen	15,4	27,3	–	6,6	3,6	0,5	–	3,4
11. Lill-Savolax	10,7	4,8	5,1	1,5	2,1	0,3	1,1	2,7
12. Sääksmäki	0,4	–	–	1,0	–	0,1	–	0,3
13. Stor-Savolax	13*	–	–	20*	–	–	–	33*

Anm: Brottskategorierna, se bilaga 1. Uppgifterna för Stor-Savolax är absoluta tal eftersom uppgifter om den totala brottsligheten saknas.

Fångförteckningarna för kronofängelserna i Tavastehus, Lovisa och Helsingfors har bevarats i sin helhet, längderna för Kajana, Uleåborg och Korsholm endast för 1762. Bristen har ingen inverkan på resultaten eftersom den kan ersättas med utslagsliggarna från Åbo hovrätt i Vasa hovrätt.

Åbo hovrätts arkiv har förstörts och dess utslag saknas för följande domsagor: Masku, Pikis och Halikko, Vemo, Raseborg, Övre Satakunta, Hollola, Sääksmäki samt Borgå och Kymmene. Fångförteckningarna från Tavastehus, Lovisa och Helsingfors är fullständiga, vilket innebär att man kan klarlägga den grova brottsligheten, särskilt brott mot liv, i Hollola, Sääksmäki samt Borgå och Kymmene domsagor. För Egentliga Finland är läget sämst, eftersom fångförteckningarna från Åbo slott bevarats endast för 1762.

Andelen brott som avgjordes av hovrätten som första instans var mycket liten jämfört med den totala brottsligheten (tab. 1). Vid granskningen av resultaten bör man beakta bristerna i fråga om vålds- och egendomsbrotten i Egentliga Finland 1760–1762. Materialet för åren 1828–1830 omfattar

endast saköreslängderna, vilket alltså innebär att den brottsligheten som behandlades av hovrätten som första instans saknas.

Den kriminalitet som registrerades i hovrättens utslagsliggare och i fängförteckningarna var i huvudsak vålds- eller egendomsbrott. De domar hovrätten avkunnade för lindrigare brott såsom fylleri, ärekränkning eller omotiverad anklagelse ansluter sig alltid till allvarigare brott. Andelen grova brott som fördes till hovrätten varierade i de olika domsagorna. För de domsagor som lydde under Vasa hovrätt registrerades klart fler vålds-, egendoms och sexualbrott i hovrättens utslagsliggare och i fängförteckningarna än i de övriga domsagorna. Källmaterialets brister förklara avvikelserna speciellt för Egentliga Finlands del.

Om man vill ha en överblick över kriminaliteten måste den relateras till folkmängden, som här excerperats ur folkmängdstabellerna. Ifall dessa ej bevarats för ifrågavarande år har folkmängden beräknats på basen av mantalslängderna eller folkmängdstabeller för närliggande år (se bilaga 1). Även om den systematiska folkbokföringen i Sverige var unik jämförd med andra länder finns det brister i tabellerna. Vissa prästers lättja och slarv har medfört snedvridningar i en del av tabellerna.⁵

Lagstiftningen

Den viktigaste metoden i 1734 års lag var kasuistiken, de olika balkarna upptog en så täckande uppsättning rättsfall och avgöranden som möjligt. Upplysningen kommer ännu inte till synes i lagen som var sträng; hela 68 brott var belagda med dödsstraff, bl.a. brott mot liv, rån, hädelse, trolldom, hor, tidelag samt tre- eller fyrfaldig stöld. Undersåtarnas respekt och fruktan för överheten upprätthölls med hårda straff. Den teokratiska försoningslärans inverkan kommer särskilt till synes i motiveringarna för straffen i religiösa brott.⁶ På 1740-talet avlägsnades kyrkostraffen för lönskaläge och enkelt hor. Genom en kunglig förordning 1745 skärptes straffen för grova

⁵ Kirsi Sirén, *Verottaja ja papisto väestönkirjanpääjänä. Savon alisen kihlakunnan ja Kymin kihlakunnan väestö vuonna 1800*, avhandling pro gradu i Finlands och Skandinavien historia 1993, Helsingfors universitet.

⁶ Tapio Lappi-Seppälä, *Teilipyörästä terapiaan. Piirteitä rangaistusjärjestelmän historiasta* (Helsinki 1982), s. 79. Heikki Ylikangas, *Oikeus historiallisena ilmiönä* (Helsinki 1978), s. 136–137. Inger, *Svensk rätts historia* (Lund 1980), s. 120–122. Jussi Paajuojä, 'Varhaiset rikokset ja niiden rankaiseminen', *Suomen oikeushistorian pääpiirteet* (Jyväskylä 1991), s. 22.

egendomsbrott, vilket fick som följd att antalet rannsakningsfångar som åtalades för sådana brott växte och att allt flera mål rörande egendomsbrott gick till hovrätten.⁷

Tingen dömde strikt enligt lagen, men hovrätten kunde i fråga om grova brott mildra domarna. Thunander har visat att leutation var vanlig på 1600-talet.⁸ Av de utslagsliggare Åbo hovrätt underställde Vasa hovrätt framgår att samma praxis fortgick under 1700-talet och Koskelainen har påvisat att lindrandet av dödsdomar var vanlig i hovrätterna redan före Gustav III:s reformer. Dödsstraff omvandlades till fängelse, förvisning eller straffarbete.⁹ Gustav III:s reformer byggde på tidigare straffpraxis särskilt i fråga om lindring av dödsstraff, medan staffen för lindrigare brott skärptes. Bötessummorna höjdes t.ex. för brott mot brännvinslagstiftningen.¹⁰

Den viktigaste straffrättsliga reformen under autonomins tid var Nikolaj II:s kungörelse 21.4.1826 som innebar en benådning av alla dödsdömda utom de som gjort sig skyldiga till brott mot rikets säkerhet eller majestätsbrott. I stället för dödsstraff skulle den skyldige undergå offentligt kyrkstraff, spöstraff och livstids tvångsarbete i gruvorna i Sibirien eller i lindrigare fall på fästning i Finland. Under stabila förhållanden har dödstraff inte verkställts i Finland efter 1825.¹¹

Klassificeringen av brotten

Inom kriminalitetsforskningen har brotten klassificerats på olika sätt beroende på forskningsuppgift och källmaterial, vilket försvårar jämförelser. I denna uppsats har materialet klassificerats i sju brottskategorier i nära överensstämmelse med Naess' och Ylikangas' klassificering.¹² Sundin har

⁷ Koskelainen, s. 86, 103.

⁸ Rudolf Thunander, *Hovrätt i funktion. Göta Hovrätt och brottmålen 1635–1699* (Lund 1993), s. 93. I denna uppsats behandlas inte straffen, eftersom de i underrättelserna utdömdes direkt enligt 1734 års lag.

⁹ Koskelainen, s. 80–88. Pajuojä, s. 25.

¹⁰ Koskelainen, s. 118–120. Erik Anners, *Humanitet och rationalism* (Lund 1965), s. 260.

¹¹ Jukka Kekkonen, 'Autonomian ajan rikosoikeus', *Suomen oikeushistorian pääpiirteet*, s. 260.

¹² Hans Eyvind Naess, Kriminalitet og kategorier, notat till möte i nordisk projektgrupp i Helsingfors 19–12.8.1993, s. 8–9. Ylikangas, 'Väkvältaarikkosten motivaatiopohja', s. 92–93 o. *Väkivaltajaallon synty. Puukkojunkkarikauden alku Etelä-Pohjanmaalla* (Helsinki 1973), s. 191. Till skillnad från Naess åtskiljs här inte religiösa brott och tredska, utan båda ingår i samma kategori.

klassificerat brotten i nio olika grupper, som skiljer sig både från Naess' kategorisering och den som använts här, vilket försvårar jämförelser med en del av Sundins kategorier.¹³

Uppsatsens data rörande brott och brottslingar bygger på antalet straff. Det är uppenbart i fråga om saköreslängderna eftersom endast personer som dömts till bötesstraff upptas i längderna. I fångförteckningarna finns däremot många fångar som hölls i rannsakningshäkte, men ännu inte dömts. Dessa fall har inte räknats som brott, utan som straff räknas endast de fall där en förövare av ett brott har dömts. Om samma person bötfällts för flera olika brott har samtliga räknats som olika straff, medan däremot sådana fall där t.ex. en person bötfällts för att ha tilldelat samma person många blesstyr räknats som ett enda straff.

I undersökningen har brotten kategoriserats på följande sätt: den första gruppen består av våldsbrott: mord, dråp, barnamord, mordförsök, mordbrand, dödsförvällande, misshandel, slag m.m. Största delen består av misshandelsfall där böternas storlek bestämdes av blåmärkenas, sårens, krosssårens m.m. antal och art. Den andra gruppen består av ärekränkningar, såsom smädelser, svordomar, missfirmelse, ogrundad tillvitelse och förtal. Sexuallförbrytelser såsom hor, lönskaläge, otidigt sängelag, blodskam och tildelag bildar den tredje gruppen.

Den fjärde gruppen utgörs av egendomsbrott, såsom bl.a. rån, inbrott, stöld, snatteri, olovligt ibruktagande av annans åker eller äng, m.m. Den femte gruppen består av brott mot brännvinslagstiftningen och dryckenskap, d.v.s. fylleri, brännvinsbränning och -försäljning, lönnkrögeri samt döljande av brännvinspannor. Fylleri kriminaliserades på 1730-talet och förbudslag gällde 1756–1760, vilket motiverar att dessa brott bildar en separat grupp.¹⁴

Den sjätte gruppen består av försummelse av stämning, den sjunde upptar både tredska och sabbatsbrott.¹⁵ Tredska omfattar bl.a. störande uppträdande på allmän väg, tjänstehjons rymningar, underlåtenhet att betala mantalspenningar, lössläppande av fångar, överskridande av tjärkvoter och olaga svedjande. Till denna kategori räknas även försummelse av allmänna skyl-

¹³ Jan Sundin, *För Gud, Staten och Folket. Brott och rättskipning i Sverige 1600–1840*, Rättshistoriskt bibliotek 47 (Lund 1992), s. 25–26.

¹⁴ Ilkka Mäntylä, *Suomalaisen juoppouden juuret. Viinanpolitto vapaudenaikana* (Helsinki 1985), s. 61, 102.

¹⁵ Eftersom kategoriseringen redan gjorts då jag inledde mitt arbete, har jag inte kunnat påverka den, men försöker hålla dessa två kategorier åtskilda.

digheter, t.ex. skatter, skjutsning, bro- och vägunderhåll samt underlåtenhet att begrava djur som dött i boskapspest.

Kriminaliteten i Finland 1760–1762

Under åren 1760–1762 varierade folkmängden i de fåtaliga domsagorna i Finland mellan 19 000 och 54 000. Under dessa tre år begicks närmare 11 000 brott, i förhållande till folkmängden klart mest i Lill-Savolax och Övre Satakunta domsagor, där brotten i samtliga kategorier överskrider landets genomsnitt (fig. 1). Brottstalen ligger högre än genomsnittet också i Vemo och Karelens domsagor. Områden med låg kriminalitet var Pikis och Halikko, Raseborgs, Masku och Virmo samt Sääksmäki domsagor. Hollola, Borgå samt Södra och Norra Österbottens domsagor hade en totalbrottslighet som låg nära genomsnittet för hela landet.

Om man ser på skillnaderna inom olika brottskategorier framträder stora regionala skillnader. De flesta våldsbrotten begicks i Lill-Savolax och Karelens domsagor, men också Borgå och Kymmene låg över genomsnittet (fig. 2). Stor-Savolax hörde till det område där brott mot liv var vanliga (tab. 2), men tyvärr saknas saköreslängder för Stor-Savolax, varför det inte är möjligt att fastställa den övriga våldsbrottsligheten. På basen av den höga brottsligheten mot liv kan man anta, att domsagan hade en hög våldsbrottslighet överlag i likhet med hela östra Finland.

Ett annat område med hög våldsbrottslighet var Vemo och Södra Österbottens domsagor. Även om den egentliga knivjunkerperioden ännu inte inletts var våldsbrottsligheten i dessa två närbelägna domsagor högre än genomsnittet i landet. Mellan Savolax och Västra Finland framträder en zon med lägre brottslighet från Egentliga Finland till Tavastland och norra Österbotten.

Största delen av våldsbrotten var misshandelsfall där förövaren kom undan med böter eller kroppsstraff. I hela landet inträffade i medeltal 3,8 mord och dråp per 100 000 invånare. Siffran är flerdubbelt högre än den (1–2) som Veli Verkko räknade fram på basen av folkmängdstablerna för åren 1754–1763. Också i andra undersökningar har man konstaterat att den brottslighet mot liv som framträder på basen av folkmängdstabeller är mycket lägre än den man får fram om man går till rättskällorna.¹⁶

¹⁶ Veli Verkko, *Lähimmäisen ja oma henki*, Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja B 33 (Helsinki 1949). Kaijus Ervasti, 'Barnamordsbrotten i Finland under 1800-talet', *HTF* 1995, s. 64–84. Ylikangas, *Puukkojunkareiden esiinmarssi*.

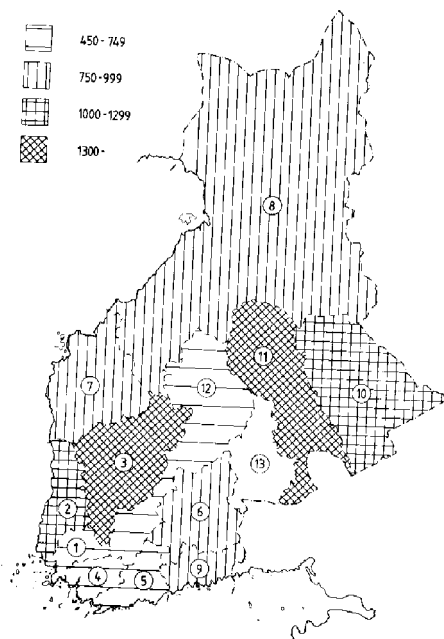

Fig. 1. Den totala brottsligheten i Finland 1760–1762 per domsaga och 100 000 invånare

Mord och dråp var vanligare i Finland än i Sverige. Enligt Liliequist inträffade 1745–1754 1,3 dylika brott per 100 000 invånare på Svea hovrätts område. Motsvarande siffror för Göta hovrätts område var 1,4 och för Åbo hovrätts 2,0. Den högsta siffran uppvisar Stockholm med 2,6. Även om brottsligheten mot liv varierade betydligt i Sverige låg topparna på en klart lägre nivå.¹⁷ Den högre andelen mord och dråp i Finland beror närmast på de många brotten mot liv i östra Finland, ty i resten av Finland låg talen på en motsvarande nivå som i Sverige i genomsnitt.

Brotten mot liv visar en klar regional överensstämmelse med områden där den totala kriminaliteten var hög. Där brottsligheten var hög såsom i Savolax och västra Finland begicks också brott liv oftare än i genomsnitt. Den

¹⁷ Jonas Liliequist, Hovrätternas brotmålsresolutioner som källmaterial, rapport till XXI Nordiska historikermötet, Umeå 15–19., juni 1991, s. 10. Johan Söderberg, *Civilisering, marknad och våld i Sverige 1750–1870. En regional analys*, Stockholm Studies in Economic History 18 (Stockholm 1993), s. 6–11.

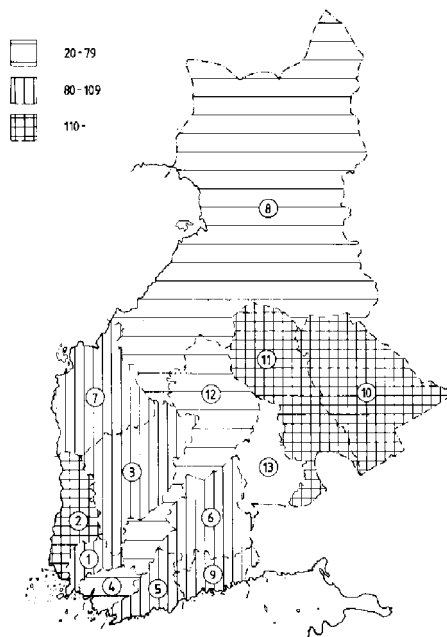

Fig. 2. Våldsbrottsligheten i Finland 1760–1762 per domsaga och 100 000 invånare

höga livsbrottligheten i Savolax kan jämföras med knivjunkerperioden i södra Österbotten. Den höga siffran för brott mot liv, 8–9 dråp per 100 000 invånare, i de stora domsagorna i östra Finland är av samma klass som i knivjunkerområdet i genomsnitt (6–10). Det är sannolikt att ifall man kunde relatera brotten mot liv till folkmängden på sockennivå i östra Finland, skulle man komma upp till nästan lika enorma tal (t.o.m. över 20) som i Sydösterbotten 1790–1825.¹⁸ Knivjunkerperioden i Sydösterbotten var alltså inte unik, utan det fanns ett motsvarande område med hög brottslighet i östra Finland i slutet av 1700-talet.

Under den första undersökningsperioden begicks 28 barnmord i hela Finland; de fördelar sig rätt jämt på de olika domsagorna, endast Egentliga Finlands domsagor utgör ett undantag också i detta avseende. Barnmord var likaså vanligare i Finland än i Sverige. Åren 1760–1762 var siffran för

¹⁸ Ylikangas, *Puukkojunkareiden esiinmarssi*, s. 39.

barnamord i Finland lika hög som 1745–1754.¹⁹ De flesta som dömdes för barnamord var ogifta "qvinpersoner". Endast några av dem som dömdes för barnamord dömdes samtidigt för enkelt eller tvefalt hor. Barnen dödades alltså inte för att dölja ett allvarligt sexualbrott såsom tvefalt hor. I fråga om mord, dråp och barnamord var det ovanligare att hovrätten tillgrep leuteration än i fråga om andra allvarliga brott.

För 1700-talets människor var hedern en ömtålig och viktig sak som bestämde deras ställning i samhället. Smädelser och missfirmelser skulle utredas offentligt och den kränktes ära återställas.²⁰ Huvuddelen av ärekränkningarna bestod av smädelser och missfirmelser, medan förbannelsernas andel bara uppgick till omkring en sjättedel. Vanligen ledde ärekränkningar till böter om 1–5 daler. Ärekränkningar riktade mot föräldrar eller svärföräldrar utgjorde däremot brott mot fjärde budet av Mose lag och kunde t.o.m. resultera i en dödsdom. Ärekränkningar var vanliga i områden med hög våldsbrottslighet: Lill-Savolax, Vemo, Sydösterbotten och Övre Satakunta. Karelens domsaga utgör ett undantag, eftersom våldsbrottsligheten där var hög, men ärekränkningarna färre än genomsnittet. Ärekränkningarna hade ett nära samband med våld. Slagsmål där parterna dömdes för såväl missfirmelse som förorsakande av blåmärken var mycket vanliga; lindrigare våldsdåd var reaktioner på verbala konflikter.²¹

Sexualbrotten utgjorde över en tiodel av samtliga brott; andelen är densamma som för brott i Helsingfors under 1700-talets första hälft. Sexualbrottens andel av den totala brottsligheten hade dock sjunkit klart sedan slutet av 1600-talet, då deras andel av brotten i Borgå län i slutet av 1600-talet var över en femtedel.²² De vanligaste sexualförbrytelseerna var lönskaläge och otidigt sängelag, d.v.s. att parterna inlett sitt samliv för tidigt. Fallen av lönskaläge uppdagades vanligen först i samband med en födsel och var ett brott som särskilt förekom i de lägre socialgrupperna. Pylkänen har konstaterat, att fall av lönskaläge hade ett samband med svårig-

¹⁹ Liliequist, *Hovrätternas brottmålsresolutioner*, s. 10.

²⁰ Eva Österberg, 'Brott och social kontroll i Sverige från medeltid till stormaktstid. Godtycke och grymhet – eller sunt förnuft och statskontroll', *NHT* 1991, s. 213.

²¹ Ylikangas, 'Väkivaltarikosten motivaatiopohja', s. 181–185. Österberg & Lindström, s. 137.

²² Nyström, s. 53. Seppo Aalto, *Siveellisyys ja siveettömyys sääty-yhteiskunnassa. Siveellisyysrikokset sosiaalisena ilmiönä Porvoon läänissä 1660–1690*, licentiatavhandling i Finlands och Skandinavians historia, Helsingfors universitet 1991.

Tab. 2. Mord och dråp i Finland 1760–1762 per 100 000 invånare enligt domsaga

Domsaga	Mord och dråp	Barnamord
1. Masku	5,2	10,4
2. Vemo	–	–
3. Östra Satakunta	–	–
4. Pikis	3,1	–
5. Raseborg	3,8	6,3
6. Hollola	3,7	2,9
7 Södra Österbotten	4,7	3,8
8. Norra Österbotten	3,1	3,1
9. Borgå	9,0	2,3
10. Karelen	3,2	1,1
11. Lill-Savolax	8,1	4,1
12. Sääksmäki	–	1,3
13. Stor-Savolax	7,9	–
I medeltal	3,8	2,5

Anm: Kategorin mord och dråp innefattar inte dödsförvällanden eller mordbränder.

heter att grunda hushåll; perioden som ogift vuxen blev lång och antalet utomäktenskapliga förbindelser ökade.²³

Jämfört med andra brottskategorier fördelade sig sexualbrotten jämnast över hela landet. Kontrollen över sexuallivet var ännu mycket sträng på olika håll i Finland. Mest sexualbrott uppdagades i Raseborgs domsaga, där det också förekom många barnamord; det finns ett klart samband mellan dessa två brotts typer.²⁴

Våldtäkter och tidelag var ovanliga. För våldtäkt dömdes endast en av fem åtalade män. Soldaten Matts Larsson Heikkinen våldtog en elvaårig bonddotter vars (då 14-åriga) syster han våldtagit två år tidigare. Matts dömdes 1761 för våldtäkt och blodskam till 40 par spö och kyrkstraff samt två års arbetsfängelse på Sveaborg. De övriga åtalade friades i brist på tillräckliga bevis och många kvinnor dömdes för grundlös angivelse. Tidelag var ett allvarligt sexualbrott, som vanligen begicks av 15–19-åriga drängar.

²³ Anu Pylkkänen, *Puoli vuodetta, lukot ja avaimet. Nainen ja maatalous oikeuskäytännön valossa 1660–1710* (Helsinki 1990), s. 247.

²⁴ Ervasti, s. 77.

Det var vanligt att de skyldiga angavs av hemmanets piga och att angivelserna gällde lokalsamhällets marginella individer. Många erkände också själva. I bakgrunden låg enligt Liliequist en traditionell arbetsfördelning såväl mellan könen som mellan vuxna och barn, som gav upphov till olika roller i inställningen till djur. Pojkar gick i vall lika väl som flickor, men när de blev vuxna förbjöds de plötsligt att valla djuren. Åren 1760–1762 åtalades 16 män för tidelag; två friades, medan de andra dömdes till fästning. Ingen dömdes dock till döden. Siffrorna motsvarar Liliequists beräkningar för Finland 1745–1754.²⁵

Egendomsbrott var i medeltal lika vanliga som våldsbrotten och vanligast i områden med hög brottslighet i Savolax och Karelen, Sydösterbotten samt Vemo och Övre Satakunta domsagor. Egendomsbrottsligheten var påfallande hög i Vemo domsaga. Ungefär en tiodel av egendomsbrotten var grova brott såsom rån och inbrott. Andelen stölder och snatterier hade ökat sedan 1600-talet. Drygt hälften av egendomsbrotten var tillgrepp av annans lösa eller fasta egendom, medan de övriga bestod av åverkan. Tillgreppen, d.v.s. stölder och snatterier, uppgick till i medeltal 50 per år och 100 000 invånare, vilket motsvarar den siffra som beräknats för Sverige; omfattningen av åverkan var ungefär densamma i Finland och Sverige.²⁶

Fylleri kriminaliserades 1733 och var ett brott för vilket domar vanligen utfärdades i samband med något annat brott, vanligen ärekränkning, sabbatsbrott eller slagsmål. Alkoholen var dock inte orsaken till våld, utan underlättade utbrott av våld.²⁷ Flera människor dömdes i västra Finland för fylleri och brott mot brännvinslagstiftningen än i östra och norra Finland. Orsaken var säkert inte att östfinnarnas livsstil var nyktrare, utan att övervakningen var strängare i västra Finland och åtal därför vanligare. Under åren 1756–1760 rådde förbudslag, som bönderna trotsade genom att gömma sina brännvinspannor och genom lönnbränning. Förbudslagen upphävdes först i slutet av 1760, vilket innebär att brott mot den uppdagades i bör-

²⁵ Jonas Liliequist, *Brott, synd och straff. Tidelagsbrottet i Sverige under 1600- och 1700-talet* (Umeå 1992), s. 8–23, 171 o. Hovrätternas brottmålsresolutioner, karta 2, s. 14.

²⁶ Seppo Aalto, 'Folket, kronan och tingen. Domstolsmaterialet från 1500- och 1600-talet i källkritikens ljus', HTF 1994, s. 36. Sundin, *För Gud, Staten och Folket*, s. 179, diagram 3 b-d.

²⁷ Heikki Ylikangas, 'Selitys väkivaltarikollisuuden perinteisesti korkeaan tasoon Suomessa', HArk 88 (1986), s. 337.

jan av undersökningsperioden.²⁸ År 1760 dömdes över 30 personer per 100 000 invånare för brännvinsbränning och innehav av brännvinspannor.

Det vanligaste brottet var försummelse av stämning, men materialet för denna undersökning ger tyvärr inga upplysningar om hurudana brott stämningarna gällde. Det stora antalet försummelse avspeglar uppenbart en växande egenhandsrätt. Instämnda, som kanske hotades av en fällande dom, uteblev från tinget, trots att detta medförde mindre böter. Enligt Ylikangas försvagade det växande antalet försummelsefall domstolarnas möjligheter att påverka brottsligheten.²⁹ De flesta försummelsefallen 1760–1762 inträffade i Karelens och Lill-Savolax samt Masku, Raseborgs och Övre Satakunta domsagor. I Sydösterbotten, där den totala brottsligheten låg över genomsnittet, var man däremot lydigare i fråga om att infinna sig inför rätta än på andra håll i landet.

Såsom tidigare konstaterats bestod kategorin tredska av en mycket mångskiftande uppsättning brott, allt från vidskepelse till att ha underlåtit att begrava sin hustrus lik. Gruppen ger också vid handen vilken stor mängd förbud och författningar undersåtarna skulle följa. Ett allmänt brott var olaga svedjande. I Tavastland och västra Finland begränsades svedjande och tjärbränning eftersom man var rädd för att skogarna skulle förödas, men bönderna trotsade skogsordningen i 1734 års lag och dess förklaring och kämpade för ett fritt svedjebruk.³⁰ Bönderna försummade också sådana förpliktelse som underhåll av vägar och broar. Endast några få personer dömdes till böter för kortspel och trolldom. De häxerimål som gick till hovrätten resulterade i böter eller friande domar; på 1700-talet förhöll man sig inte längre lika fanatiskt till brott mot religionen. Sabbatsbrotten utgjorde 18% av samtliga brott i den sjunde huvudkategorin. De världsliga domstolarna började under 1700-talet behandla religiösa frågor i en betydligt större utsträckning.

²⁸ Mäntylä, s. 61.

²⁹ Ylikangas, *Puukkojunkareiden esiinmarssi*, s. 184.

³⁰ Markku Kuisma, 'Den riksomfattande skogspolitiken, de regionala strävandena och böndernas intressen – några aspekter på det skogspolitiska beslutsfattandet (Finland 1738–ca. 1770)', *Skog och brännvin. Studier i näringspolitiskt beslutsfattande i Norden på 1700-talet*, Projektet Centralmakt och lokalsamhälle, publikation 3 (Ulcåborg 1984), s. 248–255.

Kriminaliteten i Finland 1828–1830

Åren 1828–1830 var antalet domsagor mångdubbelt högre jämfört med den första undersökningsperioden; de var mindre till ytan, men hade ungefär lika många invånare som 1760–1762 (bilaga 2). Under den andra undersökningsperioden begicks 29 771 brott, vilket innebär att antalet tredubblats på 60 år. Antalet växte också i relation till folkmängden, till över 1000 brott per år och 100 000 invånare (bilaga 1). Nästan hälften av brotten var försummelser av stämning och denna brottskategori var nu nästan dubbelt så vanlig som 1760–1762. Utöver denna kategori ökade också fallen av ärekränkningar och fylleri, medan klart färre personer dömdes för sexual- och egendomsbrott 1828–1830 än drygt 60 år tidigare.

Också under den andra undersökningsperioden kan man urskilja områden med hög brottslighet där brottsligheten var hög i nästan alla brottskategorier (fig. 3). Ylikangas resultat rörande det inbördes sambandet mellan vålds- och egendomsbrott samt ärekränkningar bekräftas också i denna undersökning. Ofta bidrog ytterligare brännvinet till konflikterna.³¹ Däremot var områdena med hög totalbrottslighet nu andra än 1760–1762, under den senare perioden var brottsligheten högre än genomsnittet i Tavastland, norra Finland och Korsholms norra domsaga. I Savolax och Karelen hade brottsligheten minskat enormt. På 1760-talet begicks relativt sett de flesta brotten i dessa delar av landet, men 1828–1830 hörde de till de fridsfullaste. Fram till 1830-talet hade Savolax, Karelen och Vemo blivit lugnare, medan utvecklingen var den motsatta i Nyland, Tavastland och norra Finland där brottsligheten var låg 1760–1762. Södra Österbotten var den enda domsaga där brottsligheten var hög under båda undersökningsperioderna.

Våldsbrotten var i relation till folkmängden lika vanliga under båda undersökningsperioderna, men man bör beakta att data om våldsbrottsligheten 1828–1830 inte upptar domar i hovrätten. Mest våldsbrott begicks i Uleåborgs, Korsholms norra, Sääksmäki övredels och Raseborgs östra domsagor och mer än genomsnittet ytterligare i Hollola (Tavastehus län), Kemi, Mellersta Österbottens nedredels, Libelits, Borgå, Sääksmäki nedredels, Torneå och Övre Satakunta nedredels domsagor (fig. 4).

Under den andra undersökningsperioden var skymfernas och smädelsernas andel av ärekränkningensbrotten lägre, medan svordomarnas andel ökade från 18 till närmare 40% inom denna brottskategori. Människornas löste

³¹ Ylikangas, 'Selitys väkivaltarikollisuuden perinteisesti korkeaan tasoon', s. 334.

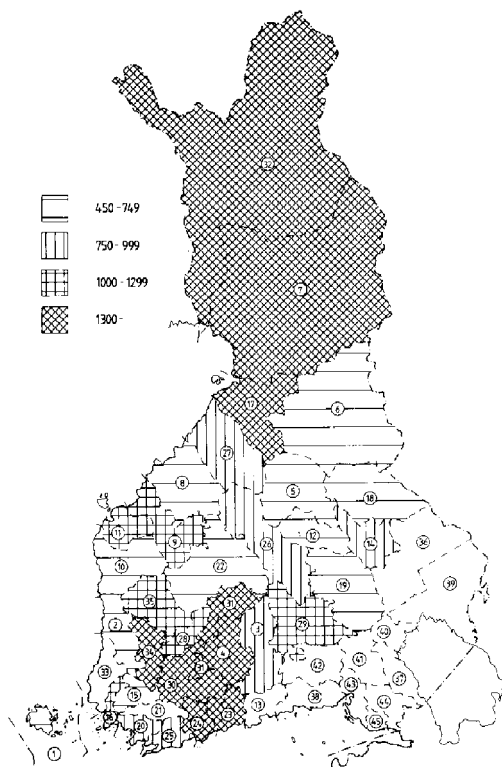

Fig. 3. Den totala brottsligheten i Finland 1828–1830 per domsaga och 100 000 invånare

och förlikade i allt större utsträckning sina konflikter rörande heder och ära annorstädes än i domstol. Däremot utdömdes straff för svordomar i domstol. Det var ytterst vanligt att samma person bötfälldes för såväl dryckenskap som svordomar. Ökning av dessa brott har påverkats av en växande religiositet, i synnerhet i samband med väckelserörelserna och deras krav på hårdare kontroll.

Under 1700-talet var sexualbrotten den brottskategori som var mest jämnt fördelad på de olika domsagorna. Sextio år senare var läget ett annat och sexualbrottens frekvens varierade från 12,1 per 100 000 invånare i Kuopio till 233,6 i Sääksmäki övredels domsaga. Den ytterst ojämna fördelningen, liksom även den minskade förekomsten av sexualbrott, vittnar när-

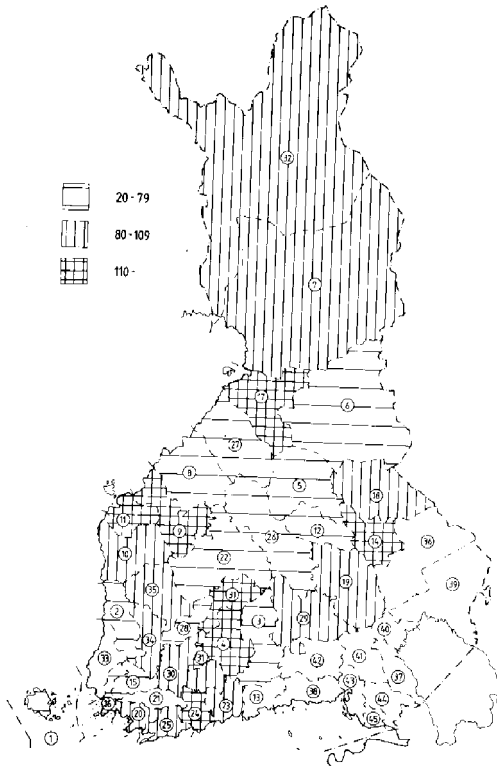

Fig. 4. Våldsbrottsligheten i Finland 1828-1830 per domsaga och 100 000 invånare

mast om en ojämn och minskande övervakning av sexuallivet. Sundin visar att det i slutet av 1700-talet skedde en klar förändring i benägenheten att dra föräktenskapliga förbindelser inför rätta. Det betydligt högre antalet utomäktenskapliga barn än fallen av lönskaläge visar att övervakningen slappnade. Förhållandet var alltså i huvudsak likartat i Finland, men i vissa områden var övervakningen särskilt strikt och där avkunnades mångdubbelt fler domar i sexualbrott än sextio år tidigare. Under den andra undersökningsperioden uppvisar antalet sexualbrott ett mycket klarare samband med en i övrigt hög brottslighet än under den första. Börjande från slutet av 1700-talet börjar andelen män minska bland dem som dömdes för sexualbrott, en utveckling som tog sin början i städerna där den sociala kontrollen

var svagare och dit tjänstefolk från landsbygden flyttade i en aldrig sinande ström. På landsbygden fortgick övervakningen längre och antalet utomäktenskapliga barn var mindre.³²

Egendomsbrotten minskade betydligt, till hälften av nivån 1760–1762. Den regionala fördelningen var i stort sett jämn med undantag av några domsagor med hög brottslighet. Hälften av brotten var tillgrepp av annans egendom, hälften åverkan. Inom internationell kriminalhistoria har man diskuterat om brottsligheten följer modellen "de la violence au vol", d.v.s. att våldets andel av brottsligheten minskar och egendomsbrottens ökar. Modellen förklarar dock inte brottsligheten i Norden och dess förändringar. Österberg och Sundin har konstaterat att våldet minskade i Sverige från 1500- till 1800-talet, men egendomsbrotten ökade inte i nämnvärd grad förrän först efter andra världskriget. Den svenska forskningen förklarar våldets minskade andel närmast med att civilmålen ökade och ersatte fysiska konflikter.³³ Källmaterialet för denna undersökning visar inte om civilmålen ökade i Finland, men det är klart att modellen inte stämmer in på Finland, liksom inte heller på de andra nordiska länderna. Trots att våldsbrotten minskade i Finland från slutet av 1500-talet framåt, var våldsbrottslighetens nivå relativt hög på 1700- och 1800-talen, medan egendomsbrotten samtidigt minskade.

Förbrytelser mot sexual- och brännvinslagstiftningen, försummelse av stämning samt kategorin tredska och sabbatsbrott är i huvudsak sådana brott som dras inför rätta till följd av samhällets kontroll. Under den andra undersökningsperioden drogs inte längre så många konflikter mellan personer inför rätta, utan målen anslöt sig snarare till samhällets kontroll och strävan att upprätthålla ordningen. Antalet fällda för dryckenskap mer än fördubblades under den andra undersökningsperioden. Inställningen till alkohol blev, bl.a. till följd av väckelserörelserna, mera restriktiv under 1800-talet. Helykterhet krävdes i sydöstra Finland av den renqvistska väckelsen och i norra Finland av laestadianismen. Pietismen i norra Savolax och Österbotten förhöll sig inte lika radikalt avvisande till alkohol, men dryckenap lämpade sig inte för en god skörtist. Samtidigt blev också den

³² Jan Sundin, 'Världslig pragmatism och religiöst nit. Om sexualitetens gränser i Sverige 1600–1850', *NHT* 1991, s. 224–227, 243.

³³ Österberg, 'Brott och social kontroll', s. 209. Sundin, *För Gud, Staten och Folket*, s. 456, 458.

allmänna inställningen mera negativ.³⁴ De flesta domarna för fylleri fälldes i områden med hög brottslighet och dryckenskapen hade i allmänhet ett klart samband med andra brott.

Också antalet försummelse av stämning var högre under den andra undersökningsperioden. Fallen av tredska var åter färre, vilket säkert påverkats av att många små påbud och förbud från den svenska tiden nu var borta. Antalet sabbatsbrott i förhållande till folkmängden var detsamma under båda perioderna, men genom att fallen av tredska minskade kom sabbatsbrottsens andel av denna brottskategori att stiga till hela 34%.

Ett knivjunkerområde i Savolax?

Den totala brottsligheten koncentrerade sig under båda undersökningsperioderna till vissa områden. Den höga brottsligheten i västra Finland, i Vemo, Övre Satakunta och Södra Österbottens domsagor, kan ses som ett inledande skede till den senare knivjunkerperioden. Undersökningen visar att brottsligheten i västra Finland låg på en mycket hög nivå redan före den egentliga knivjunkerperiodens början och att området med hög brottslighet var mycket stort. Den andra undersökningsperioden visar att brottsligheten spritt sig från Sydösterbotten till den närmaste omgivningen i alla riktningar. Det förefaller som om området med hög brottslighet i västra Finland skulle ansluta sig till knivjunkerregionen i Sydösterbotten. Ylikangas förklarar knivjunkerperioden med försämrade ekonomiska förhållanden och en därmed sammanhängande social deprivation. Knivjunkerperioden fick sin början när tjärbränningen, som garanterat ekonomisk tillväxt, gick tillbaka på grund av att tallskogarna tog slut. Samtidigt minskade möjligheterna att röja ny åker betydligt och dessa ekonomiska faktorer i kombination med en snabb folkökning medförde att möjligheterna till framgång differentierades. Följderna av att många blev tvungna att skrinlägga sina förhoppningarna om ekonomisk framgång kom till synes i en växande brottslighet. Ylikangas har konstaterat att brottsligheten under knivjunkerperioden rörde sig från väst till öst i Sydösterbotten.³⁵

Under den första undersökningsperioden fanns det ett separat område

³⁴ Irma Sulkunen, *Raitius kansalaisuskontoa. Raitiusliike ja järjestäytyminen 1870-luvulta suurlakon jälkeisiin vuosiin* (Helsinki 1986), s. 18. Panu Pulma, 'Yhteiskunta- ja talouselämä', *Suomen historian pikkujätttiläinen* (Porvoo 1987), s. 444.

³⁵ Ylikangas, 'Selitys väkivaltarikollisuuden perinteisesti korkeaan tasoon', s. 338 o. *Puukkojunkareiden esiinmarssi*, s. 312-314.

med hög brottslighet i östra Finland. Knivjunkarområdet i Sydösterbotten var inte unikt, utan i östra Finland fanns på 1760-talet ett motsvarande område. En närmare analys av "knivjunkarområdet" i östra Finland kräver en mera djupgående analys och en längre undersökningsperiod, men granskningen av tre år visar att det fanns ett område med hög totalbrottslighet. Det förefaller som om brottsvägen i östra Finland skulle stå i samband med stor kris i samhället.

Gränsförskjutningen 1743 påverkade såväl samhällsförhållandena som ekonomin i östra Finland, den nya gränsen delade socknar, bröt förbindelserna till Finska viken och samtidigt handelsrelationerna med Nyslott och Fredrikshamn. Mest led tjärbränningen eftersom de långa transportererna gjorde den olönsam. Brännvin hade varit en av de savolaxiska böndernas viktigaste produkter och källor till penninginkomster eftersom varan var lätt att transportera; förbudslagen 1756–1760 innebar därför lägre penninginkomster. Den ekonomiska krisen försvårades ytterligare av Borgå stads brand, eftersom staden vid sidan av Lovisa var den centrala handelsplatsen för invånarna i östra Finland. De ekonomiska utsikterna för bönderna i norra Savolax försämrades när landshövdingen förbjöd dem att handla i de österbottniska städerna, vilket rvingade dem att företa längre och kostsammare handelsfärder till Lovisa.³⁶

Bidrog de ekonomiska svårigheterna till en ökad brottslighet? Även om människorna i jordbrukssamhället levde i självhushållning, var det nödvändigt för dem att förtjäna reda penningar. Salt och metallvaror måste skaffas utifrån och pengar behövdes för skatterna. På grund av den höga självförsörjningsgraden var det problematiskt att förtjäna reda penningar inom ramen för hemmansekonomin. Bönderna förtjänade pengar huvudsakligen genom sin handel med städernas borgare. Man kunde kanske uttrycka saken som att sydösterbottningarna frusterades när deras förhoppningar om framgång krossades, medan de savolaxiska bönderna frustrerades över att deras möjligheter att förtjäna reda penningar försämrades, vilket i båda fallen kom till synes i form av en ökad brottslighet. Savolax var ännu på 1760-talet ett bondedominerat område och de flesta brotten begicks av bönder eller solda-

³⁶ Arvo M. Soinen, *Vanha maataloutemme. Maatalous ja maatalousväestö Suomessa perinnäisen maatalouden loppukaudella 1720-luvulta 1870-luvulle*, Hist. tutk. 96 (Helsinki 1972), s. 351. Ilkka Mäntylä, *Porvoon kaupungin historia II 1602–1809* (Porvoo 1994), s. 317–320. Kaarlo Wirilander, *Savo kaskisavujen kautena 1721–1870, Savon historia III* (2. uppl. Kuopio 1989), s. 744–777.

ter. I gränstrakten fanns också fler soldater än på andra håll. Andra forskare har likaså konstaterat att ekonomiska faktorer påverkar kriminalitetsnivån. Enligt Sundin ökade egendomsbrotten i Sverige under ekonomiskt svåra tider och J.M. Beattie har kommit till samma resultat för Englands del.³⁷

Den obesuttna befolkningens tillväxt kan inte förklara den ökade brottsligheten i östra Finland. I Savolax växte den obesuttna befolkningen explosionsartat först under 1700-talets sista decennier och på 1800-talet, då brottsligheten i regionen sjönk. Ändå ökade bondebefolkningens tillväxt och de samtida förändringarna i jordägandet, såsom storskiftet och skatteköpen, konkurrensen om jord. Inom många bondesläkter förorsakade detta en nedåtgående social mobilitet. Den jordägande klassens sociala depravation ledde till ökad brottslighet både i Savolax och södra Österbotten. Man kan fråga sig vilken roll kontrollens styrka spelade för de höga brottstalen. De olika åklagarmyndigheternas aktivitet inverkade med säkerhet på de regionala skillnaderna. Å andra sidan kan man konstatera att domsagorna geografiskt och befolkningsmässigt var mycket stora enheter med många olika åklagare. I stora domsagor fanns det både aktiva och passiva åklagare och de tog ut varandra.

Man kan vidare dryfta riksgränsens och de ekonomiska förhållandenas inverkan på brottsligheten i östra Finland också under 1800-talet då Finland hörde till det ryska riket. Hade förbättrade samhälls- och ekonomiska förhållanden någon inverkan på den sjunkande brottsligheten? Petersburg hade en central betydelse för handeln i östra Finland och migrationen från Savolax till rikshuvudstaden var stor. Speciellt genom smör- och trävaruexporten till Petersburg förbättrades böndernas inkomstmöjligheter i Savolax och Karelen.³⁸ Under den andra undersökningsperioden hade Savolax ännu inte råkat in i den kris för svedjebruket som ledde till att den obesuttna befolkningen växte explosionartat. Läget försvärades först under seklets andra kvartal.

³⁷ Sundin, *För Gud, Staten och Folket*, s. 218. J.M. Beattie, *The Crime and the Courts in England 1660-1800* (Oxford 1986), s. 205-208.

³⁸ Max Engman, *S:t Petersburg och Finland. Migration och influens 1703-1917* (Helsingfors 1983), s. 278-279, 122-124. Soininen, s. 364.

Bilaga 1 Brottsligheten i Finland enligt brottskategori

Tab. 3. Brottsligheten i Finland per domsaga 1760–1762 per 100 000 invånare

Domsaga	I	II	III	IV	V	VI	VII	tot
1. Masku	95,1	48,4	86,5	77,8	133,2	107,2	152,2	700,6
2. Vemo	122,4	97,6	93,5	266,7	85,2	141,6	277,7	1084,7
3. Övre Satakunta	97,1	107,9	132,8	130,3	100,4	405,0	486,4	1450,0
4. Pikis	22,0	38,7	72,2	38,7	75,3	86,8	120,3	454,0
5. Raseborg	98,5	58,1	207,2	41,7	21,5	349,9	179,4	557,2
6. Hollola	86,9	59,6	106,7	59,6	37,5	279,0	131,0	760,4
7. Södra Österb.	104,6	94,2	114,0	108,3	87,6	163,9	203,5	866,7
8. Norra Österb.	67,2	35,8	119,0	89,4	84,5	279,4	222,6	897,9
9. Borgå	102,5	52,2	122,8	49,6	100,3	252,4	171,3	868,7
10. Karelen	110,1	23,3	150,4	108,0	59,3	427,8	150,4	1029,4
11. Lill-Savolax	160,0	104,7	178,1	132,8	95,6	373,3	478,0	1522,6
12. Sääksmäki	70,5	44,1	49,3	75,4	21,5	161,6	189,0	611,9
Medeltal	87,1	60,7	112,3	90,0	69,1	246,6	220,8	885,9

Anm. Uppgifter saknas från Stor-Savolax och Åland.

Kategoriseringen av brotten

I Våld: mord, barnamord, dråp, dödsförvållande, mordförsök, misshandel, slagsmål, slag.

II Åra: Smädelse, missfirmelse, svordom, förtal, omotiverad anklagelse.

III Sexualbrott: hor, lönskaläge, otidigt sängelag, våldtäkt, tidelag.

IV Egendomsbrott: inbrott, rån, stöld, åverkan, häleri, snatteri.

V Brott mot brännvisnagsstiftningen och fylleri: fylleri, bränning och försäljning av brännvin, lönnkrögeri, döljande av brännvinspannor, ölförsäljning.

VI Försummelse av stämning.

VII Tredska och sabbatsbrott: missbruk i tjänsteutövning, försummelse av skjutsning, sabbatsbrott, underlåtelse att meddela om förlikning, brott mot legostadgan, självmord, ovarsamhet med eld, ringaktande av tjänsteman, olaga älgjakt, ovarsamhet med vapen, övergivnade av maka eller make, oväsen, vidskeplighet, signeri, kortspel, bröllopsstånderi, överskridande av tjärkvoter.

Tab. 4. Brottsligheten i Finland per domsaga 1828-1830 per 100 000 invånare

Domsaga	I	II	III	IV	V	VI	VII	tot.
1. Åland	48,9	70,8	80,3	19,7	100,0	221,2	89,8	630,7
2. Nedre Satakunta	59,4	53,4	43,1	22,0	110,7	335,7	71,5	695,8
3. Hollola, K.	38,6	32,7	50,2	23,3	159,2	543,8	50,2	898,0
4. Hollola, Tav.	118,6	109,1	163,0	46,1	217,9	533,9	172,6	1361,2
5. Idensalmi	33,4	29,0	16,5	29,0	65,5	364,1	100,8	638,3
6. Kajana	54,6	84,1	15,4	32,6	110,7	244,2	76,1	617,7
7. Kemi	105,2	138,1	213,0	36,9	397,4	345,4	241,7	1477,7
8. M. Österbotten ö.	44,1	40,9	50,6	42,6	120,4	298,7	49,9	647,2
9. M. Österbotten n.	112,1	25,4	129,9	62,1	222,2	371,8	212,6	1136,1
10. Korsholms södra	81,9	41,9	37,1	52,3	80,2	352,2	94,2	739,8
11. Korsholms norra	170,0	68,4	148,2	108,8	381,3	189,5	189,5	1255,7
12. Kuopio	34,5	25,5	12,1	34,5	53,7	468,9	37,2	666,4
14. Libelits	122,6	106,1	56,5	48,3	151,6	230,0	118,5	833,6
15. Virmo	69,2	79,2	69,2	43,9	161,7	482,6	169,3	1075,1
16. Masku	63,4	76,6	94,5	57,6	53,2	255,7	75,3	676,3
17. Uleå	181,2	107,9	115,7	84,8	237,9	520,5	218,6	1466,6
18. Pielisjärvi	80,8	68,6	37,0	5,3	42,3	228,9	74,0	536,9
19. Lill-Savolax n.	80,5	95,8	35,5	42,8	32,0	263,4	88,5	638,5
20. Hallikko n.	87,3	109,8	47,1	27,7	82,1	376,5	115,1	845,6
22. Österbottens östra	38,3	28,6	66,9	34,5	179,0	208,4	108,2	663,9
23. Borgå	97,4	49,9	100,8	96,0	329,1	949,1	150,3	1772,6
24. Raseborg ö.	136,3	65,0	33,9	42,8	71,3	1192,8	77,9	1620,0
25. Raseborg v.	82,8	39,0	108,6	19,5	102,2	482,0	64,8	898,9
26. Rautalampi	47,7	35,4	40,7	29,7	104,7	583,8	99,	941,0
27. Salo	57,9	57,9	92,1	31,7	156,0	441,9	133,2	970,7
28. Satakunta	37,7	79,5	143,5	55,6	179,3	666,5	79,5	1241,6
29. Stor-Savolax	81,0	83,2	30,8	52,4	135,6	581,5	162,0	1126,5
30. Sääksämäki n.	95,0	104,6	158,0	59,5	290,0	486,9	160,7	1354,7
31. Sääksämäki ö.	154,0	184,4	233,6	104,9	338,4	1109,3	301,7	2426,3
32. Torneå	107,3	96,9	189,0	23,6	155,1	559,1	241,8	1372,8
34. Övre Satakunta ö.	106,4	80,3	84,9	30,0	310,7	397,5	335,1	1344,9
35. Övre Satakunta n.	81,5	59,5	91,2	52,1	348,8	410,8	139,2	1183,1
Hela landet	84,3	70,6	83,8	46,5	175,4	454,0	134,5	1049,1

Anm. Uppgifter från följande domsagor saknas: 13 Kymmene, 21 Pikis och Halikko övredels, 33 Vemo, 36 Karelens övredels, 37 Kexholms södra, 38 Kymmene i Viborgs län, 39 Kexholms norra, 40 Kexholms mellandels, 41 Jäskis, 42 Lappvesi, 43 Stranda, 44 Äyräpää.

Bilaga 2. Folkmängden i Finland

Tab. 5. Folkmängden i Finland 1760 enligt domsaga

Domsaga	Folkmängd
Masku	19 270
Vemo/Nedre Satakunta	24 247
Övre Satakunta	40 162
Pikis och Halikko	31 865
Raseborg	26 386
Hollola	45 282
Södra Österbotten	35 383
Norra Österbotten	54 052
Borgå	29 586
Karelen	31 476
Lill-Savolax	33 123
Sääksmäki	34 045
Stor-Savolax	25 339
Sammanlagt	430 216

Källa: Folkmängdsuppgifterna ur församlingarnas och prosteriernas folkmängdstabeller för 1760; ifall tabeller ej bevarats för 1760 har uppgifter från närliggande år använts.

Anm: 1. Inkluderar hälften av befolkningen i Yläne kapell.

Folkmängden i Masku enligt 1749 års tabell.

2. Inkl. hälften av Yläne kapell. Pyhämaa enl. 1754 års tabell.

3. Virdois enl. 1755 års tabell.

4. Halikko enl. 1755 års, Pargas enligt 1751 års, Uskela och Berttulas enl. 1772 års tabell.

7. Folkmängden i de församlingar för vilka uppgifter saknas enl. A. J. Alane ns beräkningar i Etelä-Pohjanmaan historia IV (Vaasa 1948).

8. Pyhäjoki, Pyhäjärvi och Oulais enl. 1757 års, Rovaniemi enl. 1752 års, Alajärvi, Kuhmois och Tohola enl. 1785 års tabell.

9. Mörskom enl. 1766 års mantalslängd, Askola enl. 1749 års tabell.

10. Juuga enl. 1775 års tabell.

11. Idensalim enl. 1763 års tabell, Kerimäki enl. 1757 års tabell.

13. Jockas enl. 1766 års tabell.

Tab. 6. Folkmängden i Finland 1830 enligt domsaga

Domsaga	Folkmängd	Domsaga	Folkmängd
Åland	13 697	Torneå	12 698
Pikis och Halikko övredels	22 024	Mellersta Österbottens övredels	41 519
Pikis och Halikko nedredels	19 122	Mellersta Österbottens nedredels	35 418
Vemo	26 931	Korsholms norra	32 182
Nedre Satakunta	33 159	Korsholms södra	35 776
Satakunta	16 729	Rautalampi	24 544
Övre Satakunta övredels	30 674	Österbottens östra	33 928
Övre Satakunta nedredels	35 725	Stor-Savolax	60 477
Virmo	12 991	Kuopio	22 330
Masku	22 571	Idensalmi	32 053
Övre Sääksmäki	20 978	Lill-Savolax nedredels	45 943
Nedre Sääksmäki	48 735	Pielisjärvi	18 923
Raseborgs östra	25 679	Libelits	24 216
Raseborgs västra	20 938	Karelens nedredels	37 557
Hollola i Tavastehus län	41 900	Stranda	32 448
Hollola i Kymmenegårds län	45 842	Äyräpää	23 338
Borgå	29 477	Jäskis	27 707
Kymmene	29 152	Lappvesi	29 383
Uleåborg	25 939	Kymmene i Viborgs län	28 360
Salo/Salois	35 072	Kexholms södra	27 156
Kemi	24 408	Kexholms mellandels	23 177
Kajana	21 415	Kexholms norra	31 431

Anm: 2.1. Inkl. Kisko moderförsamling o. hälften av Suomensjärvi kapell

3.2. Inkl. hälften av Yläne kapell.

4.1. Inkl. de delar av Ruovesi, Kuru, Birkkala och Vesilax som hörde till Tavastehus län.

4.2a. Inkl. de delar av Vesilax, Birkkala, Harju, Ruovesi och Kuru som hörde till Åbo och Björneborgs län.

4.2b. Inkl. hälften av Oripää kapell samt de delar av Punkalaidun som hörde till Åbo och Björneborgs län.

5.2. Inkl. hälften av Oripää och Yläne kapell.

6.2. Inkl. de delar av Somero och Punkalaidun som hörde till Tavastehus län samt Jokiois, Berttula, Humppila och Somerniemi kapell.

7.2. Inkl. hälften av Kisko och Somerniemi kapell.

8.1. Inkl. hälften av Mäntsälä moderkyrkoförsamling.

9.1. Inkl. de delar av Borgå, Pukkila och Askola som hörde till Nylands län samt hälften av Mäntsälä moderkyrkoförsamling.

9.2. Inkl. de delar av Borgå, Askola och Pukkila som hörde till Kymmenegårds län.

13.2. Inkl. hälften av Peräseinäjoki kapell.

14.2. Inkl. hälften av Peräseinäjoki kapell.

15.2. Inkl. den del av Ruovesi som hörde till Vasa län.

18.2. Inkl. hälften av Suojärvi.

23. Inkl. hälften av Suojärvi.

Barnamordsbrotten i Finland under 1800-talet

KAIJUS ERVASTI

Med barnamord avses dödande av utomäktenskapligt barn i samband med födseln eller genast därefter genom moderns försorg. I början av nya tiden, från och med 1500-talet, började man i Europa stifta lagar som kriminaliserade barnamord. Vid sekelskiftet 1800 hade dessa stadganden spridit sig så att barnamord var straffbart i hela Europa med undantag av Ryssland.¹ I Sverige (inkl. Finland) utfärdades de första stadgandena om barnamord på 1600-talet; sedermera reglerades frågan i 1734 års lag och en förordning som utfärdades 1779. Enligt dessa stadganden dömdes uppsåtliga barnamord, vållande till fosters död, fosters läggande å lönn, fosterfördrivningar och utsättande av barn som barnamordsbrott.

¹ Artikeln baserar sig på Kaijus Ervasti, *Lapsenmurhat Suomessa – Oikeushistoriallinen tutkimus lapsenmurharikollisuudesta Suomessa erityisesti autonomian aikana*, licentiatavhandling, Helsingfors universitet, Institutionen för allmänna rättsvetenskaper, maj 1994. Beträffande barnamord i Tyskland se Otto Ulbricht, *Kindsmord und Aufklärung in Deutschland*, Ancien Régime, Aufklärung und Revolution 18 (München 1990) och Richard van Dülmen, *Frauen vor Gericht. Kindsmord in den Frühen Neuzeit*. (Frankfurt am Main 1991), i England se W. Malcolmson, 'Infanticide in the eighteenth century', J.S. Cockburn (ed.), *Crime in England 1550–1800* (London 1977), i Norge se Anne-Marit Gotaas, 'Barnfødsel i dølgsmål', Anne-Marit Gotaas & Brita Gulli & Kari Melby & Aina Schiøtz, *Det kriminella kjønn* (Oslo 1980), s. 15–53. och i Sverige se Britt Sandström & Marja Taussi Sjöberg, 'Ensamma med skammen. Barnamörderskor i Västernorrlands län 1861–1890', Hans Norman (red.), *Den utsatta familjen. Liv, arbete och samlevnad i olika nordiska miljöer under de senaste tvåhundra åren* (Kristianstad 1983), s. 170–186. I anglo-amerikanska undersökningar används termen barnamord (infanticide) i många olika betydelser. Med termen barnamord avser t.ex. Hoffer och Hull alla slags dråp av barn under 9 år, men denna definition har kritiserats. Peter C. Hoffer & N.E.H. Hull, *Murdering Mothers: Infanticide in England and New England 1558–1803* (New York 1981), J. M. Beattie, *Crime and the Courts in England 1660–1800* (Oxford 1986), s. 113 och N. Prabha Unnithan, 'Children as Victims of Homicide I', *Criminal Justice Abstracts* 23 (1991), s. 146–160.

Jag använder termen "barnamord" uttryckligen som en beteckning för dödande av utomäktenskapliga barn i samband med eller genast efter födelsen, d.v.s. i samma bemärkelse som barnamordskriminalisering förekommit i nya tidens europeiska och även finländska lagar. Då jag talar om "barnamordsbrott" hänvisar jag till olika kriminaliseringar, varom stadgats i 1734 års lag, missgärningsbalkens 16 kapitel, och 1889 års strafflag, 22 kapitlet. Då jag talar om "egentliga barnamordsbrott" hänvisar jag till andra barnamordsbrott än fosterfördrivning.

Bedömningar av antalet barnamord i tidigare undersökningar

Utgående ifrån tabellverkets dödsorsaksstatistik sammanställde pionjären inom finländsk kriminologi och statistik, Veli Verkko på 1930-talet statistik över personer som dött en våldsam död under senare hälften av 1700-talet och 1800-talet. Statistiken har väckt mycken uppmärksamhet och inom den historiska kriminologin i Finland är det svårt att finna skrifter eller lärdomsprov där man inte skulle hänvisa till den. Själv gick Verkko inte i någon högre grad in på frågan om hur tillförlitlig denna statistik var, d.v.s. hur väl den återspeglade den verkliga nivån i fråga om brott mot liv. Han nöjde sig med att konstatera att uppgifterna om offren för brott mot liv var det mest tillförlitliga materialet i dödsorsaksstatistiken. Han säger dock att några brott mot liv "säkert förblivit ouppdagade", men anser att det inte har någon betydelse eftersom hans avsikt var att jämföra antalet brott mot liv i Sverige och Finland, inte att kartlägga den verkliga nivån för brotten mot liv. Enligt Verkko "är det uppenbart att man från olika delar av samma rike får uppgifter som går relativt väl att jämföra".²

Senare har man dock ifrågasatt Verkkos statistik. Heikki Ylikangas har i sin undersökning om knivjunkarna konstaterat att uppgifterna i tabellverket är otillförlitliga. Enligt Ylikangas är antalet brott mot liv i dödsorsaksstatistiken kring sekelskiftet 1800 betydligt lägre än motsvarande antal fall i Vasa hovrätts material. Dödsorsaksstatistiken bygger på de uppgifter som prästerskapet årligen levererade till tabellkommissionen och endast fall där dödsorsaken var i någon mån oklar före rättegången har utelämnats ur statistiken. Eftersom rättegångarna ofta drog ut på tiden och var på hälft när

² Veli Verkko, *Lähimmäisen ja oma henki. Sosiaalipatologiaa tutkimuksia Suomen kansasta* (Jyväskylä 1949), s. 17-18.

tabelluppgifterna skulle skickas vidare var det vanligt att man inte hade någon slutlig klarhet i saken då rapporten formulerades.³

Verkkos statistik innehåller uppgifter om såväl offer för brott mot liv som om offer för barnamord. Även då Verkko behandlar barnamord anser han att brott kunde förbli ouppdagade "här och där", men "denna aspekt bör inte tillmätas någon avgörande betydelse" eftersom huvudsaken är att siffrorna för Sverige och Finland är jämförbara. Enligt tabellverkets statistik var barnamorden relativt få i Finland 1754–1899; antalet var enligt samma statistik störst 1884 då 18 barnamord registrerades. I sin undersökning om barnamorden koncentrerar Verkko sig på senare hälften av 1700-talet, då det enligt hans statistik inträffade endast några få barnamord per år. Trots att Verkko inte heller själv ansåg att hans siffror visar den verkliga barnamordsnivån drar han mycket långtgående slutsatser om barnamordens antal, regionala spridning och orsaker.

Även Oiva Turpeinen har utnyttjat tabellverkets dödsorsaksstatistik och anser att barnamorden var få under 1800-talet.⁴ I egenskap av befolkningshistoriker är Turpeinen främst intresserad av barnadrapens signifikans som dödsorsak och frågan om deras eventuella inflytande på befolkningsstrukturen. Man bör notera att barnamord endast var ett marginellt sätt att begränsa befolkningstillväxten. Enligt Turpeinen är det sannolikt att en del av barnamorden inte blivit antecknade i dödsorsaksstatistiken. Han har gjort en noggrannare jämförelse mellan den utomäktenskapliga nativiteten och antalet barnamord i dödsorsaksstatistiken och anser att han inte har funnit någon korrelation som skulle stöda Verkkos slutsatser om barnamordens orsaker. Turpeinens siffror kan dock kritiseras på samma grunder som Verkkos statistik, och han har också avstått från att dra långtgående slutsatser.

På det hela taget tycks det råda enighet om att tabellverkets dödsorsaks-

³ Heikki Ylikangas *Puukkojunkareitten esiinmarssi. Väkivaltariikollisuus Etelä-Pohjanmaalla 1790–1825* (Keuruu 1976), s. 31–42.

⁴ Turpeinens statistik innehåller också andra fall där barn dödats än barnamord i juridisk mening. Oiva Turpeinen, *Haudanvakava elämä ja leikkivä kuolema. Suomen väestöolaisista vv. 1816–1865*, ms framlagt vid akademiker Eino Jutikkalas licentiatseminarium 1972, s. 152–155. Se också Oiva Turpeinen, 'Avioton lapsi esiteollisissa Suomessa.' *Kotiseutu* 1/1981, s. 12–22 och Panu Pulma, 'Kerjuuluvasta perhekuntoutukseen. Lapsuuden yhteiskunnallistuminen ja lastensuojelun kehitys Suomessa', Panu Pulma & Oiva Turpeinen, *Suomen lastensuojelun historia* (Kouvola 1987), s. 48–53.

statistik inte ger en korrekt bild av barnamordsnivån.⁵ Kritiken mot tabellverkets siffror kan sammanfattas i den svenske forskaren Söderbergs ord: "Barnamorden ingår, som redan nämnts, inte i den föregående redovisningen av det dödliga våldet. Skälet till det är att tabellverkets registrering av barnamorden är av låg kvalitet. Det är nämligen tydligt att en stor del av barnamorden inte har avsatt några spår i den kyrkliga folkbokföringen och därmed inte heller i det underlag, som tabellverket haft till sitt förfogande."⁶ Eftersom barnamorden i Finland inte undersökts utgående från andra källor har uppfattningen om barnamordens fåtalighet närmast byggd på statistiken över dödsorsaker och Verkkos undersökningar.⁷

Prokuratorns berättelser och rättegångsprotokollen som källor

I min egen undersökning har jag utrett barnamordskriminaliteten i Finland under 1800-talet. Som källa har jag utnyttjat prokuratorns berättelser och rättsprotokoll. I prokuratorns berättelser med bilagor har man i Finland från och med 1839 (bilagorna fr.o.m. 1843) samlat in uppgifter om brottmålen vid landets underrätter och om de dömda.⁸ Den tryckta statistiken började utges år 1891.

I prokuratorns berättelser upptas uttryckligen de personer som blivit dömda för barnamord ("antalet af sakfällde"). Tabellbilagorna åter belyser "de brott för hvilka de anklagade blifvit sakfälda". Dessa siffror uppvisar endast små avvikelser, eftersom det typiska barnamordet är ett brott med en förövare och ett offer. Under åren 1843–1890 avviker siffrorna i prokuratorns berättelser från tabellbilagornas siffror i nio fall; under fyra år är skill-

⁵ Även Nieminen har påpekat att barnamordskriminaliteten till stor del måste falla inom ramen för den "dolda brottligheten". Utöver dödsorsaksstatistik har han också presenterat rättsstatistik och ställt de därifrån härledda siffrorna i relation till folkmängden. Armas Nieminen, *Taistelu sukupuolimoraalista. Avioliitto- ja seksuaalirikosten tutkimus ja yhteiskunnan murroksessa säätyyhteiskunnan ajoilta 1910-luvulle*, Väestöpoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja A:6 (Turku 1951), s. 296–299.

⁶ Johan Söderberg, *Civilisering, marknad och våld i Sverige 1750–1870*, Stockholm studies in Economic History 18 (Stockholm 1993), s. 14.

⁷ T.ex. Päivi Setälä, "Tyttöjä ne on pienet pojatkin", Kari Immonen (red.), *Naisen elämä. Mistä on pienet tytöt tehty, mistä tyttöjen äidit* (Keuruu 1990), s. 83–84.

⁸ Senaten, prokuratorexpeditionen. Prokuratorns berättelser 1839–1862 Dd 1, 1863–1891 Dd 2 samt tabellbilagor till Prokuratorns berättelser 1843–1890, mikrofilmerna SEN 1962–1964 (RA).

naden ett brott och under fem år två. Ur prokuratorsberättelsernas tabell bilagor framgår antalet brott och dömda, men också antalet behandlade brottmål ("Tabell, som utvisar beskaffenheten af de vid häradsretterne angifna och handterade gröfre och urbotta brottsmål"). I sistnämnda fall är siffrorna högre, vilket beror på att mål vars behandling dragit ut över årsskiftet förekommer i statistiken för två år. I statistiken ingår dessutom personer som befriats från åtal.

I min undersökning har jag gått tillväga på följande sätt: Vid utredandet av barnamordens utveckling på lång sikt har jag använt de siffror som anger antalet dömda personer, eftersom de också utgör statistiskt basmaterial för senare rättsstatistik. Vid utredandet av barnamordens regionala fördelning har jag utgått från antalet brott eftersom inga andra uppgifter meddelats på domsage- och rådstuvurättsnivå i prokuratorsberättelsernas tabellbilagor. Som redan tidigare konstaterats uppvisar sifferserierna inte några nämnvärda avvikelser.

I prokuratorsberättelsernas tabellbilagor har barnamorden placerats i kategorin "gröfre brott" under rubriken "barnamord" eller ibland under rubriken "barnamord och fosters läggande å lönn". Från 1894 då 1889 års strafflag trädde i kraft har fosterfördrivning separerats från övriga barnamordsbrott, vilket inte tidigare var fallet. Eftersom fosterfördrivningsdomar var sällsynta under 1800-talet förorsakar detta inte några betydande statistiska fel. Då man på 1890-talet började föra separat statistik över fosterfördrivningar rörde det sig endast om enstaka fall per år.

Man kan fråga sig hur pålitliga de här tabellerna egentligen är. Det har forskats mycket i barnamord, speciellt i anglosaxiska länder och Tyskland. I många undersökningar har man ansett att det är nästan omöjligt att få pålitlig information om barnamord. Till exempel i England fanns det ingen ordentlig registrering av nyfödda på 1800-talet. I Europa fanns det också stora städer och t.ex i England bodde nästan hälften av alla invånare i Londonområdet. I stora europeiska städer förekom utsättande av foster ganska allmänt och det fanns också barnhem för hittebarn där barnen ofta dog unga. Ofta företog man ingen eller endast en bristfällig undersökning av dödsorsaken. I Finland var situationen totalt annorlunda och de nyfödda registrerades noggrant. Det fanns inte heller stora städer i Finland, och över 90 procent av alla invånare bodde på landsbygden. Utsättande av foster var mycket sällsynt och i Finland fanns inga barnhem för hittebarn. I barnamordsfall gjorde man regelmässigt obduktion för att utreda dödsorsaken. Sålunda kan

man i Finland erhålla pålitligare information om barnamord än i många andra länder.⁹

För att utreda rättspraxis och vilken typ av fall som betraktades som barnamord har jag gått genom alla rättsprotokoll rörande barnamord från fyra år (1820, 1840, 1860, 1880) i senatens justitiedepartement samt senatens justitiedepartements utslagsliggare i anslutning till dessa fall (sammanlagt 78). Eftersom senaten endast behandlade de uppsåtliga barnamordsfallen (efter hemställan) och av de övriga fallen endast de viktigaste (som överklagats) har jag för att komplettera helhetsbilden samlat in uppgifter om fall som behandlades i Åbo hovrätt åren 1820, 1840, 1860 och 1880 ur hovrättens utslagsliggare (sammanlagt 161 fall). Samtidigt har jag också kunnat kontrollera rättsstatistikens tillförlitlighet.

Barnamord som kriminalisering och företeelse omfattade således de fall där modern i samband med eller omedelbart efter födseln dödade sitt barn som fötts eller alstrats utom äktenskapet. På basen av de rättsprotokoll som jag gått igenom förefaller det klart att i praktiken blev endast de fall där nyfödda barn dödats dömda som barnamord, däremot inte de fall där det handlade om äldre barn. I regel var det fråga om minuter eller högst timmar. De fall där barn som uppnått några dagars eller veckors ålder behandlades och statistikförda som uppsåtliga brott mot liv, trots att de i diarierna försetts med anteckningen "dråp å barn", vilket gör det lättare att hitta dem. Dödandet av barn inom äktenskapet resulterade i domar enligt andra stadganden än paragraferna om barnamord, trots att det var fråga om ett nyfött barn.

I allmänhet födde kvinnorna sina barn i bastun, ladugården eller utomhus, d.v.s. rätt nära sin bostad eller arbetsplats.¹⁰ Vanligen hade de dolt eller försökt dölja sin graviditet före nedkomsten. Oftast gömde kvinnorna barnlikt i skogen, i lador eller under byggnader. Ibland sänkte de liken i sjöar eller brunnar. Enligt protokollen hade barnen oftast blivit kvävda genom strypning eller stängning av andningsvägarna, men ibland hade barnet satts ut i kylan eller blivit utsatt för direkt fysiskt våld. Man kan också notera att

⁹ R. J. Kellert, 'Infanticide and child destruction - the historical, legal and pathological aspects', *Forensic Science International* 1992, s. 3-4, Keith Wrightson, 'Infanticide in European History', *Criminal Justice History* III (1982), s. 12-14 och Lionel Rose, *The massacre of the innocents. Infanticide in Britain 1800-1939* (London 1986).

¹⁰ Också Sandström & Taussi Sjöberg skriver (s. 181): "De födde i 'enslighet' i ladugårdar, bryggstugor, lador, hemlighus, kamrar eller ute i det fria.

navelsträngen utan undantag hade förblivit oknuten. Kvinnorna hade inte med sig något särskilt mordvapen, utan vid dödandet användes sålunda det redskap som fanns att tillgå.

I prokuratorsberättelserna har man inte bara registrerat uppgifter om brott och straff utan också om de dömdas bakgrund. Denna statistik ger en mycket entydig bild av barnamörderskorna: de var pigor, med dessa jämförbara torpardöttrar eller inhysingar d.v.s. kvinnor som tillhörde den obesuttna befolkningen. Enligt prokurators berättelser var ca 90% av alla kvinnor som dömdes för barnamord under åren 1844–1866 pigor, inhysingar eller torpardöttrar. Det är alltså närmast fråga om ogifta kvinnor ur den obesuttna befolkningen, vilka tjänade som pigor på landsbygden. I senatens justitiedepartements och Åbo hovrätts material är andelen bondedöttrar, änkor och hustrur något högre än i prokurators statistik. Också enligt dessa källor stod den obesuttna ogifta befolkningen för 70–80% av barnamorden. Kvinnorna var vanligtvis i 20–30 års ålder.¹¹

I de nordiska länderna och bl.a. i Tyskland har man ofta diskuterat huruvida de uppdagade barnamorden endast var toppen av ett isberg, eller om huvuddelen av fallen kom till myndigheternas kännedom.¹² Själv har jag utgått från att största delen av fallen kom till myndigheternas kännedom och att brottsstatistiken i prokurators berättelser ger en i stort sett riktig bild av barnamordsbrottsligheten under 1800-talet. Hovrättsmaterialet innehåller också fyra fall där barnets moder inte kunde fastställas. I dessa fall rörde det sig verkligen om dold brottslighet. Dessutom innehåller senatens justitiedepartements material fall där kvinnor dömts för fosters läggande å lönn, samtidigt som man anser att det inte finns några bevis för att det hittade barnet fötts av den dömda. Det är dock troligt att barnet i dylika fall ofta hade fötts just av den anklagade.

I byarna och socknarna bidrog den sociala kontrollen till att barnamor-

¹¹ Största delen av mödrarna i de andra europeiska länderna hörde också till tjänstefolket och var i 20–30 års ålder. Sundström & Taussi Sjöberg, 178–179, Gotaas, s. 30–31, Ulbricht, s. 76–84, van Dülmen, s. 76–85, Malcolmsen, s. 192–203.

¹² Svårigheterna att dölja fallen har betonats av Ulbricht, och Malcolmsen 1977, s. 194–202 samt Kari Telste, *Mellom liv og lov. Kontroll av seksualitet i Ringerike og Halvingdal 1652–1710* (Oslo 1993), s. 217–219. Däremot har till exempel Nielsen ansett, att "ingen anden grov forbrydelse har haft så stort et mørketal som netop fosterdrab og fødsel i dølgsmål". Beth Grothe Nielsen, *Letfaerdige Qvindfolk. Fosterdrab og fødsel i dølgsmål i retshistorisk belysning*. Kriminalistisk Institut. Københavns Universitet 1980, s. 3:76.

den uppdagades – under senare hälften av 1800-talet bodde över 90 procent av alla invånare i Finland på landsbygden. Enligt senatens justitiedepartements material hade graviditeten observerats före nedkomsten i 90% av fallen; endast vart tionde fall var sådant att det inte fanns något vittne som skulle ha noterat graviditeten. Rykten och misstankar uppstod i många olika skeden. På landsbygden följde man för det första med hur kvinnorna umgicks med männen, och om man noterade ett osedvanligt nära umgänge med någon man gav det snabbt upphov till rykten. Ifall en kvinna blev gravid var det mycket svårt att dölja saken för det övriga husfolket. Med vida kläder kunde magens rondör i viss mån döljas, men kvinnan måste då undvika att bada bastu med gårdens övriga kvinnor och redan detta var ägnat att väcka misstankar. Förutom magens ökande omfång kunde också de sväljande bröstet och den sipprande mjölken avslöja kvinnan. Försök att dölja graviditeten samt utebliven menstruation kunde också ge anledning till rykten. Om kvinnan efter uppdagandet förnekade att hon var gravid kunde man misstänka att hon i framtiden skulle döda sitt barn. Hon blev därför utsatt för ännu noggrannare övervakning än tidigare.

Det var också mycket svårt att dölja själva nedkomsten. Kvinnorna måste försöka dölja sitt tillstånd då värkarna började. De klagade ofta över huvud- och magvärk när de inte längre kunde dölja värkarna och tvingades utbli från arbetet. Om en kvinna plötsligt lämnade de andras sällskap vid någon avvikande tidpunkt, t.ex. mitt i natten, kunde det också väcka misstankar. Ifall kvinnan födde sitt barn i bastun eller ladugården eller i närheten av boningshuset, vilket oftast var fallet, kunde någon se eller höra vad som hände. Efter nedkomsten gällde det för kvinnan att dölja sina spår. Oftast hann eller orkade hon dock inte avlägsna alla spår efter nedkomsten. Blodfläckar blev kvar på platsen, fastnade i kläderna och visade vilken väg kvinnan avlägsnat sig efter nedkomsten; dessutom kunde blodflödet pågå länge. Det faktum att kvinnan blivit smalare och mjölken började stiga i bröstet väckte lätt uppmärksamhet. Modern måste också gömma barnets lik för att det inte skulle hittas samt dölja tröttheten efter nedkomsten. Drabbad av samvetsqual kunde föderskan dessutom berätta om saken för någon. Det var därför mycket sannolikt att det i något skede av händelseförloppet kom fram att kvinnan varit gravid och fött ett barn.

I princip är det förstås möjligt att lokalsamhällena kollektivt skulle ha kunnat dölja brott. Några bevis på mer omfattande verksamhet av detta slag har inte påträffats. Vissa tecken tyder dock på att familjemedlemmar ibland

försökt dölja fall eller till och med varit medskyldiga, men det övriga hus-folket eller invånarna i byn har i regel fått reda på saken och avslöjat det skedda för myndigheterna.

Man har antagit att den sociala kontrollen inte var lika sträng i städerna och att den dolda brottsligheten följaktligen kunde vara större där. På 1800-talet var städerna i Finland dock ännu relativt små, varför man bör förhålla sig skeptiskt till ett dylikt påstående.¹³ Den sociala kontrollens omfattning framgår väl i fallet rörande Anna Lovisa Haddas från år 1837. På Skatudden i Helsingfors fann två gossar den 6 juni ett barnlik som låg gömt under en stor sten. Barnets navelsträng var oknuten och runt halsen hade barnet ett strumpeband. Polisen i Helsingfors hade ingen framgång i sina undersökningar. Däremot vände sig kaplanen i Liljendal, Lars Tallgren till länsmannen på orten och sade sig ha hört ett rykte om ett barn som hittats i Helsingfors. Enligt Tallgren hade Anna Lovisa Haddas varit gravid då hon på sommaren flyttat till Helsingfors. När hon återvände till sin hemtrakt var hon betydligt magrare, vilket hade väckt misstankar om att hon var detta barns moder. Byborna beslöt att ta reda på saken, men Anna Lovisa flydde till skogs och kom hem först på kvällen. Då mjölkade man hennes bröst, men fick inte någon mjölk. Man misstänkte dock att Anna Lovisa mjölkat ur bröstet; provet upprepades därför om en timme och då kom det mjölk. Anna Lovisa var gift med bonden Samuel Haddas, som berättade att makarna inte idkat "köttsligt umgänge" på fyra år. Enligt mannen hade hustrun gjort sig skyldig till hor med drängen i huset. Såväl underrätten som hovrätten dömde Anna Lovisa till döden för uppsåtligt barnamord.¹⁴

Antalet barnamord under 1800-talet

Några exakta uppgifter om antalet barnamord under 1600-talet finns inte att tillgå, men senast under andra hälften av 1700-talet – då barnamord var den vanligaste avrättningsorsaken i Finland – hade antalet ökat.¹⁵ Enligt

¹³ I Helsingfors som den var största staden bodde endast 43 000 invånare på 1880-talet.

¹⁴ Senatens justitiedepartement, SD 333/1838. Fallet har fogats till materialet på basen av 1840 års diarium. Rättsfallen har ofta givits flera diarienummer om behandlingen drog ut på tiden.

¹⁵ H. J. BOSTRÖM, 'Kuolemantuomioista ja niitten täytäntöönpanosta Suomessa ennen vuotta 1826', *Defensor Legis* 1929, s. 163–196, J. F. RABBE, 'Om antalet lifdömde och aflifvade i Finland åren 1751–1825', *HArk* 6 (1878), s. 257–259. Enligt Anners var barnamorden i slutet av 1700-talet närmast ett kriminalpolitiskt problem i Sverige, Erik ANNERS, *Humanitet och Rationalism* (Lund 1965), s. 156 & passim.

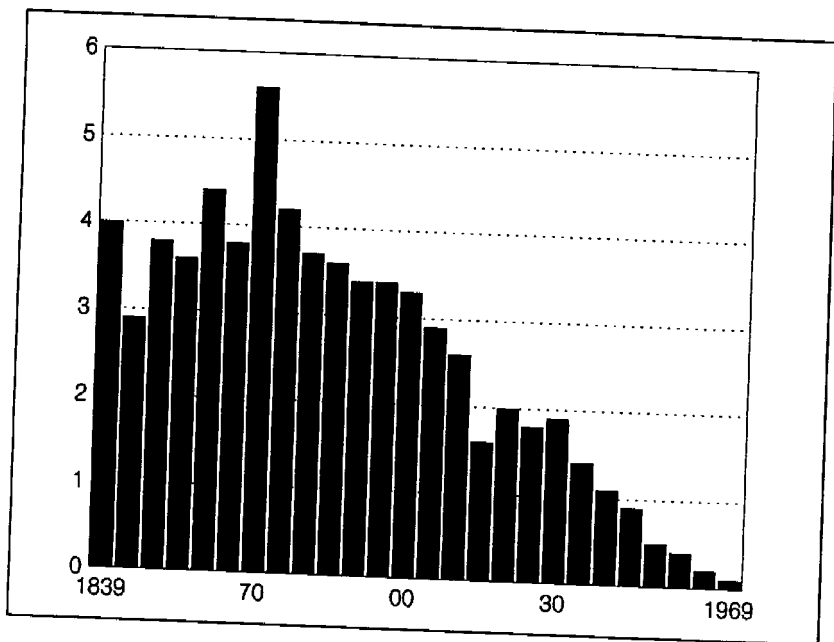

Fig. 1. Antalet personer dömda för egentliga barnamordsbrott, angivet i femårsperioder 1839–1969. Brott per 100 000 invånare.

prokuratorsberättelserna var barnamorden under hela 1800-talet den vanligaste typen av brott för vilket kvinnor dömdes till tukthus. Ännu vid sekelskiftet 1900 hade c:a hälften av de kvinnor som avtjänade tukthusstraff blivit dömda för barnamordsbrott.

I medlet av 1800-talet dömdes årligen omkr. femtio kvinnor för barnamordsbrott. Antalet dömda ökade långsamt fram till nödåren 1867-68, då det rörde sig om nästan hundra fall per år. Sedan minskade antalet något, men förblev på en relativt hög nivå – c:a åttio fall per år – för att igen stiga över nittio vid tiden för storstrejken. Därefter sjunker antalet stadigt ju närmare våra dagar man kommer; den enda obetydliga stegringen sker i samband med depressionen i början av 1930-talet. Då antalet egentliga barnamordsbrott ställs i relation till invånarantalet framgår den sjunkande tendensen ännu tydligare än om den anges i absoluta tal (se fig. 1, som inte upptar fosterfördrivningarna).

Under 1800-talet tycks inga större förändringar ha skett i fråga om anta-

let dömda och frikända. Ungefär en femtedel av de åtalade blev frikända och fyra femtedelar dömda. Förhållandet mellan antalet dömda för olika barnamordsbrott är däremot olika före och efter reformen av lagstiftningen i slutet av 1800-talet. Före reformerna (1866, 1889) hade ungefär en sjuandedel av alla personer som dömdes för barnamordsbrott blivit dömda för uppsåtligt barnamord. Vid sekelskiftet 1900 avkunnades redan hälften av domarna för uppsåtligt barnamord. Under 1900-talet blir de uppsåtliga barnamordens andel allt större; på 1960-talet blev över 80% av de personer som dömdes för egentliga barnamordsbrott dömda för uppsåtligt förvållande. Utvecklingen berodde delvis på förändringar i de lagstadgade brottsrekvisiten och till stor del också på samtidiga förändringar inom bevis teori och förundersökningar. Utvecklingen inom bevisföringen gick från det legala mot en bevis teori som byggde på fri bevisföring och samtidigt höjdes nivån på obduktionerna, vilka utgjorde en central del av bevisningen. De uppsåtliga brotternas andel ökade också därför att förordningen av år 1866 och strafflagen av år 1889 medförde en utvidgning av brottsrekvisiten för barnamord. Sålunda uppfattades också dråp genom försummad omsorg som en form av uppsåtlig handling. I tidigare rättspraxis uppfattades dylika fall ofta som barnamord genom förvållande. Dessutom bör man notera att man i och med lindringen av straffen inte längre behövde undvika lagens stränga föreskrifter genom att låta domen bygga på lindrigare brottsrekvisit.

Trots att förhållandet mellan olika barnamordsbrott förändrades återspeglar detta enligt min mening inte några verkliga förändringar i själva brotten. Därför ger en granskning av barnamordsbrottsligheten som helhet en riktigare bild av antalet brott än t.ex. av antalet uppsåtliga barnamord. Över huvud bör man notera att indelningen i uppsåtliga och förvållade barnamord samt fosters läggande å lönn snarare avspeglar den bevisföring som låg till grund för domen än det som verkligen hade hänt. En tydlig och verklig förändring som bör beaktas då man uppgör statistik är den markanta ökningen av domar för fosterfördrivning under 1900-talets första hälft. Det finns inga uppgifter om antalet illegala fosterfördrivningar under 1800-talet, men i praktiken har inga domar avkunnats före sekelskiftet 1900. Det förefaller troligt att det ökade antalet fosterfördrivningar inte enbart berodde på förändrad kontroll, utan att fosterfördrivningarna verkligen ökade i början av 1900-talet. Det berodde troligen på industrialiseringen, urbaniseringen och det faktum att professionella fosterfördrivningar blev allt vanligare.

Barnamordet som kriminalisering har avgränsats till att endast gälla barn

som föddes som ett resultat av utomäktenskapliga förbindelser. Då man granskar barnamorden som företeelse tangerar problematiken i hög grad frågan om den utomäktenskapliga nativiteten och hur den förändrats. Enligt Veli Verkko fanns det inget direkt samband mellan barnamorden och antalet utomäktenskapliga barn; han anser att antalet barnamord var högre i Finland än i det övriga Sverige vid sekelskiftet 1800, fastän den utomäktenskapliga nativiteten var högre i det övriga Sverige. Enligt Verkko var barnamordsfrekvensen i Österbotten i slutet av 1700-talet dubbelt så hög som i de övriga länen, trots att antalet utomäktenskapliga födselar var hälften mindre. Verkko drog därför slutsatsen att den stränga moralen och känslan av skam fick kvinnorna att begå barnamord: "Vi har här ett exempel på ett märkligt fenomen: en alltför sträng moral kan ha en kriminogen, brottsalsstrande effekt."¹⁶

Oiva Turpeinen har i sin tur hävdad att det inte föreligger vare sig positiv eller negativ korrelation mellan barnamorden och den utomäktenskapliga nativiteten.¹⁷ Man bör dock notera att Turpeinen inte bara granskar barnamord ur juridisk synvinkel, utan dödandet av små barn över huvud. Viktigare är dock att Verkkos och Turpeinens slutsatser enligt min mening är felaktiga, vilket beror på det källmaterial de använt. Tabellverkets statistik över dödsorsaker visar bara en liten del av barnamordsbrotten; statistiken återspeglar snarare det rådande registreringssättet än det verkliga antalet barnamord.

Kartorna (fig 2-4) jämför den utomäktenskapliga nativiteten med antalet barnamord. Fig. 2 visar den utomäktenskapliga nativiteten på prosterinivå åren 1816-1865, fig. 3 på länsnivå 1866-1890. Kartorna visar att den utomäktenskapliga nativiteten var störst i Tavastehus län och sydvästra Finland. Den var lägst i Österbotten, norra Finland och i delar av östra Finland. Då kartorna över den utomäktenskapliga nativiteten jämförs med min karta över antalet barnamord (fig. 4) är bilden mycket långt identisk.¹⁸ Barnamorden var således koncentrerade till Åbo, Tavastehus, Nylands och S:t Michels län. I Uleåborgs och Vasa län var antalet barnamord minst. Det fanns alltså ett direkt samband mellan antalet barnamord och den utomäktenskapliga nativitets omfattning.

¹⁶ Verkko, s. 35-45.

¹⁷ Turpeinen, 'Avioton lapsi', s. 19.

¹⁸ Under tidsperioden 1839-1899 dömdes sammanlagt 4 409 kvinnor för barnamordsbrott i underrätterna.

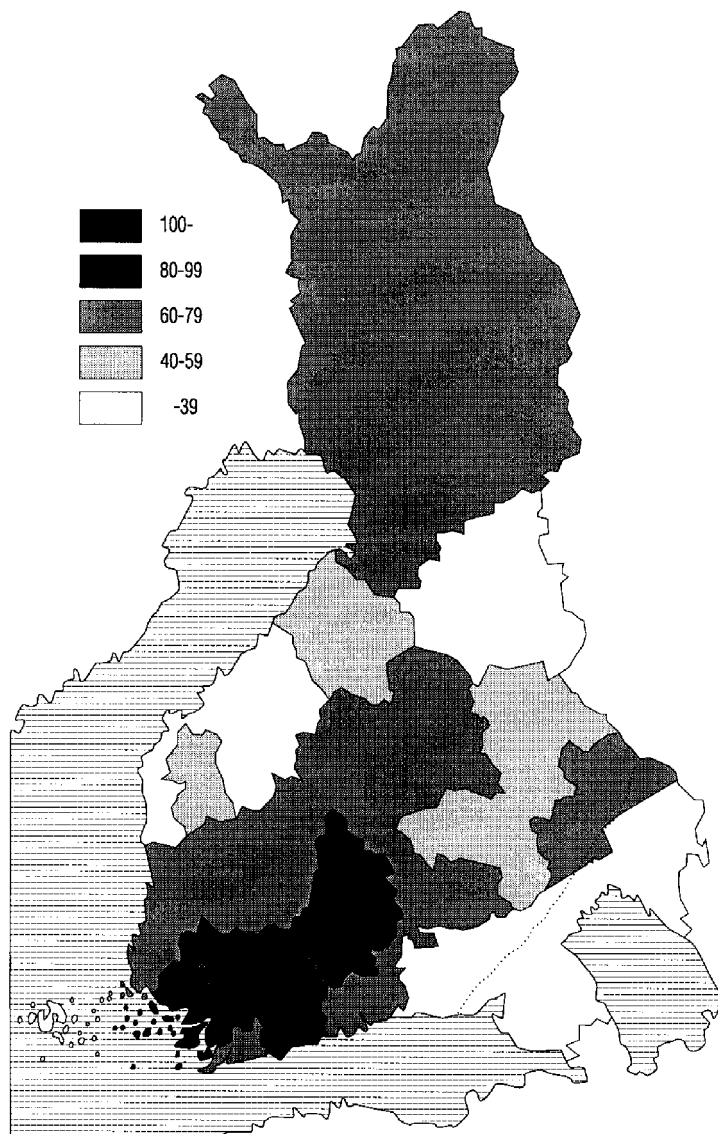

Fig. 2. Antalet utomäktenskapliga barn per 1000 levande födda barn på landsbygden i Finland åren 1816-1865. Källa: Turpeinen, *Haudanvakava elämä*.

Tab. 1. Andelen utomäktenskapliga barn av alla levande födda barn, i procent

År	%
1751-1775	1,71
1775-1800	3,58
1816-1840	6,12
1841-1865	7,11
1866-1890	7,34
1751-1890	6,01

Källa: Bidrag till Finlands officiella statistik VI 33, s. 240-241.

Den utomäktenskapliga nativiteten steg kraftigt från mitten av 1700-talet till mitten av 1800-talet. De utomäktenskapliga barnen utgjorde i mitten av 1700-talet mindre än 2% av alla barn som föddes levande, men i mitten av 1800-talet handlade det redan om c:a 7% (tab. 1).

Barnamord tycks ha blivit vanligare vid samma tidpunkt som den utomäktenskapliga nativiteten började öka. Utomäktenskaplig nativitet förekom oftast inom den obesuttna befolkningen. Den utomäktenskapliga nativiteten var störst på de håll där de obesuttna var talrikast, d.v.s. i sydvästra Finland, Tavastland och Nyland samt delvis i östra Finland.¹⁹ Det finns sålunda – även på lång sikt – ett samband mellan antalet barnamord och antalet utomäktenskapliga födselar.

Barnamordens orsaker

Enligt Kälve mark var äktenskapet ännu under 1700-talet det normala levnadssättet, men under 1800-talet förblev stora delar av befolkningen ogifta under hela sitt liv. Samtidigt som äktenskapen blev sällsyntare eller ingicks i ett senare skede av livet ökade den utomäktenskapliga nativiteten. Enligt Kälve mark fanns det ett samband mellan denna förändring och de förändrade strukturerna i samhället. Under 1700-talet var äktenskapen allmänna eftersom skötseln av hemmanen krävde mycket arbetskraft, såväl män som kvinnor, och största delen av befolkningen arbetade inom jordbruket. Bondejordbruket var den förhärskande produktionsformen i samhället; äktenskapet och familjen var viktiga redskap vid fördelningen av jord

¹⁹ Turpeinen, 'Avioton lapsi', s. 17.

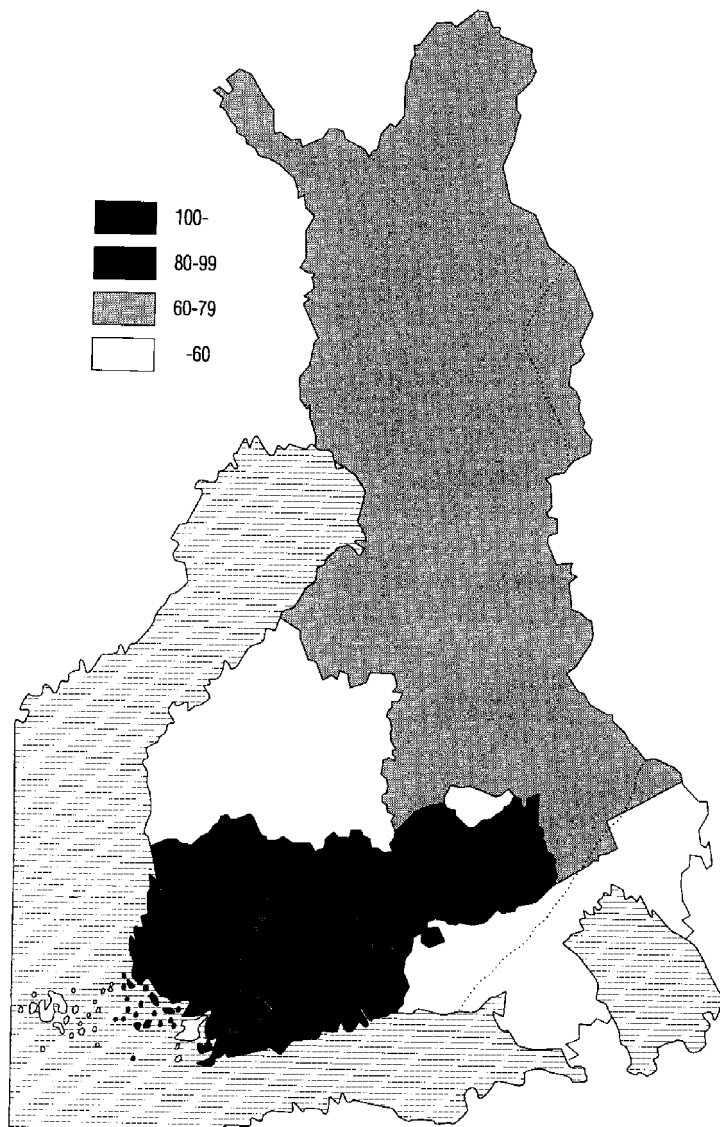

Fig. 3. Antalet utomäktenskapliga barn per 1000 levande födda barn i Finland åren 1866–1890. Källa: *Bidrag till Finlands officiella statistik VI*.

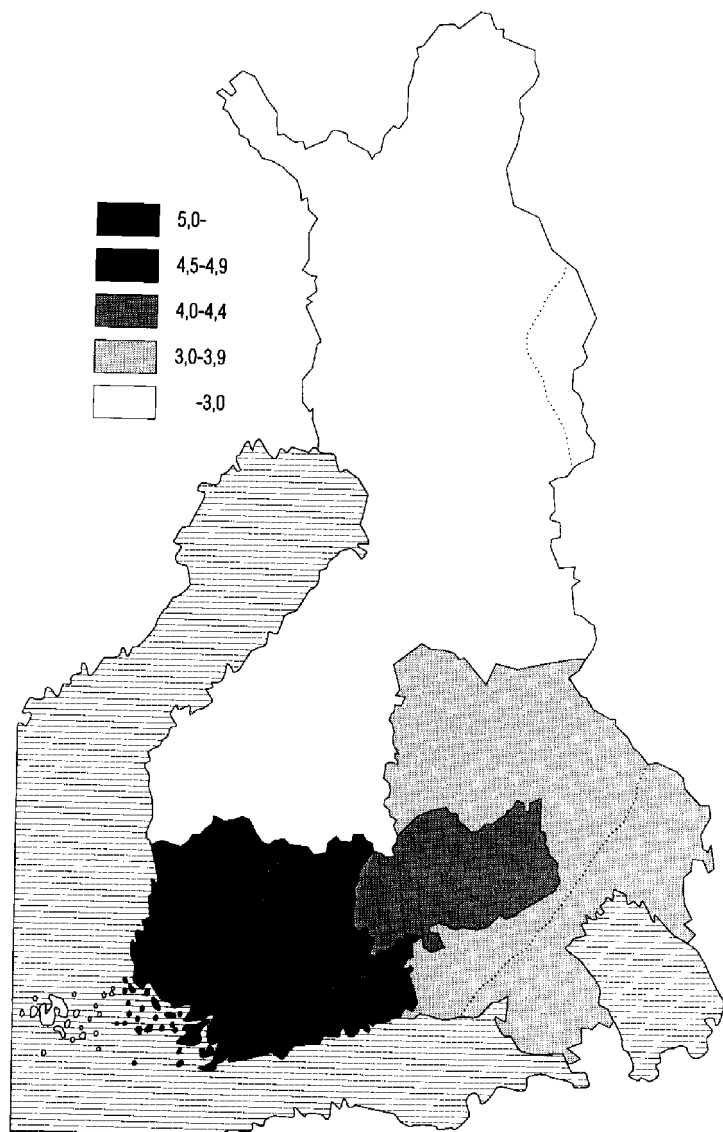

Fig. 4. Barnamordsbrotten i Finland åren 1839-1899. Brott per 100 000 invånare.

mellan olika ägare eller nyttjare. Däremot hade äktenskapet inte längre samma slags funktion bland dem som inte ägde någon jord – och deras antal ökade hela tiden.²⁰

I de nordiska länderna ökade den obesuttna befolkningens andel kring 1800. En stor del av kvinnorna ur denna grupp arbetade som pigor inom lantbruket. Samtidigt steg åldern för ingående av äktenskap och antalet utomäktenskapliga födselar ökade. De utomäktenskapliga mödrarna tillhörde i första hand det ökande obesuttna tjänstefolket. Samtidigt ökade också barnmorden.

Också Airola har i sin undersökning av åldern för ingående av äktenskap och valet av äktenskapspartner konstaterat att äktenskapen i sydvästra Finland ingicks vid allt högre ålder från mitten av 1700-talet till mitten av 1800-talet. En ännu viktigare iakttagelse med tanke på denna undersökning var att pigorna gifte sig senare än bonddöttrarna och att skillnaden dessutom ökade vid denna tidpunkt.²¹

Den obesuttna befolkningens tillväxt med tillhörande lägre äktenskapsfrekvens och ökande utomäktenskaplig nativitet tycks alltså ha utgjort en allmän bakgrundsfaktor för barnmordsbrottsligheten. Det bör framför allt noteras att kvinnor ur den obesuttna befolkningen gifte sig senare än bonddöttrarna. De förstnämndas sexuella umgänge skedde utanför äktenskapet och resulterade sällan i äktenskap.

Två faktorer har i regel angivits som orsak till barnmord: de utomäktenskapliga mödrarnas svåra ekonomiska situation och den skam det innebar att vara utomäktenskaplig mor. Skammen anses ha berott på den stränga sexualkontroll som utövades av staten och kyrkan och på den sociala kontrollen inom lokalsamfundet.²² I nyare undersökningar har man särskilt betonat den inofficiella sociala kontrollens betydelse. Termen (inofficiell) ”social kontroll” har använts vidlyftigt och inexakt. Ibland har man avsett all-

²⁰ Ann-Sofie Kälveborn, *Kommer familjen att överleva? Historiska aspekter på äktenskap och familj i det svenska samhället*, *Den utsatta familjen*, s. 13–19. Se även Hans Norman, 'Stor rörlighet – liten förändring. Livet i den agrara köpstaden Örebro årtiondena runt 1800', *ibid.*, s. 91–113 och Gunilla Edström & Gunilla Gustavsson, 'Kontrollerat kvinnokött till salu!' Prostituerade i Uppsala år 1860–1900', *ibid.*, s. 213–225.

²¹ Leena Airola, *Morsianten avioliiton solmimiskä ja aviopuolison sosiaalinen valinta eräissä Lounais-Suomen seurakunnissa vuosina 1753–1845*, avhandling pro gradu, Historiska institutionen, Helsingfors universitet 1971, s. 35–36 och tabellbilaga 10.

²² T.ex. Sandström & Taussi Sjöberg, s. 101–106.

män kollektiv social kontroll i byar och socknar, andra gånger kontroll som utövats av föräldrar eller husbondefolk. Ofta är det dessutom svårt att skilja former av kontroll som ändå hörde ihop. Kontrollen av de utomäktenskapliga mödrarna har ofta direkt jämförts med den övriga kontrollen av sexualiteten och den skam som anslöt sig till ett utomäktenskapligt barn har likställts med det utomäktenskapliga sexuella förhållandets skamlighet. Så har skett utan att det nödvändigtvis varit fråga om helt jämförbara företeelser.

Själv anser jag att kontrollen av de utomäktenskapliga förhållandena var mer begränsad för pigornas del, eller åtminstone ineffektivare, än bland bonddöttrar och ståndspersoner. Då äktenskapen ingicks vid en relativt hög ålder var det naturligt att man idkade sexuellt umgänge före äktenskapet. En piga som lämnade hemmet vid unga år var knappast föremål för samma kontroll som t.ex. en bonddotter som bodde länge på hemgården. Det är också känt att den obesuttna befolkningens döttrar tvingades lämna barndomshemmet tidigare än bonddöttrarna.²³ Detta ledde i sin tur till att den utomäktenskapliga nativiteten var störst i den lägsta samhällsklassen.

Det föräktenskapliga samlivet har uppfattats som en allmän företeelse i agrarsamhället. Man bör dock notera skillnaderna i sexuellt beteende mellan olika socialgrupper. Tydligen varierade också moralbegreppen såväl regionalt som i olika socialgrupper. Sålunda var t.ex. var tredje torpar- och inhysingsdotter, men endast var femte bondedotter gravid då hon gifte sig. I områden med hög utomäktenskaplig nativitet uppfattades ett utomäktenskapligt barn inte nödvändigtvis som något särskilt skamligt.²⁴ Enligt Heino var 77% av de utomäktenskapliga mödrarna i Euraåminne 1780-1829 pigor, trots att deras andel av befolkningen var 42%. Följaktligen anser hon

²³ Enligt Heino var det uttryckligen det tidiga avskedet från barndomshemmet som skilde de obesuttnas och de besuttnas döttrar från varandra. I Euraåminne var bondedöttrarna i genomsnitt 23 år gamla då de lämnade hemmet, medan de obesuttnas döttrar i genomsnitt gjorde det som 17-åringar. Ulla Heino, 'Se tavallinen tarina eli langennut nainen 19. vuosisadan alun länsisuomalaisessa maalaisyhteisössä', *Työ tekijäänsä kiittää. Pentti Virrankoski 60 vuotta 20.6.1989*, Turun Historiallinen Arkisto 44 (1989), s. 207. Också enligt Markkolas material började de obesuttna arbeta tidigare än bondedöttrarna. Pirjo Markkola, *Naisien ansiotyö maatalousyhteiskunnassa. Tutkimus Hämeen naisista 1870-luvulta ensimmäiseen maailmansotaan*, licentiatavhandling i Finlands historia. Tammerfors universitet 1989, s. 86-88. Ylikangas (s. 176) kopplar upplösningen av det strikta värdesystemet till den ökande utomäktenskapliga nativiteten, som han betraktar som en följd av de ofördelaktiga ekonomiska och sociala faktorer som var förknippade med bildandet av familj.

²⁴ Pulma, s. 49-50, Nieminen, s. 74-77, 299-301, Markkola, s. 173.

att "det i synnerhet var de obesuttna och framför allt pigorna som ägnade sig åt lättfotat leverne". I trakten av Tammerfors födde enligt Markkola ca 40 procent av pigorna inom lantbruket åtminstone ett utomäktenskapligt barn.²⁵ Det innebär att den sociala kontroll som riktade sig mot den obesuttna befolkningens utomäktenskapliga förhållanden knappast kan ha varit särskilt effektiv.

Uppenbarligen var de ekonomiska svårigheterna en central faktor bakom barnamorden. Huruvida ett utomäktenskapligt barn gjorde det svårare att behålla eller få anställning och ledde till försämrade möjligheter att ingå äktenskap råder det delade meninga om.²⁶ Barnet innebar dock en försämring av den ekonomiska situationen.

Sammanfattningsvis förefaller det som om de pigor som lämnade barn-
domshemmet vid unga år i praktiken skulle ha haft färre möjligheter att undvika en utomäktenskaplig graviditet, men å andra innebar en sådan en svårare ekonomisk kris för dem. Överhuvud förefaller det i barnamordsfallen snarare ha varit fråga om de konkreta problemen för en kvinna som levde med ett utomäktenskapligt barn än om den skam som följde av "förlorat rykte" genom utomäktenskapligt sexuellt umgänge eller ett utomäktenskapligt barn. Den negativa inställningen till ett utomäktenskapligt moderskap har troligen återspeglats i den utomäktenskapliga moderns ekonomiska och sociala ställning och därigenom indirekt också i barnamorden. Jag anser dock inte att den skam som anslöt sig till ett utomäktenskapligt moderskap i sig i konkreta fall skulle ha varit orsak till barnamorden.

I rättegångsprotokollen har motivet till barnamordet ofta inte angivits direkt. Moderns åsikt om barnamordets orsaker har ibland antecknats i de besvärslagor som skickats till högre rättsinstanser. Besvärslagorna är dock problematiska källor eftersom de var avsedda att påverka rättsens beslut. I dessa lagor upprepas de orsaker till barnamord som allmänt framfördes på 1800-talet och i enstaka fall är det svårt att säga i vilken utsträckning synpunkterna motsvarar moderns verkliga åsikter eller förhållanden.²⁷ Kvinnorna framförde samma motiv för sitt handlande som G o t a s funnit

²⁵ Heino, s. 205, Markkola, s. 205.

²⁶ Enligt Pulma (s. 50) var ett utomäktenskapligt barn inte något hinder på arbets- eller äktenskapsmarknaden. Markkola (s. 173) har samma uppfattning. Enligt Heino (s. 211) försämrade barnet kvinnans chanser att ingå äktenskap, men helt utan denna möjlighet var hon inte.

²⁷ Detta har även noterats av Ulbricht, s. 162 och van Dülmen, s. 85.

då hon undersökt norska rättsprotokoll: skam, fattigdom, förhållandet till barnets fader eller släktingar.²⁸ Kvinnorna var ofta rädda för sina släktingar eller sitt husbondfolk och berättade därför inte om sin graviditet, utan födde barnet i ensamhet. I många fall hade samlagspartnern även avgivit äktenskapslöfte före samlaget, men därefter svikit sitt löfte, vilket resulterade i att kvinnan stod ensam med sitt problem.

Lena Gustafsdotter berättade 1820 att den man som lägrat henne hotat att mörda henne om hon avslöjade hans namn.²⁹ Den man som hävdade Agatha Närhi sade åter att han inte hade något med barnet att skaffa och rådde kvinnan att kasta barnet i en vak eller dölja det i en hölada.³⁰ I Maria Mattsdotters fall rådde den man som lägrat henne flera gånger Maria att döda barnet och två veckor före nedkomsten bestämde hon sig för att göra det.³¹ Amalia Abrahamsdotter berättade för sin del att hon inte vågat meddela om sin graviditet, eftersom hon var rädd för sin far som var sträng mot barnen.³² Kaisa Råbacka vågade inte berätta om saken för sin bror som redan flera gånger tidigare hotat henne i andra sammanhang, bl.a. en gång med yxa.³³ Anna Savolainen uppgav att husets värdinna skickat bort henne, då hon märkte att Anna var gravid. Hon fick anställning i en annan gård som piga, men var där bara en kort tid eftersom husbondfolket förhöll sig fientligt till henne p.g.a. graviditeten.³⁴

De gifta kvinnornas motiv var att de ville dölja äktenskapsbrott för sina män. Bondhustrun Maria Toivari var gravid då hon gifte sig, men hon hade blivit lägrad av en annan man än sin make. Enligt hustrun hade maken ett par veckor efter vigseln, då han i sängen kände att något rörde sig i Marias mage, frågat om ryktet om hennes graviditet var sant. Maria Toivari hade dock förnekat detta.³⁵ Någon ogift kvinna kan också ha drivits till barnamord av det faktum att hon blivit gravid med en man, men erhållit äktenskapslöfte av en annan; kvinnan försökte obemärkt göra sig av med barnet för att det inte skulle inverka menligt på äktenskapsplanerna.

²⁸ Gotaas, s. 20–22.

²⁹ SJD SD 134/1820, RA.

³⁰ SJD SD 303/1880, RA.

³¹ SJD SD 29/1820, RA.

³² SJD SD 375/1860, RA.

³³ SJD SD 234/1820, RA.

³⁴ SJD SD 233/1820, RA.

³⁵ SJD SD 95/1840, RA.

Avslutning

Tabellverkets dödsorsaksstatistik bör betraktas som en betydligt mindre tillförlitlig indikator på barnamordsbrottslighetens verkliga omfattning än den rättstatistik som börjar i Finland 1839. Man bör notera att konstaterandet av barnamord ofta utgjorde en process med många olika skeden där olika problem i anslutning till bevisföringen under förundersökningen och rättegången spelar en central roll. Det är därför uppenbart att dödsorsaksstatistiken uppvisar alldeles för låga siffror, eftersom bara de mest uppenbara och klara fallen har angivits som barnamord.

Bilden av barnamordsbrottslighetens nivå och regionala fördelning förändras betydligt i jämförelse med det tidigare forskningsläget, ifall man utnyttjar prokuratorsberättelserna i stället för dödsorsaksstatistiken. Sammanfattningsvis rådde det ett samband mellan den ökande barnamordsfrekvensen från och med 1700-talets senare hälft och den tilltagande utomäktenskapliga nativiteten, som i sin tur anslöt sig till den sjunkande äktenskapsfrekvensen och de allt senare äktenskapen i synnerhet bland den obesuttna befolkningen. I de lägre socialgrupperna ingicks äktenskap senare än i de högre och därför uppstod många sexuella förhållanden utom äktenskapet. Barnamordsbrotten fördelade sig också regionalt på samma sätt som den utomäktenskapliga nativiteten och ansluter sig även i fråga om detta till huvudfenomenet.

De kvinnor som dömts för barnamord uppvisar dock ingen bakgrundsfaktor som skulle skilja dem från andra kvinnor inom den egna klassen. Sålunda är det svårt att förklara på vilka grunder de framträdde som en egen grupp bland de övriga utomäktenskapliga mödrarna. De konkreta motiven bakom barnamordsbrottsligheten växlade, men fruktan för de egna föräldrarna eller husfolket, ekonomiska svårigheter och rädsla för framtiden sedan kvinnan övergivits av den man som lägrat henne förefaller att ha varit centrala.

GRANSKNINGAR

Våld, brott och straff

Anders Björnsson (red.), Vad våldet har skapat – nio uppsatser om brott och straff i svensk och europeisk historia. Carlssons. 123 s. Stockholm 1994.

Brott och straff har under de senaste åren framträtt som ett starkt expanderande forskningsfält karakteriserat av livaktig debatt och en mångfald infallsvinklar. Ämnesområdet var bl.a. rapportämne vid nordiska historiker-mötet i Oslo i augusti 1994 och har varit ämne för flera nummer i historiska facktidskrifter, t.ex. *HTF* senaste år. Den föreliggande tunna, men innehållsrika volymen i redaktion av Anders Björnsson är ett annat tecken på ämnessfärens popularitet. Den går tillbaka på en föreläsningsserie i den svenska riksrådets sommaruniversitet. Det är fråga om korta uppsatser för en bred publik, men lämpar sig också för studenter och andra som är intresserade av en mångsidig introduktion till fältet. Korta bibliografier gör det möjligt att söka sig vidare.

Boken inleds med en exposé av Stig Strömholm om romerskt och germanskt i den europeiska straffrätten. Han konstaterar att ättesamhället saknade straffrätt, utan hade en försonings- eller förlikningsrätt. Alternativen vid brott var ättefejld eller förlikning, rättsförfarandet bestod alltså närmast i att det allmänna försvarade sig mot förödande störningar. I jämförelse med detta var romersk rätt långt mer utvecklad, men Strömholm framhåller att uttryckligen straffrätten var ett försummat område jämfört med privaträtten. Båda rättssystemen var brutala, men inte bestialiska. Grymma straffsystem ser Strömholm som kännetecknande för samhällen i kris, såsom under senmedeltiden. Han påpekar vidare att den romerska straffrättskipningen skilde sig på en väsentlig punkt, som beroende på synvinkel kan ses som överlägsen den germanska eller tvärtom. Lagföring av brott och verkställande av straff var i det romerska riket en offentlig angelägenhet. Domaren ansågs därmed ha ansvar för rättegången på ett helt annat sätt än den germanske domaren, som i första hand var en skiljeman. Från det förflutna steget till aktiv förhållning inte långt och därmed till olika avarter. Vår moderna rätt är en sammansmältning av germanskt och romerskt, d.v.s. av brottstycken av två tidsbundna och ofullständiga system som gick under med samhällsförändringarna under tidig medeltid.

Bengt Anckarloo tar upp tråden där Strömholm slutar genom att med utgångspunkt i inkquisition och häxförföljelser granska det nya inom rättsväsendet som börjar växa fram kring 1000. Stort inflytande utövades av kyrkan, dess egen kanoniska rätt och insisterande på att parterna inte fick göra upp vissa brott som de önskade. I samarbete med den expanderande kungamakten tillkom först fridslagar och sedan ett allt större inflytande från det allmänna över processerna. Denna utveckling och inriktningen på en reell bevisning för till den processform som kallats den inkvisitoriska. Ur detta perspektiv framstår inkquisition och häxförföljelser som utslag av kyrkans strävan till enhet genom ideologisk kontroll och den växande furstemaktens strävan att stärka sitt grepp om undersåtarna. Anckarloo avdramatiserar inkquisitionen bl.a. genom att påpeka att skillnaderna mellan det katolska och protestantiska Europa var små; normal inkquisition kunde snarast jämföras med biskopsvisitationer under ortodoxins tid. Vidare reviderar han kraftigt de överdrivna uppgifterna om antalet offer – han lyfter fram att forskningen numera visat att fler personer i Sverige avrättades för tidelag än för trolldom och häxeri.

Andra aspekter av denna "disciplineringsprocess" granskas av Kjell-Åke Modeer, som tar upp svensk rätt och provinsrätt i den svenska stormakten och bl.a. dess krigsartiklar, och Marja Taussi Sjöberg, som tar upp rätten och den utomäktenskapliga sexualiteten som samhällsfara. Eva Österberg ger under den talande rubriken 'Från våldssamhälle till stöldsamhälle' en översikt över kriminalitetens förändringar från medeltiden till våra dagar.

Heikki Ylikangas granskar sambandet mellan omedveten och medveten protest, mellan brottslighet och uppror och ser här en glidande skala. Jan Sundin granskar samma frågeställning utgående från föreställningar om sociala banditer och farlig underklass. Boken avslutas med en bra sammanfattning av fängelsets historia av Sune Sunesson och Thomas Mathiesens granskning av kriminalitet och straff under 1900-talet. Den senare hävdar att bruket av fängelsestraff har rätt litet att göra med kriminalitet, utan i rätt stor utsträckning styrs av det politiska klimatet. Detta har åter med tiden blivit allt känsligare för vad Mathiesen kallar moralisk panik – också kriminalpolitiken verkar på mediernas och marknadens villkor.

Vad våldet har skapat är en tilltalande volym; på ett litet utrymme har författarna lyckats få in en mängd fakta och synpunkter i en lätt tillgänglig form. Uppsatserna griper in i varandra utan upprepningar, svåra problemställningar undviks inte, men framläggs på ett sätt som är tillgängligt också för dem som inte är fackmän.

Max Engman

Spökhistorier eller popularisering?

Marko Nenonen & Timo Kervinen, *Synnin palkka on kuolema. Suomalaiset noidat ja noitavainot 1500–1700-luvuilla*. [Syndens lön är döden. Häxor och häxförföljelser i Finland under 1500–1700-talen]. Red. Anne-Riitta Isohella. Otava. 287 s., ill. Helsinki 1994.

Marko Nenonen och Timo Kervinen har utgett en allmän, populariserad framställning över häxprocesserna i Finland. Ämnet har fascinerat redan i ett par hundra år och är just nu mera aktuellt än på länge, genom den satansdyrkan som breder ut sig. I Norge har rörelsen redan åstadkommit betydande materiell skadegörelse och av olika uttalanden att döma är myndigheterna även hos oss synnerligen oroade.

Nenonen och Kervinen går till en början igenom ett betydande antal häxprocesser. De lyckas påvisa, att forskningens tidigare uppfattning, enligt vilken det i Finland skulle ha funnits bara några hundra anklagade, är starkt i underkant. Deras material ger för perioden 1500–1700 närmare 1 200 misstänkta eller anklagade. Det framgår inte helt klart, om domboksmaterialet täcker hela Finland. Färgkartan mellan s. 64–65 tyder på detta, men egendomligt få fall från Nyland behandlas i själva texten. Därtill förblir det en gåta, om städernas domböcker har genomgåts i sin helhet eller om fallen bara är tagna från tryckta arbeten. Stadshistorierna härstammar från mycket olika tider och alla forskare har måhända inte noterat dylika typiskt "lantliga" frågor. Domboksmaterialet från 1600-talet börjar visserligen bli mycket omfattande, men det hade haft sin betydelse att i detta sammanhang redogöra för hur fullständigt denna typ av brott har klarlagts.

De berättelser från häxprocesserna som Nenonen och Kervinen refererar är mycket färgstarka och delvis direkt härresande. Häxornas olycksbådande hotelser, synska människors spådomar som slagit in och lagens stränghet framgår med stor tydlighet. Särskilt de drastiska mellanrubrikerna ger vid handen, att man för en nutida läsare här har tänkt sig något slags samling av spökhistorier. Det sista kapitlet – som jag anser överflödigt i sammanhanget – har rubriken "God natt".

Nenonen och Kervinen framhåller helt riktigt, hur trolldom och signerier ingick i det dagliga livet och hur även trolldom med medicinska syften kriminaliserades under 1600-talets lopp. Härtill kunde tillfogas, att skiljelinjen mellan trolldom och ett rationellt förhållningssätt i olika situationer ingalunda alltid stod klar för samtidens människor och deras världsbild i trosfrågor. Jag har själv behandlat ett rättsfall i Pojo och Karislojo år 1681, då en bruksinspektör drog en hustru som tjänat som vallhjon inför rätta och anklagade henne för att hon på påskmorgonen hade blåst i horn. Hustrun förklarade sig ha lärt seden av sina föräldrar. På påsken skulle man blåsa i vallhornet för att boskapen inom kort skulle släppas ut på bete och därför

vänjas vid hornet och att lyda dess ljud. Även nämndemännen intygade att detta var en urminnes sed och att de vid behov skulle svära hustrun fri från trolldomsåtalet. Det oaktat uppmanade rätten hustrun att lämna sin sedvänja för att undgå misstankar.¹

Nenonen och Kervinen placerar in häxprocesserna i Finland även i ett internationellt sammanhang. De upprepar det tidigare kända faktum, att tron på egentliga häxsabbater, då häxorna flög till gästabud med djävulen på Blåkulla och ofta rövade med sig små barn, var sällsynt hos oss och begränsad till några få områden. Man kunde kanske trots allt ha konstaterat, att tron på djävulen som en helt konkret varelse, som ständigt ingrep i de syndiga människornas liv var synnerligen utbredd. Vid många rättsfall som gällde självmord, tidelag eller kyrkotjuvnad omnämns uttryckligen att djävulen hade förlätt till dådet. För att kunna gestalta 1600-talets trosföreställningar och världsbild i sin helhet borde man förutom de egentliga häxprocesserna i domböckerna undersöka även övriga hänvisningar till övernaturliga ting.

Nenonen och Kervinen framlägger riktiga observationer rörande tidens rättspraxis och dess inverkan på häxprocesserna. I Finland använde man sig sällan av "lindrig" tortyr, vilket författarna förmodar att var en orsak till att man förkastade exceptionellt många åtal i Finland, även i en internationell jämförelse. I protokollet antyds endast indirekt att man mjukade upp de anklagade genom att tvinga dem att vaka eller stå länge. I oklara fall kunde de åtalade friges genom värdemålsed och den allmänna opinionens betydelse framgick genom bruket av edsöresmän. Det kanske viktigaste påtryckningsmedlet var hotelser som gällde religiösa frågor eller syndastraff efter jordelivet. Det var möjligen en följd av prästernas påtryckningar, att många anklagade under rättegången eller senast på stupstocken angav också andra för häxeri. Hos oss förekom inte yrkesmässiga angivare av häxor och ytterst sällan var vittnesbörd av barn grund för att dra någon inför rätta, vilket förekom väster om Bottniska viken.

Det vetenskapligt mest betydande i boken är analysen av häxprocesserna och själva häxorna. På denna punkt härrör uppgifterna delvis från Marko Nenonens avhandling, som behandlade vissa mindre områden,² delvis avviker de från den. Vanligen var de anklagade i Finland män, liksom på Island och i Estland. Tröskeln för fällande dom var hög. Endast ungefär var fjärde anklagad dömdes för skadligt häxeri. Vid underrätterna dömdes omkring 150 häxor till döden, men i många fall mildrades domarna i hovrätten. De flesta häxprocesserna förekom i tätt befolkade bygder, där överheten hade det starkaste greppet; långt färre fall togs upp i det glest bebodda östra Finland.

¹ I. Mäntylä, *Ja yhteinen rahvas todisti* (Porvoo 1969), s. 103.

² M. Nenonen, *Noituus, taikuus ja noitavainot Ala-Satakunnan, Pohjois-Pohjanmaan ja Viipurin Karjalan maaseudulla*, Historiallisia tutkimuksia 165 (Helsinki 1992).

Bokens underrubrik är missvisande. Häxeri- och trolldomsprocesser från 1700-talet behandlas nästan inte alls. I Gamla Finland drog Peter Pomoell, först i Nyslotts och sedan i Kexholms domsaga, tiotals bönder inför rätta för häxeri efter lilla ofreden och utdelade t.o.m. dödsstraff, för vilket han fick en allvarlig reprimand av Justitiekollegiet. En del av materialet har rentav utgetts i tryck.³ Från det svenska Finland föreligger inga motsvarande uppgifter och med tanke på domböckernas omfattning är det eventuellt omöjligt att få fram dem, men dödsdomar torde knappast ha förekommit lika långt fram i tiden på den svenska sidan av gränsen. Sidan 11 uppvisar en egendomlig lapsus: författarna påstår, att Finlands "västgräns löpte i stort sett där den löper också i dag". Detta är egendommeligt, därför att en karta över anklagade för häxeri och trolldom i Finland 1520–1700 ger det rätta förhållandet: Torne älvdal och Lappland har hänförs till Sverige. Bokens illustrationer förtjänar odelat beröm. Frånsett några kyrkomålningar och föremål berör de inte Finland, men bilderna från andra delar av Europa ger en fascinerande inblick i den tankevärld som boken behandlar.

Ilkka Mäntylä

En sammanfattning av projektet Centralmakt och lokalsamhälle

Harald Gustafsson, *Political Interaction in the Old Regime. Central Power and Local Society in the Eighteenth-Century Nordic States*. Studentlitteratur, 195 s. Lund 1994.

Det samnordiska projektet "Centralmakt och lokalsamhälle – beslutsprocess på 1700-talet", som inleddes i slutet av 1970-talet, producerade åren 1982–1985 fem tematiskt upplagda volymer med artiklar av författare knutna till projektet samt en stor mängd lärdomsprov och övriga monografier. Av olika orsaker har det i övrigt snabbt och effektivt genomförda projektets slutsammanfattning fördröjts med många år, men har nu nått offentligheten i engelsk språkform och avsett för en vidare läsekrets.

Sammanfattningsvolymen är skriven av Harald Gustafsson från Sverige, som i sina egna undersökningar framför allt har studerat förhållandena på Island. Som ledande tema har han uttryckligen valt projektets ursprungliga målsättning: han har utrett vilka möjligheter lokalsamhällets oli-

³ H. Brotherus, *Nimeneuvos ja hänen rouvansa. Sukutarina Vanhasta Suomesta* (Helsinki 1953), s. 56–74.

ka grupperingar hade att få sin röst hörd. En annan anknyttande central fråga har varit att undersöka, vilka möjligheter grupperingarna hade att påverka besluten – d.v.s. en utredning av själva beslutsprocessen.

Volymen behandlar därmed inte i sig den enorma empiriska, tidigare okända och detaljerade mängd med forskningsresultat, som de olika forskarna inom projektet har framlagt, t.ex. om fattigvården eller stadsförvaltningen. Tyngdpunkten ligger i stället uttryckligen på det som forskningsresultaten påvisar om projektets grundläggande frågeställning. Detta kan givetvis försvaras, men har i någon mån medfört en något torr framställning; på många punkter hade man önskat sig exempel, som trots allt belyser många frågor bättre än teoretiska utredningar. Det är trots det självklart, att författarens uppfattning är stabilt förankrad i den bild som de olika exemplen har kunnat erbjuda.

En mycket stor del av arbetets sidor går åt till att utreda olika grundläggande begrepp, bl.a. de geografiska förhållandena och förvaltningsapparaternas organisation i de två nordiska staterna – som bildade fem olika regioner, vilket författaren också konstaterar – deras ekonomiska struktur och övriga bakgrundsfaktorer. Detta är säkert behövligt, boken riktar ju sig också till läsare utanför Norden – och också för en finländsk historiker är det inte till skada att bli påmind om förvaltningssystemets struktur i den dansk-norska monarkin under enväldets tid. Ställvis får man trots allt en känsla av att bakgrundsutläggningen fått ett onödigt stort utrymme.

Bokens disposition är utomordentligt klar, rentav enkel. Kapitlet om de olika samhällsgrupper som kom att bli delaktiga av beslutsprocessen kan här tjäna som exempel. Där behandlas lantbruksbefolkningen, aristokratin och tjänstemännen: var och en av dem separat för Sverige och Danmark-Norge och därefter analyseras bägge gruppernas påverkningsmöjligheter genom jämförelser inom resp. rike (bara städernas borgerskap behandlas mera systematiskt, direkt utgående från olika tvistefrågor); i slutet av kapitlet möter ännu ett sammandrag av hela frågan. Dispositionen leder till att man i något skede nästan blir trött på att alla frågor självfallet måste behandlas ur samma synvinkel, vilket medför en del upprepningar. Å andra sidan måste man konstatera, att det väsentliga garanterat kommer fram. Den rediga dispositionen skulle ge en utmärkt möjlighet att införa arbetet som kursbok för universitetsundervisningen; här verkar bokens svåråtkomlighet ställa hinder i vägen.

De mest intressanta resultaten framläggs i det huvudkapitel som behandlar påverkningsmöjligheter och kontroll. Författaren utreder på ett intressant sätt de olika påverkningskanaler som stod till buds: de administrativa, de politiska och de som gick via rättsväsendet samt olika kombinationer av dem, utan att glömma olika inofficiella eller rentav olagliga. Förekomsten av de mångsidiga påverkningskanalerna är enligt Gustafsson ett belägg för en utvecklad politisk kultur. Man hade förmågan att utnyttja dem genom att pröva dem i verkligheten, genom att välja en sådan kanal, som föreföll

vara den mest effektiva när det gällde att driva gruppens egna intressen.

Intressant är också, att förvaltningen i det enväldigt styrda Danmark-Norge och i det ständerdominerade Sverige i många avseenden fungerade på samma sätt. I de två länderna kunde ingen enskild grupp agera utan bundsförvanter, inte ens den enväldiga danska centralförvaltningen, som behövde åtminstone den lokala tjänstemannakårens stöd för att genomföra sina beslut. Också den svenska adeln behövde sina bundsförvanter, trots sin i sig suveräna ställning på riksdagarna. Därtill fanns också interna intressekonflikter inom adelns egna led. Likheterna framträdde i praktiken bl.a. i det att många bestämmelser lämnades utan åttlydnad (t.ex. byggandet av fattighus), därför att de uppfattades som bestämmelser enbart för bestämmelsernas skull, utan att myndigheterna hade någon verklig avsikt att driva igenom dem. Därtill är det klart, att passivt motstånd av olika grad har förekommit; att påvisa detta direkt i källorna är emellertid svårt.

Skillnaderna i samhällsordning medförde självfallet också skillnader i människornas påverkningsmöjligheter. I Norge, där bönderna lyckades hålla fast vid sina rättigheter med större framgång än i Danmark eller på Island, saknades ett organ som i likhet med det svenska bondeståndet gemensamt kunde ta ställning till frågor rörande hela landet. Lokala intressen kunde däremot bedrivas med stor framgång, vilket var omöjligt i Danmark, där olika besvär närmast framfördes från elitens sida. Gustafsson betonar de ekonomiska och sociala olikheternas stora betydelse: ifråga om social och ekonomisk struktur var Norge mera heterogent än Danmark och Island, vilket ledde till bättre påverkningsmöjligheter för lokalsamfundets medlemmar. Maktapparaten kunde inte stöda sig bara på en enda av de lokala grupperingarna.

Ett väl genomfört forskningsuppdrag eller -projekt väcker minst lika många nya forskningsfrågor som det har besvarat. Detta gäller också projektet "Centralmakt och lokalsamhälle". Däremot torde det vara ovanligare, att bokens slutkapitel i detta fall innehåller en sju sidor lång översikt av vilka frågor som ägnats mindre intresse inom projektet, och som därmed vore av vikt för inriktningen av kommande undersökningar. Till de främsta av dem hör enligt Gustafssons uppfattning prästerskapets ställning som en del av den världsliga förvaltningen, indelningsverkets ställning i samhället samt olika beskattningssätt och deras inverkan på samhällsförhållandena.

Harald Gustafsson har genomfört sitt uppdrag på ett utmärkt sätt, ett uppdrag som han övertog med kort varsel och med en sträng tidtabell. Mina anmärkningar om betoningen av vissa punkter i boken är mestadels sådana, att de knappast kan störa en sådan läsare som inte från tidigare är förtrogen med de samhällen som behandlas.

Slutligen måste man med beklagande konstatera, att boken har distribuerats med samma låga profil som projektets fem tidigare samlingsvolymmer. Gustafssons arbete torde i hela Finland finnas bara i ett tjugotal exemplar, med nöd och näppe tillräckligt många för att nå de viktigaste vetenskapliga

biblioteken och projektets egna forskare. Detta blir ännu mera beklagligt därför att boken avslutas med en omfattande bibliografi på närmare hundra titlar, över publikationer som direkt utkommit inom projektet eller som tangerar dess område – dessvärre utan de publikationer som de finländska deltagarna utgett på finska.

Ilkka Teerijoki

En kulturhistoriskt värdefull självbiografi från 1700-talet

Vardagslit och sjuårskrig. Upplevt och beskrivet av den nyländske dragonen Carl Johan Aminoff. Utgiven med kommentarer av Patrick Bruun. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 586. 446 s., ill. Helsingfors 1994.

Carl Johan Aminoff var major vid Nylands och Tavastehus läns dragonregemente. Hans självbiografi har utgetts och kommenterats av Patrick Bruun och den ger ett värdefullt tillskott till källpublikationerna från finländskt 1700-tal. Som källa är själva manuskriptet av försäkrat datum, det påträffades först år 1980 i gårdsarkivet på Rilax. Bruun har omsorgsfullt translittererat Aminoffs text och resultatet är en utgåva, som tillfredsställer även den mest kritiske historiker eller språkforskare.

Självbiografien kompletteras av ett antal kapitel skrivna av utgivaren. Bland dem ingår en kort historik över ätten Aminoff, översikter av Sveriges militära organisation, rikets utrikespolitik samt av de besvärliga penning- och myntsystemen. Därtill ingår en kort men givande utredning av svenska officerare i fransk tjänst, särskilt vid regementet Royal Suédois. De klarläggande avsnitten, de rikliga fotnoterna och de mångsidiga illustrationerna gör att boken kan rekommenderas både för forskare och för en vidare läsekrets. Läsnngen underlättas dessutom av goda register.

För den Aminoffska ättens historia är biografien en källa av oskattbart värde. Författaren omtalar tiotals olika personer som han träffat, vilket ger nya drag och färg åt 1700-talets personhistoria. För var och en som Aminoff omnämner har utgivaren såvitt möjligt sökt fram kortfattade biografiska uppgifter. Att spåra upp alla fakta har varit ett mödosamt, men med tanke på arbetets användbarhet ett ytterst värdefullt arbete. Den enda person hos Aminoff som Bruun undantagsvis inte har försökt spåra upp är en volontär Adolph T. (s. 225-226) som uppträtt osakligt.

I sina kommentarer utreder Bruun förutom personuppgifter många andra frågor, bl.a. Aminoffs olika förkortningar och hans besvärliga terminologi.

Beträffande beteckningen "skärgårds styrman" (s. 316), som varit obekant för utgivaren, kan man konstatera, att den måste avse en värvad lots vid arméens flotta.

Biografin har ett särskilt stort värde i kulturhistoriskt avseende. Under sin livstid befann sig Aminoff oftast på resande fot och texten ger glimtar både från Finland och Sverige och från många orter i Mellanuropa. För att vara skriven av en militär har texten ytterst få beskrivningar av krigshändelser. Däremot framträder soldatens vardagsliv både i Finland, Frankrike och Pommern mycket väl. Texten beskriver både regementsmöten, ackordsystemet och den dagliga matlagningen med alla sina svårigheter. Aminoff har också nedtecknat små enskildheter ur livet och olika sedvänjor, uppgifter av ett slag som bara sällan når de historiska källorna. Skribenten var intresserad av militärlivet och utvecklade med driftighet de enheter han förde befäl över. Biografin inkluderar "Tankar rörande tjensten", ett reglemente från år 1780, som Aminoff uppgjort på basen av sina erfarenheter. "Tankarna" rönte ödet att bli liggande hos hans förmän och glömdes därefter bort. Synnerligen intressanta är uppgifterna om officerarnas liv och förhållandena i fransk tjänst vid Royal Suédois, i övrigt svåra att nå genom andra nordiska källor.

I den självbiografiska texten framträder den vanliga människan, som strävar att dra försorg om sina närmaste, särskilt om släktingar och underlydande. Aminoff var en officer, som trots sin bristfälliga uppfostran i hemmet fann sig väl tillrätta i societetskretsarna i Tyskland och Frankrike. Han var en god flöjtspelare och musicerade i mindre sällskap både i Tyskland och i Finland. Han var mycket mån om sin heder och ära. Aminoff var en lätt uppbrusande natur som allt som oftast drogs in i dueller; till all lycka utgick han alltid med segern. Resandet, med alla sina faror och svårigheter, var ett centralt inslag i hans liv. Av de många färgstarka episoderna kan man nämna den äventyrliga hemresan från Stockholm till Finland tillsammans med sjöofficeraren Jakob Wilhelm de Pont, som återvände från Nordamerikanska frihetskriget (s. 316–318).

Aminoffs käraste sysselsättning allt sedan barndomen var att jaga, och han beskriver ofta med värme olika jakter. I Tyskland försummade han aldrig att delta i jaktpartier. Till Sverige och Finland medförde han en stående fågelhund ("Raphöns Hund", s. 185, 198) som han skolat upp väl i Tyskland. Aminoff hade sinne för kvinnlig fågning och han trivdes väl i sällskap med det motsatta könet. I motsats till många av sina samtida ger han i sin text uttryck för en sträng moral och en hög aktning för kristliga dygder.

Till det värdefulla i Carl Johan Aminoffs självbiografi hör att författaren inte företräder samhällets översta skikt, utan såsom Bruun konstaterar, "representerar en social kategori, som sällan tog till orda eller grep till pennan för 200–250 år sedan, det militära underbefälet och lägre befälet". Aminoffs biografi är en betydande samtidsskildring och en viktig mikrohistorisk källa från 1700-talets senare del.

Georg Haggrén

Den svenska fångvårdens utvecklingsberättelse

Staffan Rudstedt, *I fångelset. Den svenska fångvårdens historia*. 238 s. Kristianstad 1994.

Finns det inom historieforskningen fortfarande områden där man förtäljer stora berättelser om Utveckling och Framsteg? Jo, inom fångvårdens historia, som oftast – liksom i Staffan Rudstedts färskas bok – ses som en utveckling från grymma straff till human behandling. Rudstedts bok avser att utöka den historiska självkännetomen bland fackmän inom vård- och socialsektorn. Med sina korta kapitel, rikliga illustrationer och separata faktarutor är den lättöläst och fångar från första början läsarens intresse med teckningar av dystra fästningsfångelser och fångar slagna i järn.

Berättelsen framskrider med de stora fångvårdsreformerna som milstolpar; de skildras i främsta rummet som att man avstod från äldre praxis. Boken avslutas med iakttagelser om fångvårdens nuläge i Sverige, vilket framställs som exemplariskt såväl i ett europeiskt som ett globalt perspektiv.

Rudstedt har inte alldeles fel i sin tolkning. Ett indicium är redan, att termen "fångvård" är äldre än man skulle tro, den härrör inte från 1960- eller 1970-talen, utan från 1830-talet. I Sverige diskuterades en fångvårdsreform under hela första hälften av 1800-talet, närmast utgående från amerikanska liberala och religiösa impulser; en av deltagarna i diskussionen var f.ö. kronprinsen, senare kung Oscar I. Besluten om den egentliga fångvårdsreformen fattades vid riksdagen 1840–1841.

Det kanske viktigaste beslutet gällde valet av fångelsetyp; alternativen var två amerikanska förebilder: philadelphia-systemet, där fångarna levde i enskilda celler i strikt isolering, eller auburn-systemet, där fångarna arbetade tillsammans under tystnad på dagarna, men tillbringade nätterna i enskilda celler. Valet var viktigt också med tanke på fångelsearkitekturen: de olika systemen krävde olika slags byggnader.

Sveriges kanske kändaste fångelse, Långholmens centralfångelse, byggdes 1880, i själva verket enligt båda systemen. Långholmen var dessutom det enda svenska fångelset, som i likhet med det engelska Pentonville, utnyttjade den s.k. panoptiska övervakningsprincipen, d.v.s. att cellflyglarna kunde övervakas från en enda kontrollpunkt.

De flesta svenska fångelserna byggdes i alla fall enligt philadelphia-systemet. Under åren 1846–1880 uppfördes sålunda genom en massiv satsning av 4,5 milj. kronor hela 45 cellfångelser, i vilka "själva väggarna utstrålar makt och myndighetsutövning". Riket fick därmed 3092 vanliga och 95 bestraffningsceller, där fångarna nu, enligt den nya ideologin, skulle göra bättring.

Rudstedt använder en mycket stor del av bokens första del till att beskriva de principer som styrde behandlingen av fångarna i slutet av 1800-talet och

under 1900-talets första decennier. Ämnet erbjuder också en möjlighet att konkret påvisa i hur hög grad fängsvården har förändrats. Avsikten med vis-
telsen i cellen var att ge fången tillfälle att tänka över sitt syndiga liv – en
1919 utgiven andaktsbok gav internen goda råd för hur detta skulle gå till.
Budskapet var att "Du har handlat illa, mycket illa"; nu skulle fången böja
sig "i ödmjukhet för den tuktan som nu går över Dig. Den är helt enkelt
rättvis."

Samma tema om bättring kunde också odlas av utomstående, som av
någon orsak personligen blivit berörda av berömda kriminalfall. Rudstedts
far var fängelsedirektör och visade en gång sonen en bunt brev, skrivna när-
mast av "religiöst fromlande kvinnor: tjänstepigor, hembiträden" i början
av seklet, till Alfred Andersson-Ander, som dömts till döden för rånmord
på en ung kvinna. En del av breven beskrev i detalj det helvete som väntade
fången om han inte erkände och hur beklännelsen å andra sidan skulle leda
till himmelsk sällhet.

På grund av fängelsets censurbestämmelser fick Ander aldrig se breven
och bekände heller aldrig. Han avrättades 1910 i Långholmens fängelse med
en giljotin som några år tidigare importerats från Frankrike. Enligt en tradi-
tion som Rudstedt fångat upp skulle man ha kalkat för de närbelägna bo-
stadshusens fönster, så att inga nyfikna, och särskilt inte kvinnor och barn,
skulle kunna se avrättningen. Inom det europeiska fängelseväsendet hade
straffen redan länge dolts för utomståendes blickar innanför fängelsemurar-
na.

Rudstedt har en handfast personlig kontakt med livet bakom murarna.
Hans farfar Oskar var vaktkonstapel och inledde sitt arbete 1897; hans far-
mor Anna var åter vaktfru, d.v.s. i praktiken kokerska vid Östermalmsfäng-
elset. Hans far Gunnar verkade åter bl.a. som fängelsedirektör på Långholmen och Rudstedt själv har bl.a. varit tillförordnad direktör vid fängelset
i Kristianstad. Boken får liv av Rudstedts personliga minnen av hur det var
att växa upp i en fängelsemiljö.

Det beror kanske på denna bakgrund att man i boken särskilt tydligt kan
urskilja fängelsepersonalens röst. Det är också intressant att notera hur det
på en marginell samhällssektor som fängsvården inträffade att också persona-
len och inte bara fångarna fick uppleva en viss grad av diskriminering: un-
der 1800-talet var fängelsepersonalens löner de lägsta inom hela statsförvalt-
ningen. Rudstedt konstaterar också med goda skäl, att "de som valt fäng-
vårdsmannayrket har valt ett yrke med få glädjeämnen, plikterna är däremot
avsevärda, härtill kommer att kåren är och har genom tiderna alltid varit
infämt påpassad både som enskilda individer och som kollektiv av den breda
allmänheten."

Yrkets hårda villkor och fängsvårdens stränghet i början av seklet avspeglas
i vaktkonstapel Axel Hassborns hägkomster, som Rudstedt citerar in exten-
so. Hassborn gjorde en lång arbetsinsats på Långholmen 1918–1949 och
berättar, att fängsvaktarna inte fick tala med vare sig fångarna eller med var-

andra. I fängelserna skulle tystnad råda och chefsskapet, "som smög omkring i hela fängelset", övervakade vaktarnas samtal och det var åter dessas uttryckliga plikt, att smyga omkring i filttofflor för att genom cellernas "judasöga" övervaka vad fångarna gjorde i sina celler. Skratt under tjänsteutövning var det allvarligaste felsteg man kunde tänka sig och de gamla vaktarna hade internaliserat tystnadsdygden så fullständigt, att man sällan hörde dem tala, gester och tecken fick räcka.

Såsom Rudstedt konstaterar gör de noggranna reglerna och deras enskildheter i dag ett i viss mån parodiskt intryck. Å andra sidan måste man konstatera att vissa principer från 1886 – "fånge bör behandlas med allvar, rättvisa, välvilja och jämnmod" – inte i högre grad skiljer sig t.ex. från 1947 års lagtext ("Intagen skall behandlas med fasthet och allvar och med aktning för hans människovärde"), även om mycket annat har ändrats under tiden.

"Straffverkställigheten kom att humaniseras alltmer", fastslår Rudstedt som en central tendens; isoleringen av fångarna lättades betydligt från 1920-till 1940-talet. En annan långvarig trend som präglade fångvården under 1900-talet var en differentiering av fångpopulationen och inrättandet av separata anstalter för t.ex. unga fångar.

Under 1900-talet följde fångvårdsreformerna varandra i verkligt snabb takt: frigång, permissioner, öppna anstalter. På grund av det framställnings-sätt Rudstedt valt förefaller det dock som om reformerna skulle ha ägt rum i ett vakuum och endast i någon mån påverkats av diskussionen om fångvården. Eftersom boken inte mera djupgående penetrerar fångvårdsreformernas dynamik – varför förändringarna och reformerna ägde rum just då de ägde rum – förefaller den mekanism som förde fångvården från utvecklingsberättelsens milstolpe till milstolpe i Rudstedts skildring att fungera helt på egna villkor.

Intrycket förstärks ytterligare av att boken helt saknar nordiska jämförelser, som kunde ha klargjort den svenska fångvårdens särdrag. Hela boken innehåller t.ex. en enda hänvisning till fångvården i Finland och i sammanhanget blir den något komisk. På 1930-talet utarbetades ritningar för en ny vårdanstalt i Hall och enligt Rudstedt kom många idéer från Norge, Danmark och fr.a. Finland. Vilka var då de finska impulserna i den svenska fångvårdsarkitekturen? Jo, enligt arkitekten, som Rudstedt citerar, var isoleringscellerna anordnade efter finsk förebild och som regel fanns det i cellerna "TC av finsk typ"!

Redan en första anblick ger dock intrycket att en historisk jämförelse av fångvården i de nordiska länderna skulle lyfta fram en mängd intressanta perspektiv. Det förefaller som om samma reformer skulle ha genomförts i mycket olika takt på olika håll i Skandinavien. Det stora fångelsebyggnadsprogrammet infaller visserligen endast något senare i Finland än i Sverige; 1950-talet ter sig däremot på båda sidor om Bottenviken som en stillsam eller tillbakagångsperiod. Endast en ingående jämförelse kunde dock visa, om det verkligen förhöll sig så – och i så fall varför – att den stora svenska

fångvårdsreformen 1946 omstöpte fångvården på ett sätt som ägde rum i Finland först genom den stora fångvårdsreformen på 1970-talet.

Det är visserligen sant att man inte kan förutsätta nordiska komparationer i ett översiktsverk, som inte eftersträvar en vetenskaplig nivå. Den linje Rudstedt valt är inte heller alldeles lätt att genomföra – hur få tvåhundra år att rymmas på endast något fler sidor så att skildringar av anstalter, chefsporträtt, exempel på rymningar och fångarnas perspektiv får plats? Allt som allt kan man säga att Rudstedts bok väl svarar mot dess målsättning, men att den efterlämnar många nya frågor för den som intresserar sig för fångvårdens historia. Om en sådan basvariabel som fångantalet ger boken endast spridda uppgifter; däremot innehåller den nog nyttiga (och lätt tillgängliga) kronologier, t.ex. över fångelsernas byggnadsår och förändringar i lagstiftningen. En blick på litteraturförteckningen avslöjar varför Rudstedt valt denna linje; om man skall tro den är hans monografi den enda nyare framställningen om fångvårdens historia i Sverige sedan 1930-talet.

Inom forskningen rörande fångvården i Finland är läget ojämförligt bättre och det beror framför allt på det lovvärda och aktiva intresse den finländska fångvårdsavdelningen visat för fångvårdens och fångelsernas historia. Fångvårdsavdelningen ger ju ut en hel publikationsserie om fångvårdens historia i Finland och den omfattar redan ett par dussin arbeten samt fångelsehistoriker. Serien är en veritabel skattkammare för envar som intresserar sig för fångvårdens historia i Finland och innehåller även några verkligt högklassiga undersökningar, t.ex. om fångvården under andra världskriget. Det förefaller som om den svenska fångvården fortfarande skulle vänta på en motsvarande forskningsinsats och erbjuder därför forskarna ett rikt fält långt in i framtiden.

I slutet kommer Rudstedt med intressanta iakttagelser om läget inom fångvården i Sverige i dag. Finns det efter alla reformer något kvar av 1800-talets fångvård? Åtminstone fångelserna: av de 43 fångelser som byggdes efter den stora reformen 1840–1841 är 15 ännu i bruk – hopplöst föråldrade, såsom Rudstedt konstaterar. Många av de gamla fångelserna har dock rivits, några har blivit hotell eller vandrarhem. Några tidigare kronohäkten har t.o.m. byggts om till bostäder.

När Rudstedt skildrar Långholmskomplexets skiftande öden blir han direkt poetisk: "Jag föreställer mig ibland fångelset som en gammal fin lady", skriver han. "I sin ungdom och i sin krafts dagar var hon präglad av behärd ambition inför sin uppgift, luckrade upp sina principer något i medelåldern, och mot slutet, i sin ålders höst, blev hon nästan mänsklig". Genast efter detta nyanserar han genom att konstatera, att många fångar ansett att det gamla fångelset på Långholmen ändå var en mänskligare plats än de tvövervakade Kumla och Österåker.

Kumla-fångelset är ett intressant exempel, eftersom det avslöjar den moderna svenska fångvårdens andra ansikte. Kumla byggdes på 1960-talet, men cellerna är inte större än i de gamla fångelserna, snarare tvärtom, och

eftersom takhöjden är låg, får en besökare enligt Rudstedt ett intryck av "ett möblerat kassaskåp". De psykiatrer från KRUM (Riksförbundet för kriminalvårdens humanisering) som besökte Kumla 1967 utdömde också andra aspekter av fängelsets arkitektur. De konstaterade, att det var motiverat att hålla de små grupperna av våldsamma återfallsförbrytare i ett rymningssäkert fängelse, men ansåg att Kumla var betydligt större än vad förvaringen av denna grupp skulle ha förutsatt. De antog att orsaken var att "vår kriminalvård behöver ett Kumla, en yttersta manifestation av ett system som är genomsyrat av hot, straff, byråkrati, reglementen och traditionalism." I sin rapport i *Dagens Nyheter* konstaterade besökarna ironiskt till slut: "ett erkännansamt ord till Skånska Cement: Det är hög kvalitet på betongen."

Även om Staffan Rudstedt berättar den svenska fängsvårdens utvecklingshistoria, placerar han sig inte entydigt bland de utvecklingstroende. Han konstaterar i början, att hämndprincipen lever kvar också i våra moderna samhällen och säger i slutet direkt, att "fängsvård-kriminalvård är egentligen en omöjlighet. Vård och behandling kopplat med vakt är oförenliga begrepp, därför att all vård och behandling bygger på frivillighet, vilket förstås ej kan förekomma i ett fängelse." Sålunda har man inom den svenska fängsvården sedan den stora reformen 1946 fr.a. strävat till att hindra skadeverknin-
ningar av själva frihetsberövandet.

De människor som i dag arbetar inom fängsvården torde ha rätt olikartade uppfattningar om hur väl denna målsättning uppfyllts, eller om hur väl man ens i princip kan lyckas i denna strävan. Rudstedts bok ger sitt svar på frågan. Det är i alla fall troligt att fängsvårdens utveckling ur fångens perspektiv ter sig betydligt mer anspråkslös än vad den ser ut på fängsvårdsreformatorernas skrivbord.

I själva verket finns det en enorm skillnad mellan den enskilda fångens tidsuppfattning och fängsvårdens stora utvecklingsberättelse. Från fångmemoarer vet vi att fångens fängelsestid fr.a. framstår som monotoni och ändlös upprepning – här har vi den vardagsverklighet som finns inbyggd i de stora fängsvårdsreformerna. Först när framstegen kan föras över till den enskilda fångens upplevelse av fängelsestid – om det under strafftiden faktiskt sker en vändning till det bättre i fångens liv och i hans sätt att gestalta sitt eget liv – har vi funnit fängsvårdens verkliga stora utvecklingsberättelse.

Merja-Liisa Hinkkanen

Aspekter af neutralitetens historie

Neutrality in History. La neutralité dans l'histoire. Edited by – Edité par
Jukka Nevakivi. Finnish Historical Society. Helsingfors, 1993.

Neutralitet er et vigtigt fænomen i den historiske udvikling af internationale forbindelser. I store træk kan neutralitetens historie inddeles i fire hovedperioder med hver deres karakteristika, selv om der naturligvis har været stadig tilbagevendende og stedsevarige problemer. I den første periode opstod neutralitet som en idé og et begreb, der anerkendtes inden for folkeretten fra senmiddelalderen og frem til slutningen af det attende århundrede. I praksis centreredes neutralitetens politiske betydning omkring spørgsmålet om neutral søhandel. De to russisk-ledede væbnede neutraliteter af 1780 og 1800 samt striden om neutrale handelsrettigheder mellem Storbritannien og De Forenede Stater under de store europæiske krige 1792–1815 udgjorde højdepunkter i denne historiske proces. I den anden periode, der strakte sig fra 1815 til 1914, blev neutrale rettigheder og forpligtelser inden for folkeretten kodificeret, hvilket især skete gennem Haag konventionerne af 1899 og 1907, og neutralisme opstod sidst i det nittende århundrede, idet den indgik som led i fredsbevægelsens ideologi i visse lande, ligesom nogle lande antog den som en praktisk udenrigspolitik. Den tredje periode var årene fra 1914 til 1945. Neutralitetens love respekteredes sjældent under de to verdenskrige, og mange neutrale stater blev mod deres vilje involveret i konflikter. Alligevel viste neutralitet – eller i det mindste ikke-krigsføring – sig at være en nyttig, praktisk politik for en række lande. For lande, som traditionelt var neutrale, eller som tilstræbte at blive det, opstår der i 1920'erne og 1930'erne også spændinger mellem neutralitetsbegrebet og det internationale, kollektive sikkerhedsbegreb. Den sidste periode var tiden med Den Kolde Krig, hvor Europa var delt op i to blokke, men hvor neutralitetspolitik alligevel blev foretrukket af eller påtvunget nogle få stater.

Neutralitetens historie har således mange facetter og indeholder et utal af fascinerende afskæter. Ideen med at afholde en international conference om dette emne er derfor god, og konferencens arrangører og de finske myndigheder samt private institutioner, der har stillet midler til rådighed burde roses for deres indsats. Det skal imidlertid siges med det samme, at foredragene, der er trykt i denne bog, kun dækker nogle af de ovenfor nævnte aspekter af neutralitetens historie. Bogen indeholder meget lidt om, hvad jeg har beskrevet som de to første perioder i neutralitetens historie. Bortset fra nogle få, korte inledende bemærkninger i et par af foredragene, er der kun fire af bidragsyderne, som tager nogen egentlig notis af perioden før 1914. Robert Frank giver os en 3 1/2 side gennemgang af neutralitetens udvikling siden middelalderen både inden for folkeretten og i praksis. Norman A. Graebner helliger halvdelen af sit foredrag til perioden før

1812. Brunello Vigezzi har en betydelig sektion om italiensk neutralitet i 1870, og endelig er der Pertti Luntinen, som koncentrerer sig om Nordeuropa i tiden mellem 1903 og 1914.

De øvrige bidragsydere koncentrerer sig udelukkende om årene efter 1914, så en mere passende titel på bogen ville have været "Neutralitet i det tyvende århundrede" snarere end "Neutralitet i historien". Dette gør dog i sig selv ikke bogen mindre værdifuld (neutralitet i det tyvende århundrede er et emne, som kan fylde adskillige bind), men den potentielle læser bør gøres opmærksom på, hvilken periode bogen hovedsagelig dækker. Selv når det drejer sig om det tyvende århundrede, er der nogle slående udeladelser. Der er f.eks. ingen danske bidrag selv om både Luntinen og Olav Riste har noget at sige om Danmark) og der er heller ingen bidrag, der omhandler Tyrkiet under anden verdenskrig eller Irland. En bog af denne art kan ikke forventes at være altomfattende, men det er vanskeligt at se, hvorfor bogen på den anden side skulle indeholde bidrag om Japan under første verdenskrig og Sovjetunionen fra 1939 til 1941, der begge er temmelig tvivlsomme eksempler på neutralitet – medmindre det da skulle være for blot at forstærke konferencens og dens publikations globale karakter.

På trods af sådanne begrænsninger og udelukkelse afslører et hurtigt blik henover indholdsfortegnelsen imidlertid, at bogen omfatter en potentielt tiltalende række bidrag om mange forskellige emner. Spørgsmålet, der rejser sig for læseren er dog, om dette potentiale opfyldes af bidragenes faktiske indhold, og svaret må blive, at det gør det kun til en vis grad. Som det almindeligvis er tilfældet med samlinger af bidrag fra så mange forskellige hænder, varierer kvaliteten meget. Hovedparten af bedragsyderne skriver ikke på deres modersmål (alle bidragene er på engelsk eller fransk), og selv om det sproglige niveau generelt er acceptabelt, er der nogle af bidragene, hvis sproglige redigering ikke er sket med tilstrækkelig omhu. Det væsentligste problem med denne bog er imidlertid ét, der gælder for alle publicerede samlinger af conferencebidrag, nemlig at disse bidrag er beregnet til at skulle høres snarere end at læses.

Internationale konferencer tjener mange formål, hvoraf nogle er mere beundringsværdige end andre, men deres altoverskyggende formål – det som retfærdiggør omkostningerne ved at afholde internationale konferencer – er at de giver lærde fra mange forskellige lande en enestående mulighed for at udveksle synpunkter og diskutere videnskabelige emner, der er af gensidig interesse. Sådanne konferencer er derfor ofte særdeles udbytterige for deltagerne, og det er meget muligt, at denne konference opfyldte netop dette formål. En bog, der indeholder optryk af tilsyneladende uredigerede foredrag givet på en konference samt nogle af kommentarerne, der fremkom under de umiddelbart efterfølgende diskussioner, skal helst være mere end en hyggelig souvenir for deltagerne eller et stykke akademisk propaganda til minde om en bestemt konference. Et sådant værk skal vurderes *som en bog*, dvs. ud fra hvilken værdi det kan have for en bredere læserkreds.

Det er på dette område, at bogen har sin betydeligste mangel. Størstedelen af bidragene er simpelthen for korte til at give læseren en fyldestgørende indføring i de emner, der behandles. Mange af bidragene har ingen fodnoter, og kun få af dem er forsynet med en bibliografi. Selv om bidragene har været stimulerende, da de blev læst op, og selv om de efterfølgende diskussioner har været nok så interessante, følger det derfor ikke automatisk, at disse bidrag er egnede til udgivelse. Hvis ønsket var at lave en bog, der henvendte sig til en større læserskare, skulle man have bedt bidragsyderne om i tillæg til deres kortfattede, mundtlige fremstilling at producere et mere detaljeret bidrag med fodnoter og fremfor alt en ordentlig bibliografi, der kunne tjene som en tilfredsstillende indføring i det omhandlede emne. For at gøre ondt værre er mange af bidragene yderst generelle og strækker sig historisk set over lange tidsrum. Til syvende og sidst er det, som læseren præsenteres for i de fleste tilfælde ikke andet end lejlighedsvis indblik fremfor en grundlig indføring, som kunne danne grundlag for videre læsning. Et slående eksempel herpå er L u t h a r H ö b e l t s bidrag om Østrig, der kun er tre sider langt, men som ikke desto mindre er klart og skarpsindigt. Det ville have været så meget mere gavnligt for læseren, hvis bidraget var blevet yderligere bearbejdet, så det var blevet en fuldstændig indførende oversigtsartikel.

*

Lad os nu se på de enkelte bidrag. Størstedelen af de emner, bidragene omfatter, falder iden for én af de følgende tre kategorier: 1) stormagters holdning til andre landes neutralitet eller perioder, hvor enkelte stormagter selv har været neutrale, 2) visse mindre staters kort- eller længervarende neutralitetspolitik, og 3) en håndfuld generelle oversigter over neutralitet som historisk fænomen. Inden for den første kategori er Graebners bidrag om De Forenede Stater ganske interessant, hvad angår perioden før 1812, men han haster gennem beskrivelsen af Amerikas oplevelse af og holdning til neutralitet i det tyvende århundrede. I bidraget om Japan under første verdenskrig er det undertiden vanskeligt at følge tankegangen. I bidraget om Sovjetunionen fra 1939 til 1941 oplyses det, at nye interessante forskningsresultater vil foreligge i nærmeste fremtid, men indtil da har bidragsyderen meget lidt at sige om sager såsom pagten mellem Tyskland og Sovjetunionen i 1939, Vinterkrigen og opslugningen af de baltiske stater. Der er to bidrage om Storbritannien. M a r i a n K e n t s gennemgang af Storbritanniens førte politik mod Belgien fra 1936 til 1940 er en detaljeret forskningsartikel med fuldstændige fodnoter (én af undtagelserne i denne bog). Artiklen har et snævert fokus, og en læser, der ikke er specialist på området, vil nok hæmmes en smule af manglen på kontekst og baggrundsoplysninger. P a t r i c k S a l m o n s gennemgang af Storbritanniens holdninger til neutralitet i det tyvende århundrede er længere end de fleste andre bidrag i bo-

gen og en en fornøjelse at læse, men som forfatteren selv tilstår, er mange af oplysningerne impressionistiske og anekdotiske, og der er egentlig ikke tale om en tilbudsgående analyse af Storbritanniens politik i forhold til neutralitet. Vigezzis komparative gennemgang af italiensk neutralitet i 1870, 1914 og 1939 er langt det bedste bidrag blandt dem, der omhandler de større magter. Med sine godt 24 sider plus fodnoter er dette bidrag også ét af bogens længste, og pladsen bliver brugt effektivt til at fremsætte en tankevækkende analyse af paralleller mellem neutralitet i disse tre tilfælde, når det gælder "den sidste af stormagterne eller den første af de mindre stater".

Den anden og største kategori af bidrag koncentrerer sig om de mindre magter: De nordiske og baltiske lande, Schweiz, Østrig, Oslo-staterne, Rumænien, Portugal, Spanien, Brasilien og Argentina. Det er umuligt her at diskutere hvert enkelt bidrag, men hver især indeholder de interessante punkter, selv om mange af bidragene lider under den førnævnte overdrevne kortfattedhed. Bidragene om Brasilien og Argentina under anden verdenskrig er oplysende, hvis man ikke er specialist i sydamerikansk historie, men der er tre bidrag, der især fortjener at blive nævnt. Paola Ollas gennemgang af portugisisk neutralitet under anden verdenskrig er usædvanlig klar og giver en dyb indsigt i kombinationen af omstændigheder, der fik den portugisiske regering til at anse neutralitetet som værende af afgørende betydning. Selv om Torbjörn Normans gennemgang af svensk neutralitet er forholdsvis kortfattet, er den interessant hvad angår spændingen mellem internationalisme og neutralisme inden for det svenske socialdemokrati. Gennemgangen er up to date og går helt frem til begyndelsen af 1990'erne. Norman angiver også en forholdsvis omfattende bibliografi, der kan vejlede læseren med henblik på videre læsning.

Ristes gennemgang af nordisk neutralitet i det tyvende århundrede er stimulerende læsning, når det gælder alliancefrihedens tvetydighed, selv om forfatteren ved tidligere lejligheder har fremlagt visse af disse synpunkter. Ristes diskussion af nordisk neutralitets dobbeltkarakter, d.v.s. kombinationen af alliancefrihed og en "fall-back position", er tankevækkende, men nærværende læser kunne i det mindste godt have tænkt sig en mere eksplisit skelnen mellem indtagelse af en "fall-back position" i form af underkastelse til en stormagtsnabo (Danmark før 1940, måske også Sverige 1940-43 og Finland efter anden verdenskrig) og indtagelse af en "fall-back position" i form af tillid til assistance udefra (Norge og Sverige). Det er tydeligt at forskellen hovedsagelig skyldes geografiske forhold.

Den tredje kategori – med bidrag af Jean-Baptiste Duroselle, Frank og René Girault – søger at fremsætte nogle generelle idéer om neutralitet. Bidragene er kortfattede, men Fraanks gennemgang af neutralitetsbegrebets historiske udvikling er meget klar og giver en god oversigt over neutralitetsforestillingens udvikling siden middelalderen, forskellige former for neutralitet samt forholdet mellem neutralitet og magt. Forfatteren synes at datere begyndelsen på svensk neutralitet til 1709 (p.30), hvilket vil fore-

komme lidt ejendommeligt for specialister i nordisk historie, men bidraget er en skarpsindig analyse og kunne i udvidet form have tjent som en glimrende introduktion i en bog om neutralitetens historie.

Til sidst vil jeg efter at have læst denne bog komme med to generelle bemærkninger. En stadig tilbagevendende påstand blandt bidragsyderne er, at neutralitet i realiteten er umulig for en stormagt (se f.eks. Frank p.30), Moura p.265, Väyrynen p.296 og Girault p.331). Stormagter har globale eller regionale interesser og forpligtelser, hvilket udelukker, at de kan betragte udfaldet af en konflikt med ligegyldighed. Mindre stater vil ligeledes sjældent vise ligegyldighed over for udfaldet af en konflikt i deres område, men de er ikke stærke nok til at forsøge at gøre deres interesser gældende. Graebner peger på, at neutralitet forudsætter at krig mellem andre stater ikke vil ende i "en truende fred" (p.45), og det kunne tilføjes, at en stormagt altid vil føle sine interesser truet af en fredsslutning, i hvilken den ikke selv er involveret. Sådanne argumenter er naturligvis meget kraftfulde, men taget i betragtning at bogen koncentrerer sig om perioden efter 1914, bliver der måske lagt for megen vægt på netop dette punkt. Det er ikke altid nemt selv for en stormagt præcis at bestemme balancen for dens interesser. Ingen af de korte krige i Europa i midten af det nittende århundrede involverede alle stormagterne, på trods af at nogle af disse krige resulterede i en dybtgående omstrukturering af Europas stater, nemlig foreningen af Tyskland. En anden bemærkning, jeg gerne vil komme med her, drejer sig om hvor yderst vigtige de geografiske forhold er i spørgsmålet om, hvorvidt neutralitet er en bæredygtig valgmulighed. Girault peger på, at ét for afsidesliggende, periferiske stater såsom dele af Skandinavien at stræbe efter neutral status, og det samme gælder for bjergrige, forholdsvis utilgængelige områder som f.eks. Schweiz, noget ganske andet er det for lande såsom Belgien og Polen, der ligger i skudlinien af internationale spændinger (p.332).

Konkluderende kan det siges, at det er værd ikke at forbigå denne bog, da den indeholder nogle glimrende oversigter, og selv de mindre interessante bidrag indeholder værdifulde indblik. Set i sin helhed må bogen imidlertid siges at være for begrænset af sin udformning – som en række konferencebidrag – til at tjene som en egentlig introduktion til neutralitet i historien.

Thomas Munch-Petersen

Ett arkivperspektiv på Finlands historia

Eljas Orrman & Elisa Pispala, *Suomen historian asiakirjalähteet* [Arkivkällor till Finlands historia]. Riksarkivet & WSOY. 336 s. Helsinki 1994.

Vid samtliga universitet torde undervisningen i inhemsk historia omfatta ett moment av heuristik där arkivkunskap ingår som en viktig del. Undervisningen torde i de flesta fall bestå av en kombination av kursläsning samt praktiska övningar och demonstrationer med det arkivmaterial som finns till hands. För läskurserna finns sedan ett par decennier olika hjälpmedel, som kanske inte helt fyller måttet. Den expanderande utbildningsverksamheten inom arkivväsendet har ett behov av kursböcker, liksom även mera ambitiösa lokalhistoriker och släktforskare.

Suomen historian asiakirjalähteet representerar en intressant innovation inom den numera inte helt obetydliga litteraturen om källorna till inhemsk historia. En innovation är att samtliga tretton författare är tjänstemän inom arkivväsendet. En annan är att boken klart utgår från arkiven, inte från historieforskningens, lokalhistoriens eller släktforskningens behov. Å andra sidan är boken heller inte någon arkivguide av traditionell typ, utan ett arbete *sui generis*, en arkivintern synvinkel på Finlands historia. Däri ligger bokens styrka – och för en del presumtiva användargrupper kanske också dess svaghet.

Styrkan är att författarna är fackmän som verkligen behärskar sitt ämne, greppet är säkert och framställningen andas kompetens och saklighet – frånsett två tryckfel genom omkastade siffror har recensenten inte påträffat några egentliga fel. Boken inleds med en utredning av teori, begrepp och terminologi på arkivområdet av den ena redaktören Eljas Orrman, som f.ö. författat en betydande del av uppsatserna ensam eller som medförfattare. Han slår genast fast arkivens funktionella karaktär och att forskaren är tvungen att känna till både tidigare forskning och den historiska bakgrunden för att kunna bedriva arkivstudier med framgång – arkivkunskap utan förvaltningshistoria är en omöjlighet.

Allmänt taget lyckas författarna väl med att skapa en rimlig balans mellan förvaltningshistorisk bakgrund och redogörelser för arkivens innehåll och struktur. Författarnas bakgrund framgår särskilt av den uppmärksamhet de ägnar arkivens inre uppbyggnad och de sökvägar de erbjuder. Läsaren får alltså inte bara uppgifter om arkivförteckningar utan också exakta uppgifter om diaries, register och andra sökvägar, kort sagt inte bara hur man hittar arkiv, utan hur man hittar i arkiv. På denna punkt är boken både utförligare och klarare än alla tidigare skrifter på området. Den ger samtidigt utan större teoretiserande en arkivteoretiskt underbyggd syn på de arkivaliska kvarlevorna.

Boken är i stort sett utplagd enligt förvaltningsgren med uppsatser om arkivväsendets historia, arkivens struktur, handlingar från medeltiden, den högsta statsledningens och centralförvaltningens handlingar (svenska tiden, lant- och riksdagen, autonomins myndigheter, centralförvaltningen), svenska tidens räkenskapshandlingar, statens distrikts- och lokalförvaltning (länsstyrelserna, Gamla Finland), domstolarnas arkiv, kyrkliga arkiv, undervisningsanstalters arkiv, lantmäterihandlingar, kommunala handlingar, militära handlingar, statistikhandlingar, kartor och ritningar samt enskilda arkiv. Härfter följer översikter över de moderna arkiven, gallring och nyttjanderätt samt över mikrofotoograferingen. Boken avslutas med definitioner av begrepp och viktiga arkivinstitutioners adresser samt fotografier av handlingar. Författarna har i huvudsak lyckats undvika upprepningar och de som finns spelar knappast någon större roll då de olika kapitlen också bör kunna läsas separat.

Ett genomgående drag är att författarna konsekvent behandlar Finland före 1809 som en del av det svenska riket och genomgående redogör för den del av de administrativa processerna som avsatt handlingar i arkiv i dagens Sverige. I sin redogörelse för de militära arkiven pläderar Veli-Matti Syrjö särskilt värtaligt för ett dylikt integrerat synsätt. Följdriktigt behandlar också kapitlet om handlingar rörande Finland i utländska arkiv främst om material rörande utrikesrelationer av olika slag – och material i den ryska förvaltningen efter 1809. I detta sammanhang kan man kanske konstatera att en del av författarna också anger svenska termer och benämningar, medan andra inte gör det. Det förra tillvägagångssättet borde ha använts genomgående med tanke på att en del av de finska termerna överhuvudtaget inte förekommer i källorna, utan introducerats långt senare – läsarna kommer ju i vilket fall som helst för det äldre materialet att konfronteras med de svenska termerna.

En styrka är att boken går fram till våra dagar, författarna redogör för omorganisationer och ändrad förvaltningspraxis också under de allra senaste åren – för historiker kommer boken alltså att bevara sin aktualitet under en lång tid framåt. De avslutande kapitlen om ADB och mikrofotoografering ger också ett perspektiv på framtiden med problem av helt ny typ.

Från sina egna utgångspunkter är *Suomen historian asiakirjalähteet* ett mycket habilt arbete. Det hindrar inte att en del avnämargrupper kanske skulle önska sig en annorlunda utläggning. Den valda lösningen är "neutral" och mångsidig i den meningen att den redogör för arkivens innehåll, struktur och tillkomst. Boken anlägger emellertid endast i ringa utsträckning explicita källkritiska synpunkter eller tar ställning till vad materialet har använts eller kan användas till. Historiker och andra forskare som utgår från en frågeställning kunde åter önska sig en tematisk indelning. Den som söker material för forskning rörande låt oss säga demografi eller utrikeshandel kan ha svårt att finna sig tillrädda. Författarna har inte avsett att skriva en dylikt handledning, men kunde kanske ha fyllt en del av behovet genom ett fylligt

sakregister.

Författarna är kanske inte heller alltid medvetna om att ämbetsverkens värld, för att inte tala om deras arkiv, för en del av deras presumtiva läsare, t.ex. genomsnittstudenter i historia, är som månens baksida. På en del punkter kunde uppläggnings- och texten ha varit mera didaktisk, bl.a. genom schemata och figurer över organisationer och handläggningsrutiner. Däremot har författarna på ett prisvärt sätt konkretiserat sin framställning genom kommenterade avbildningar av typiska dokument; den som aldrig sett ett diarium får se hur breven registrerades.

Suomen historian asiakirjalähteet är ett välkommet tillskott till litteraturen på området. Hur väl boken lämpar sig för universitetsundervisningen kommer säkerligen att prövas i praktiken. Enligt min mening ger boken den bästa översikten över vårt arkivaliska arv; den är på många punkter överlägsen tidigare arbeten. Den lämpar sig också som uppslagsverk. Den typ av probleminriktade, integrerade och forskningsanknutna hjälpmedel som nämndes ovan behövs också, men eventuellt kan de bara skrivas i samarbete mellan forskare och arkivmän (liksom även museifolk, traditionsforskare o.a.). För ett sådant arbete har den föreliggande boken lagt en god grund.

Max Engman

Könsaspekt och arkivkatalogisering

Mirja Härkönen, *Naisia, asiakirjoja, arkistoja. Suomen naishistorian arkistolähteitä* [Kvinnor, handlingar, arkiv. Källor till Finlands kvinnohistoria], Suomen Historiallinen Seura – Finska Historiska Samfundet, Käsikirjoja 15. 476 s. Helsinki 1993.

Det senaste tillskottet till de arkivaliska samkatalogerna är Mirja Härkönen's översikt över källor och arkiv för kvinnoforskning. Det är ett digert opus, men man kan framställa både principiell och sakkritik mot utgåvan. Avsikten har varit att skapa en handbok med uppgifter om och hänvisningar till arkiv som är relevanta för kvinnohistorisk forskning i Finland. I praktiken är det dock fråga om ett urval, vars kriterier inte redovisas; det är dessutom oklart vilka institutioner som medverkat. Företalet ger detaljuppgifter om utpostningen av frågeformulär, men det relevanta skulle ha varit en förteckning över de institutioner som deltog och skickade in svar. Man kan vidare fråga sig om en könsorienterad arkivkatalog överhuvudtaget är relevant. Enligt katalogen existerar sålunda t.ex. inga kvinnohistoriska arkiv före början av 1700-talet, samtidigt som en kvinnohistorisk utställning

i riksarkivet visar medeltida brev och urkunder som skrivits och utfärdats av kvinnor.

Principiellt kan man fastslå att arkivbildningen är könlös och arkiv förtecknas inte med kön som första indelningskategori. Forskare behöver inte heller någon annans urval av arkiv, utan gör sitt eget urval. Arkivariens uppgift är inte heller att försöka styra forskningen genom bristfälliga hjälpmedel, utan i stället att producera klart uppställda generalkataloger där det framgår vad som medtagits och utelämnats. Det är forskaren som skall avgöra vad som är ett kvinnohistoriskt arkiv, inte arkivarien, vars uppgift är att hålla arkiven tillgängliga. Arkivarierna i Finland har också ärorika traditioner i denna genre, som exempel kan nämnas riksarkivets översiktskatalog IV eller de vetenskapliga bibliotekens samkatalog (1972). En verklig insats, inte bara för kvinnohistoria, utanför hela historikersamfundet hade varit att publicera en tilläggsdel till dessa utmärkta och användbara kataloger.

Också i sakfrågor kan man rikta allvarlig kritik mot katalogen. Den är uppbyggd i fyra kapitel: kvinnors arkiv, kvinnors handlingar i familje- och släktarkiv, kvinnoföreningars och korporationers arkiv, kvinnliga utbildningsanstalters arkiv samt fyra bilagor. Det ter sig onödigt att skilja mellan de två första kapitlen. Ur forskningssynvinkel skulle det ha varit mera praktiskt med en förteckning över arkivbildarna i alfabetisk ordning med hänvisning till respektive arkiv. Nu måste forskare se efter på två ställen.

I fråga om det viktigaste, urvalet av kvinnohistoriska arkiv, har standarden på svaren från olika institutioner tydligen varierat; åtminstone de två litteratursällskapen och Åbo Akademi har svarat ambitiöst och ingående. Tyvärr har manuskriptet inte publicerats omedelbart efter materialinsamlingen och informationen från Helsingfors universitetsbibliotek är t.ex. redan föråldrad eftersom förteckningssituationen under tiden förbättrats och antalet arkiv ökat. Närmast katastrofalt är att katalogen inte upptar de många kvinnoföreningar, vilkas arkiv ingår i studentnationernas arkiv. De belyser de första studentskornas vardag och strävan efter jämlik behandling inom studielivet. Man kan bara förundra sig över att professorsfruarnas förening finns med, men inte Studentskornas gille, som samlade medlemmar oberoende av nationerna.

Den institution som kanske är sämst representerad är Riksarkivet. Man frågar sig vart Erika och Emerentia Achrén, Agneta Hansdotter, Anna von Ahlströmer, Hilja Maria Ahra, Anna Magdalena och Anna Maria von Ammond, Ellida och Maria Backman samt många fler försvunnit. Riksarkivets stora Biographica-samling, som är försedd med en lättanvänd förteckning, borde definitivt ha tagits med. Hela den offentliga sektorn saknas likaså. Speciellt de många kommittéarkiven, av typen "kommitteen för ändring av lagen om kommunala barnmorskor och hälsosystrar 1950-51", är svåröverskådliga för forskaren och det hade varit värdefullt om de hade funnits med i katalogen. Fastän gränsen mellan enskilda arkiv och offentliga institutioners arkiv är självklar och avgörande för arkivarien, är katalogen avsedd för

forskare som bedömer arkiven utgående från sin frågeställning och en mindre ortodox hållning skulle därför ha varit önskvärd. Till de centrala myndighetsarkiven hör också de änke- och pupillkassor, som belyser kvinnornas ekonomiska möjligheter efter männens bortgång. Kanske kunde man t.o.m. ha motiverat en avgränsning enbart till myndighetsarkiven, eftersom det är verkligt svårt för en forskare att hitta t.ex. spinnhusens fångförteckningar eller uppgifter om prostitution.

I kapitel 3 presenteras kvinnoföreningar och -organisationer, enligt uppgift riksomfattande kvinnoorganisationer samt lokala föreningar utan takorganisation. Dessutom ingår fackorganisationer, vilkas medlemsantal till över 90% består av kvinnor. Något förvånande är antalet föreningar totalt endast 159 och av dem är bara fyra damkörer. Var finns t.ex. Lyran eller Florakören? Också idrottssidan är ytterst bristfälligt företrädd, man söker t.ex. förvägs efter flicksporter som ringette eller ridning.

I det sista kapitlet presenteras utbildningsanstalter för kvinnor. Också här är det fråga om ett urval. Helsingfors stads arkiv bidrar med Yrkesskola för flickor 1925–1960, men utelämnar Laguska skolan och Privata svenska flickskolan i Helsingfors. Speciellt de två sista kapitlen är problematiska och det är särskilt där man saknar uppgifter om hur arkiven valts ut och hur representativt detta urval är.

Av bilagorna är den första, som uppräknar "kvinnliga" takorganisationer, deras distrikts- och lokalföreningar, arkivens omfattning och förvaringsort, mycket belysande och användbar. Mindre motiverad är däremot den bilaga som förtecknar de institutioner som besvarat förfrågningen på svenska, forskaren är säkert mera intresserad av språket i arkiven än av katalogiseringsprojektets interna korrespondens. Man frågar sig varför redaktionen inte stannat för den naturliga lösningen att låta arkivets huvudspråk styra katalogiseringen. Den bilaga som ger uppgifter som inkommit efter att den egentliga karteringen avslutats är oförlåtligt stor och antyder att redigeringen fått dra ut på tiden; eftersom alla institutioner inte varit medvetna om möjligheten att komplettera uppgifterna, är katalogen delvis föråldrad redan vid utgivningen.

Katalogen över kvinnohistoriska arkiv lyckas tyvärr inte möta de behov som finns bland forskarna. Eftersom det ibland är svårt att "hitta" kvinnorna i arkiven behövs hjälpmedel och handböcker på detta specialområde. Arkivbildningen är emellertid inte könsorienterad, utan material om kvinnor och kvinnofrågor ingår i större helheter. Det kan vara komplicerat att hitta relevanta källor, men svaret borde då snarare vara en arkivhandbok, än en katalog.

Lena Törnblom

Bokhistorisk bibliografi

Suomen kirjainhistorian bibliografia. Bibliografi över Finlands bokhistoria 1488–1850. [...]. Förteckning över bokhistoriska publikationer utgivna före 1991. Arbetsgrupp: Tapani Boman, Sirkka Havu, Anna-Maija Pietilä. Redaktör: Anna-Maija Pietilä. Helsingfors 1993. Helsingfors universitetsbiblioteks skrifter. 55. 159 s.

Den här föreliggande bibliografin är, enligt vad som meddelas i företalet, en del av Helsingfors universitetsbiblioteks mycket omfattande projekt "Finlands nationalbibliografi 1488–1800". Begreppet bokhistoria har givits en vidsträckt innebörd: i bibliografin har beaktats såväl boktryck, bokband och illustrationskonst som bokhandel, bibliotek och bibliofili, dessutom en del andra närliggande områden. För att underlätta användningen av bibliografin har det jämförelsevis rika materialet – sammanlagt 1786 nummer – indelats i icke färre än 20 olika avdelningar. Av dem framstår den som kallats "Profan litteratur" som den avgjort största, följd av "Privata bibliotek, boksamlingar, handskrifter" och "Religiös litteratur". Om man slår samman de två avdelningarna "Boktryckerverksamhet" och "Enskilda boktryckerier" stiger antalet registrerade skrifter också här till ett anmärkningsvärt antal, till 200. Bibliografierna är 130, under det att "Biblioteksverksamhet" behandlas i drygt hundra noterade publikationer. Något färre är de skrifter som ingår i avdelningarna "Litteratur om Agricola" och "Litteratur om Bibeln", ännu färre de som har ett allmänt innehåll eller behandlar "Förlagsverksamhet", "Bokhandel", "Läsning", "Tryckfrihet och censur" och "Tidningar och tidsskrifter". Färre än 30 skrifter finns registrerade inom avdelningarna "Typografi", "Illustrering", "Bokbindning", "Papper" samt "Almanackor och kalender".

Vid en bedömning av innehållet i bibliografin bör noteras vad som i företalet sägs om urvalet av registrerat material: här påpekas, å ena sidan, att en strävan varit att göra bibliografin så heltäckande som möjligt med avseende å bokhistoriens "centrala områden" under det att endast ett urval av publikationer rörande bibliotekshistoria, tidningarnas och tidskrifternas samt boktryckets historia har tagits med, å den andra att i bibliografin har beaktats inte endast material om boken som föremål utan även skrifter rörande den lärdomshistoriska o.a. forskning som befattat sig med innehållet i böckerna, detta i enlighet med gammal finländsk tradition.

Inte få av de redovisade skrifterna innehåller självfallet stoff hänförande sig till flera av de systematiska grupperna än en. En del av dem har placerats i avdelningen "Allmänt", några enstaka poster har dubblerats och fått sin plats i två olika avdelningar. Orientering i bokens rika innehåll ger dess tre register: ett författarregister, ett personregister och ett register över behandlade publikationer. Ytterligare finns här en förteckning över boktrycke-

rier och boktryckare.

Någon närmare redogörelser för hur materialet insamlats står inte att finna i förordet. I slutet av boken ingår dock en "Förteckning över genomgångna tidskrifter och serier". Deras sammanlagda antal stiger till inemot hundra. Att observera är likväl att artiklar publicerade i andra periodica än de här nämnda ofta återfinns i bibliografin, här och där t.o.m. artiklar i dagspressen (En kuriositet i detta sammanhang är att *Hufvudstadsbladet* flerfaldigt, kanske rent av undantagslöst, stavats utan f). Hur dessa fastnat i redaktionen nätt får vi inte veta. Bland de genomgångna tidskrifterna och serierna påträffas tre rikssvenska och två tyska, resten är inhemska. (Såsom överraskande måste betecknas att serien *Skrifter utg. av Historiska samfundet i Åbo* förklaras vara identisk med *Turun historiallisen yhdistyksen julkaisuja*). Utöver de materialkategorier som här antecknats återfinns självfallet talrika monografier o.dyl. arbeten i bibliografin.

Redan av vad som här anförts torde framgå att *Bibliografi över Finlands bokhistoria 1488-1850* innehåller en fyllig, noggrant systematiserad redovisning av vad som intill år 1991 publicerats inom ett högst viktigt område av vår kulturhistoria. Beaktas här såväl seriösa undersökningar som populära framställningar. Bibliografin kommer otvivelaktigt att bli fortsatt forskning och fortsatt kunskapsspridning till gagn.

Att framställa en i allo fullständig och genomgående felfri bibliografi torde höra till de hart näst omöjliga uppgifterna. En närmare granskning av den nu föreliggande resulterar i ett antal frågetecken, föranledda bl.a. av de endast vagt redovisade gallringsprinciperna inom vissa avdelningar, och i ett konstaterande av en del brister och felaktigheter av varierande art. I det följande skall nämnas några exempel på detta.

Så som avdelningen "Bibliografi" redigerats hade det, tycks det mig, funnits fog för att här förteckna sådana allmänt kända standardverk som Carpelan-Tudeers universitetsmatriklar (med deras omfattande personbibliografier) och Vallinkoski-Schaumans bibliografi över den inhemska historiska litteraturen 1544-1900. Motiverat hade väl också varit att här (eller kanske hellre i avdelningen "Privata bibliotek...") införa kataloger sådana som Helmer Winters över den teologiska avdelningen i Svenska klassiska lyceets i Åbo bibliotek (1946), Benedict von Wrights över biblioteket på Stor-Sarv-laks (1978) och några äldre bokauktionskataloger.

Bland saknad litteratur om boktryckerier nämner jag Ernst Lindbergs uppsats "Från Finska bibelsällskapets tryckeri till Åbo tryckeri och tidnings aktiebolag" i *Åbo Underrättelser 1824-1924* (1924).

År 1946 publicerades ett ofta åberopat arbete *Pynnisen perintö. Kirjasto-liikkeemme varhaishistoriaa*. Man frågar sig varför endast en av de här offentliggjorda artiklarna, Walter Mellbergs om Vasa stadsbiblioteks förhistoria, intagits i avdelningen "Biblioteksverksamhet", inte uppsatsen av Karl-Erik Henriksson (om Juho Pynninen), Henrik Grönroos (om äldre kyrkobiljotek) och Helle Kannila (om Regina-skolans bibliotek i Anjala). I anknytning

här till ligger det nära till hands att notera avsaknaden av Mellbergs lilla skrift om *Läse-biblioteket i Wasa* (1945), aktuell på grund av de allmänna bibliotekens nyligen firade 200-årsjubileum, och Kannilas uppsats om Anjala-biblioteket och Pynninen i *Idéer och resultat. Nordiska biblioteksuppsatser tillägnade Ingeborg Heinze* (1961). Eila Seppäläs *Turun kaupunginkirjasto 1863–1963* (1963), ej noterad i *Bibliografi över Finlands bokhistoria 1488–1850*, innehåller rikligt med upplysningar om bibliotek i Åbo före 1850. I den ortshistoriska litteraturen återfinns avsnitt om bibliotek som undgått förtecknarna. Albert Wibergs uppsatser om finländsk bibliotekshistoria har inte noterats.

I avdelningen "Läsning" påträffas Pertti Vakkaris uppsats "Historia litteraria och biblioteksvetenskap", men flera andra bidrag, av honom och andra författare, rörande äldre finländsk lärdoms historia tycks av någon anledning ha utelämnats, t.o.m. de två stora standardverken på området, *Åbo universitets lärdoms historia* (1890–1908) och *The History of Learning and Science in Finland 1828–1918* (1965–), trots att de båda innehåller mycket av bokhistoriskt intresse, så som begreppet här har tolkats. Flera litteraturhistoriska arbeten, täckande långa perioder, har medtagits i den stora avdelningen "Profan litteratur". Varför inte då också Gabriel Lagus' *Den finsk-svenska litteraturens utveckling ... I–II* (1866–67)? Äldre ordböcker har uppmärksamats i samma avdelning, men inte Kaisa Häkkinens "Ordböcker med finska och svenska från Schroderus till Karlsson" i *Fennistica festiva in honorem Göran Karlsson septuagenarii* (1987).

I företalet anges att bokrecensioner behandlats "som särskilda texter". Ett tämligen stort antal sådana förtecknas också, de som saknas är emellertid samtidigt talrika, talrikast – kanske – inom de avdelningar som enligt vad som redan konstaterades varit förmål för gallring.

Några fall skall ytterligare observeras, där man helst hade sett att det tillbudsstående materialet hade redigerats på ett annat sätt än vad som nu varit fallet.

Under nr 91 förtecknas Eric Holmbergs "Program utgivna vid Åbo Akademi" med upplysningen att de tre delarna skulle ha publicerats 1931–39 i Åbo Akademis *Acta Humaniora*. De facto utgavs den första delen redan 1930 i *Helsingfors universitetsbiblioteks skrifter* XV. – Under nr 642 finner vi en uppsats av H. Dyggve. Författarens rätta tillnamn är Petersen Dyggve. – Rafael Collianders bidrag under nr 1057a uppges (även i registret) behandla *Åbo Tidning* 1800–1809. I själva verket är här fråga om ÅT 1882–1906. – Inom avdelningen "Bokbindning" förtecknas bl.a. Carl-Rudolf Gardbergs skrift *Litterära kontraband i Nikolai I:s Finland* (1952), uppenbarligen i tron att 'kontraband' är en särskild typ av bokband. Under nr 8 upptas endast del I av Svend Dahls *Bibliotekshandbok* i dess svenska, av Samuel E. Bring redigerade version trots att också del II innehåller bidrag av finländskt intresse. Dahl kallas här oriktigt Sven, Bring under nr 901 oriktigt endast E.

Då och då har de anförda titlarna på uppsatser och monografier en så allmän formulering att det hade varit nödvändigt att i en kommentar redogöra för vilket innehåll som döljer sig bakom rubrikerna (se t.ex. nr 204, 231, 308, 348, 508, 639, 1106, 1513; jfr t.ex. nr 858, där de sidor som rör biblioteksverksamhet borde ha angivits).

Ibland har de personer som ansvarat för materialinsamlingen råkar stöta på ett särtryck, men tydligen inte insett att det varit fråga om ett sådant (t.ex. nr 846 med helt felaktig sidnotering, 848, 862, 911). I fall sådana som dessa hade det varit minst sagt välkommet med en angivelse av var skriften i fråga ursprungligen varit publicerad – en tidskriftsårgång eller en samlingsvolym är ofta lättare att få tag på än ett i många fall i endast en liten upplaga utgivet särtryck.

Exempel finns på att en översättning är registrerad, men inte ifrågavarande original (t.ex. nr 142, 864). – Inom avdelningen "Bibliografier" bokförs två personbibliografier hänförande sig till viktiga forskarinsatser (Carl-Rudolf Gardbergs och Toini Melanders). Här kunde man väl ha varit lite generösare och tagit med också bibliografier över t.ex. Henrik Grönroos' och J. Vallinkoskis författarskap – båda är väl representerade i *Bibliografi över Finlands bokhistoria 1488–1850*.

Feltryck är (liksom luckor) nära nog ofrånkomliga i ett arbete av här aktuellt slag. En noggrannare korrekturläsning borde ändå i någon mån ha kunnat minska antalet tryckfel, vilka visserligen i detta arbete sällan är av allvarligt vilseledande karaktär (se t.ex. nr 103, 141, 244, 324, 459, 569, 571, 704, 793, 852, 906 där sidangivelsen är helt felaktig, 1115, 1308 och andra av Kaarle Soikkeli, ej Kaarlo Soikkeli författade arbeten).

Olof Mustelin

DISKUSSION

Ålands medeltida kyrkor – en smal eller bred infallsvinkel

MARKUS HIEKKANEN

I uppsatsen 'Dateringen av Ålands kyrkor' i denna tidskrift (1994, s. 459–493) granskar Åsa Ringbom de dateringar jag framlagt i min avhandling, *The Stone Churches of the Medieval Diocese of Turku* (1994). Utgångspunkten är att jag "drar den forskning som bedrivs inom ramen för projektet Ålands kyrkor i tvivelsmål", men därtill framgår också att hon är besviken över att jag inte förenar mig om uppfattningarna om Ålands centrala ställning i Östersjöområdet i slutet av järnåldern och under tidig medeltid.

Jag har inte generellt dragit Ringboms forskning i tvivelsmål och enligt min mening har jag inte ens omedvetet gett anledning till en sådan uppfattning. Sedan jag för min avhandling gått igenom arkiv och litteratur samt på platsen studerat 101 kyrkobyggnader eller byggnadsdelar förstår jag att sätta värde på att det finns kyrkor, för vilka det byggnadshistoriska materialet publicerats samlat och i ordnad form. Jag avser särskilt serien *Suomen kirkot – Finlands kyrkor*, som för de medeltida kyrkornas del täcker hela Egentliga Finland, frånsett Åbo domkyrka. Projektet "Ålands kyrkor" avser att "bilda en självständig svenskspråkig underavdelning" till serien, vilket man bara kan hälsa med glädje med tanke på hur litet källmaterial som publicerats om kyrkorna på Åland.¹ Min kritik har riktat sig mot en naturvetenskaplig dateringsmetod (C 14 för kalkbruk) och mot den Ålandscentrerade kyrkoforskningens metoder.

*

Inledningsvis konstaterar jag att det inte är möjligt att företa en grundlig källkritisk granskning av de naturvetenskapliga dateringarna innan Ringbom, såsom hon utlovat, publicerat samtliga provtagningar, exakta proveniensuppgifter och andra omständigheter, för de åländska kyrkorna (s. 466 o. fig. 1–2).

¹ Åsa Ringbom, 'De åländska kyrkorna berättar', *HArk* 96 (1991), s. 49.

Sedan Ringbom kort presenterat de naturvetenskapliga dateringsmetoderna framlägger hon resultaten från Hammarlands och Eckerö kyrkor i två schemata. Enligt henne kan man "tydligt se hur kaotisk kronologin skulle bli ifall man uteslutande förlitade sig på dendrokronologi och C14-analys av trä". Om man kompletterar med C14 för kalkbruk "framträder en mera logisk byggnadsutveckling" som "bäst stämmer överens sinsemellan". För de byggnadselement där enhetliga resultat saknas, kommer sådana att uppnås i framtida prov.²

Metoden är behäftad med två sammanhängande grundfel. Ringbom betraktar inbördes överensstämmelser mellan valda kalkbruksdateringar som ett validitetskriterium, utan att beakta att om metoden är behäftad med en eller flera felkällor kan de systematiskt ge upphov till samma felaktiga resultat – i så fall ger naturligtvis en "dateringsmässig överensstämmelse" endast ett sken av tillförlitlighet.

För det andra behandlar Ringbom resultaten av dendrokronologiska och C14-analyser av trä som en enhetlig massa, där källkritiska synpunkter, såsom t.ex. bedömningar av verkets ursprunglighet, inte har någon betydelse. Om man källkritiskt – och inte vilseledande som en massa – granskar C14-proven av trä för Hammarland, märker man, att provet från tornet (nr 24, 1030–1264) överhuvudtaget inte kan bedömas till sin karaktär och att provet från koret (nr 31, c:a 1300–1500) åter är sekundärt, från en sparre i valvet. Ingetdera kan användas för att datera den omgivande muren. I fråga om proven från långhuset (nr 2, 1266–1422, 9, 1233–1416, 10, c:a 1270–1450 och 36, c:a 1260–1440) är det tillsvidare i avsaknad av proveniensdata omöjligt att säga någonting. Ringbom ser dateringarna som "svår-förklarliga" och omöjliga att använda och konstaterar att kyrkan före byggandet av koret genomgått åtminstone två byggnadsskeden (s. 469). Det framgår inte vilken betydelse dessa spekulativa skeden har för bedömningen av träets ursprunglighet eller sekundaritet och saken förblir även i övrigt oklar.

Dateringen av takstolarna i långhuset i Hammarland till 1440-talet förklaras naturligt av den eldsvåda, vars spår tydligt syns på murens insida. Takstolarna är alltså sekundära och ingen har heller hävdad något annat, även om Ringbom låter förstå att så skulle vara fallet. Detsamma gäller tornet vars takkonstruktioner brann samtidigt som långhuset. Tornhuvan förnyades ännu under 1600-talets första decennier, vilket framgår av dendrokronologiska data och historiska källor.³ De dendrokronologiska resultaten

² Ringbom, 'Dateringen', s. 465. Hon har hittills publicerat resultat och tolkningar i tre uppsatser, men ingen av dem i tillräcklig omfattning och med tillräcklig exakthet. I detta sammanhang kan man hoppas att också Kenneth Gustavsson skulle publicera de nya analysresultat med proveniensuppgifter, som han tolkar i 'Franciskanerklostret på Kökar. Nytt ljus över medeltiden i Skärgårdshavet', *HTF* 1994, s. 506–508.

³ Åsa Ringbom, 'Naturvetenskapliga dateringsmetoder och Ålands kyrkor', *Taidehistoriallisia tutkimuksia – Konsthistoriska studier* 14 (Helsinki 1993), s. 32.

från tornets takkonstruktioner kan alltså inte behandlas som om de skulle visa att kyrkans byggnadshistoria framstår som "kaotisk" om man utgår från dateringar av virke.

Murremmarna i det till salkyrkan senare tillfogade koret i Hammarland hör samman med korets ursprungliga murkonstruktion och har lagts på plats sedan väggarna murats till takhöjd. Härefter fortsatte man genom att mura ett gavelfält, nertill av c:a 1,2 m tjocklek, varvid murremmarnas östra ända blev under detta. Murremmarnas västra ända befinner sig åter i närheten av långhusets östra vägg. Detta utesluter möjligheten att stockarna skulle ha bytts ut efter att koret uppförts. Korets mur- eller andra delar visar heller inga tecken på att "man av någon anledning dröjt med att lägga permanent tak över koret" (s. 469), utan koret bildar en helhet som murats på en gång och som genom den dendrokronologiska analysen av murremmarna kan dateras till 1460-talet. Själva långhuset är en typisk salkyrka från folkkungatiden som t.v. endast kan ges en vid, men tillförlitlig datering till 1300-1430. Tornet/vapenhuset och sakristian hör hemma i samma period.

I brist på exakta proveniensdata för träproven från Eckerö kan man försiktigt säga åtminstone att C14-proven från långhuset (10, 1227-1406, 18, 1275-1474) är från murremmarna, som är ursprungliga. Ändorna är infogade i gavelmuren och den visar inga tecken på reparationer. Nordväggens byggnadsställningsvirke (nr 11, 1038-1382) kan vara ursprungligt eller återanvänt.

Det finns inga skäl att framställa resultaten av de dendrokronologiska analyserna heller för Eckerö som om någon skulle ha hävdad att de anger byggnadstidpunkten för kyrkan. Takstolarna ovanför murremmarna byttes nämligen ut i början av 1600-talet såsom de dendrokronologiska resultaten visar. Varken jag eller någon annan har hävdad att långhuset i Eckerö skulle ha byggts då. Däremot är murremmarna - också de inre - som sagt ursprungliga, men av en eller annan orsak har projektet inte tagit prov av dem.

På basen av dendrokronologisk analys kan man fastslå att trädelarna i tornet i Eckerö är från 1460-talet och varken sig de eller deras fogar till muren nedanför visar några tecken som skulle tyda på att de inte härrör från byggnadsskedet. Detta resultat framlade jag i min avhandling och Ringbom har nu kommit till samma slutsats efter att ha förkastat sin tidigare datering till 1200-talet, som byggde på C14 av murbruk (s. 469). Ingen har hävdad att ett träprov från en icke närmare angiven plats i vapenhuset (nr 7, 668-992) skulle representera byggnadstidpunkten. Det är vidare omöjligt att ta ställning till provet nr 8 (1444-1806) utan närmare uppgifter om proveniensens.

På basen av en analys och jämförelse av byggnaden samt indicier från C14-dateringar av trä byggdes långhuset i Eckerö kyrka samtidigt med sakristian mellan 1350 och 1450. Tornet tillfogades 1465-1470 och vapenhuset 1500-1550.

Denna genomgång av träproven visar, att man inte som Ringbom bör behandla dem som en enhetlig massa, utan källkritiskt granska varje prov-

objekt separat utgående från ursprunglighetskriteriet. Här är detta inte möjligt ens närmelsevis med önskvärd noggrannhet eftersom publicerade data saknas.

För att återgå till Ringboms första fel: när kalkbruk används för datering är situationen en annan än då man använder trä. De som tror på metodens tillförlitlighet blir vad jag kan förstå tvungna att utgå från, att analysen av bruket ger en datering antingen för byggnadstiden eller för senare reparationer och tillbyggnader. De äldsta dateringarna ger en datering för byggnaden ifall de tagits ur bruk som man rimligen kan anta att representerar det äldsta byggnadsskedet. Det är nämligen inte möjligt att återanvända bruk från en annan byggnad eller ett tidigare byggnadsskede. Om alltså de äldsta brukproverna förkastas för datering, kastar detta enligt min mening ett mycket klart ljus över metodens otillförlitlighet.

Det är vad Ringbom gör då hon förkastar de analysresultat hon tidigare accepterat och publicerat och därmed även sina tolkningar. Tornet i Eckerö har Ringbom tidigare utan tvekan daterat till tiden omkr. 1280 på basen av C14-analyser av bruk och den kyrkklocka från 1200-talet som ännu är i bruk i tornet. Nu konstaterar hon att dateringen var "spontan", att proven inte var "geologiskt kontrollerade" och tolkningen "osäker". Efter att ha förkastat såväl bruket som kyrkklockan som dateringskriterier konstaterar Ringbom att tornets stendelar byggdes på 1460-talet (s. 468). Dateringen bygger på tornhuvans dendrokronologiskt daterade trädelar och ett näverfragment som daterats med C14 analys av organiskt material.

Enligt min mening väcker Ringboms motiveringar för att förkasta kalkbruksdateringen av tornet i Eckerö inte större förtroende. Resultatet kan knappast ha varit "spontan", eftersom det framlagts i två vetenskapliga uppsatser och föredrag i internationella sammanhang. Ingenstans framgår att hon då skulle ha betraktat tolkningen som osäker⁴. I en tidigare uppsats har Ringbom åter konstaterat att proven är "geologiskt kontrollerade"⁵.

Ett annat exempel på hur C14-analyser av bruk förkastas av Ringbom och hur metoden de facto visar sig otillförlitlig är korbyggnaden i Hammarland. I sin tidigare uppsats daterar Ringbom på basen av analyser av bruk (1, 1150–1320 o. 7, 1000–1270) koret till "well before 1300 AD"⁶. Nu förkastar hon resultaten och några senare analysresultat som "otillfredsstäl-

⁴ Åsa Ringbom, 'Early Christianization of the Åland Islands', *Religion and Belief: A Conference on Medieval Archaeology in Europe 21st–24th September 1992 at the University of York*, Preprinted Papers, vol. 6 (York 1992), s. 147. Ringbom, 'Naturvetenskapliga dateringsmetoder', s. 31.

⁵ Förutom i föredraget i York (not 4) har Ringbom framfört uppfattningen åtminstone i ett föredrag "Senaste rön kring Ålands kyrkor" vid det femte Nordiska kyrkoarkeologiska symposiet i Viborg, Danmark 10.9.1993. Ringbom, 'Naturvetenskapliga dateringsmetoder', s. 29.

⁶ Ringbom, 'Early Christianization', s. 147.

lande och ojämna". I stället för hon fram "kompletterande prover" såväl av kalkbruk som av en sekundär trädel i valvet (se ovan), vilket resulterar i "en tillfredsställande stabilisering till 1300-talet för kor och korvalv" (s. 468–469). Det är metodiskt oacceptabelt att godta eller förkasta analysresultat genom att dela in dem i "otillfredsställande" och "tillfredsställande", ty då bestäms dateringen av forskarens omedvetna önskemål och inte av dateringsmetoden.

I min avhandling uppräknade jag sex felkällor i C14-metoden då den tillämpas på kalkbruk, vilkas betydelse och inverkan – särskilt i kombination med varandra – det inte är möjligt att kontrollera. Jag hade i huvudsak tagit dem ur internationell litteratur som förklarar varför metoden inte blivit accepterad av forskarsamfundet. Vare sig naturvetarnas eller humanisternas inställning till metoden kan betecknas som annat än reserverad eller sval. Enligt Ringbom har Ronnie Carlssons och min kritik av metoden inte "alltid varit konstruktivt menad", men det stämmer inte. Sedan jag en tid forskat i medeltida kyrkobyggnader har jag noggsamt upplevt ett behov av ett redskap för att direkt datera murade konstruktioner av sten.

Att min kritik varit konstruktiv framgår redan av att jag i avhandlingen gjorde ett förslag om ur man i framtiden kunde gå tillväga för att skapa förutsättningar för att eliminera metodens felkällor. Min utgångspunkt är att metoden på Åland tillämpats fel genom att man börjat med omstridda byggnader. Vid sådana objekt blir forskaren oundvikligt tvungen att bland flera tänkbara resultat välja dem som svarar mot hans eller hennes omedvetna förhandsuppfattningar.

Metoden kunde kanske göras tillförlitlig genom att datera byggnader eller byggnadselement som är säkert daterade med andra metoder, t.ex. så att proven tas av bruk som tryckts mot en dendrokronologiskt daterad stocks yta. Då kunde man med rimlig säkerhet (varje objekt måste givetvis granskas separat) utgå från att provet är samtida med stocken. Genom att analysera brukets sammansättning, datera det och jämföra resultaten med de dendrokronologiska resultaten och andra kontrollkriterier kan man småningom komma närmare de tillsvidare kanske okända orsaker, som förorsakar felen. Det vore alltså fråga om en variant av den numera överallt använda kalibreringen av C14-dateringar.⁷

*

Ringbom refererar (s. 473–474) metoderna och resultaten i min avhandling på ett sätt som tarvar några kommentarer. Tvärt emot vad hon hävdar utgår jag inte "kategoriskt" från att alla skriftliga källor före 1400 skulle avse träkyrkor. Min metodiska princip är att man inte överhuvudtaget kan använda

⁷ Hiekkanen, *The Stone Churches*, s. 215–216 och 'Stenkyrkorna i Åbo stift', s. 442–443.

en medeltida skriftlig källa för att datera en kyrka eller del av kyrka, ifall de inte klart och entydigt identifieras i källan. Sålunda kan man inte tolka en allmän källuppgift om en kyrka som att den avser en stenkyrka; situationen är givetvis en annan om det är fråga om ett kvitto till en murarmästare för murande av ett kyrkvalv. Detsamma gäller avläter.

Av arbetsekonomiska skäl hade jag inte möjlighet att systematiskt utnyttja efterreformatoriska arkivaliska uppgifter; för att samla in uppgifter om 101 församlingar och kyrkobyggnader skulle jag ha blivit tvungen att gå igenom lika många kyrkoarkiv. Jag har gjort detta tidigare för några församlingar och vet därför att mitt arbete på detta sätt ännu skulle stå långt från färdigt.

Jag har tidigare redogjort för de brister som vidlåder föremål ur kyrkornas interiörer, mynt och tegelformat som dateringskriterier. I grunden ansluter sig problemen till att metoderna inte är självständiga. Den ödesdigra felkällan med såväl skriftliga källor som arkeologiska fynd och lösöre är osjälvständigheten. De berättar ingenting utan forskarens förhandsuppfattningar och åsikter. De har m.a.o. i sig själva ingen anknytning till kyrkobyggnaden, utan den bildas av forskaren, som i praktiken accepterar eller förkastar dem som dateringskriterier. Ett gott exempel är Ringboms sätt att använda kyrkklockan i Eckerö för att datera tornet: när hon daterade tornet till 1200-talet var klockan ett viktigt kriterium, men när hon senare omdaterade tornet till 1400-talets andra hälft hade klockan ingen betydelse.

Jag har använt vägg- och valvmålningar som daterats med hjälp av inskriptioner och/eller vapenkombinationer för att datera byggnadsdelar (inte hela kyrkobyggnaden), men inte "utan en tanke på att man eventuellt i ett senare skede kan ha försett kyrkan med väggmålningar". Här misstar Ringbom sig, ty min utgångspunkt har uttryckligen varit, att man måste klarlägga tidsavståndet mellan rappningen och målningarna. Om detta inte lyckas, bör målningarna inte användas för datering. Sålunda använde jag inte målningarna från 1510-talet i Hattula kyrka för att datera byggnaden, ty de har senare målats på en äldre yta från kyrkans byggnadstid c:a 1440–1480.

När hon behandlar de naturvetenskapliga metoderna konstaterar Ringbom, att den enda "metod som finner nåd" i mina ögon är den dendrokronologiska. Detta är vilseledande och saken måste ses med tanke på hela mitt material, inte bara Åland. Såsom framgår av avhandlingen (och i själva verket också av Ringboms text) är motiven inte principiella utan praktiska. TL- och C14-dateringar av organiskt material ger nämligen i allmänhet resultat med så stora marginaler att de med få undantag inte säger mer om kyrkors dateringar än vad man kan få fram genom den systematiska analys, klassificering och jämförelse som jag företagit. Det är möjligt att man kunde få ut mer av dem på Åland, men provens proveniens har som sagt inte publicerats.

Den dendrokronologiska dateringen ger ojämförligt exaktare dateringar än någon annan metod, men inte utan källkritiska bedömningar av det an-

vända virkets plats och ursprung, något som jag anser mig ha klargjort i avhandlingen. Min systematiska analys av Storkyro kyrka gav en byggnadstid 1480–1550, men kunde med dendrokronologisk analys av de ursprungliga murremmarna preciseras till 1510-talet. Jag tror inte att man med TL eller C14 av organiskt material hade kommit ens nära motsvarande exakt-het. Här kan man konstatera att källkritiken naturligtvis gäller också murremmarna, även om Ringbom t.ex. i fråga om Geta kyrka (s. 488) låter förstå att jag utan åtskillnad alltid betraktar dem som ursprungliga.

Ringbom hävdar att jag förkastat gamla dateringsmetoder och sedan valt "en rad olika element" som indikatorer för kronologin, men hon har missförstått avhandlingens hela grundidé, logik och disposition, som framgår redan av innehållsförteckningen. Det var inte min målsättning att ändra kronologin, utan att klassificera kyrkorna med hjälp av en systematisk genomgång och analys. De element som utvaldes (av ett ursprungligen större antal) byggde på erfarenheter från kyrkundersökningar under en följd av år.

Analysen resulterade i tre huvudkategorier och visade att kyrkorna byggts enligt en enhetlig plan och under en kort tid. Samtidigt visade det sig att det fanns stora och allvarliga brister i dateringarna, av vilka en stor del, måste förkastas av grundläggande källkritiska skäl (se ovan). Jag indelade härefter byggnaderna och byggnadsdelarna i mindre grupper, av vilka åtminstone en del måste betraktas som verk av bestämda för oss okända byggnadsmästare. Först härefter utarbetade jag dateringarna inom ramen för dessa grupper. Det "intuitiva" element som Ringbom klandrar finns åter alltid med i vilken datering som helst, något som de flesta som sysslat med dateringar fått lära sig.

*

Ringbom granskar vissa konkreta enskilda exempel från kyrkorna på Åland; bland dem finns ett par goda iakttagelser, men till största delen felaktiga påstående och missförstånd.

När jag konstaterade att det inte finns någon grund för *Matts Dreijers* påstående att fyrpassfornstret i Hammarland är en romansk form från 1100-talet, hänvisade jag till att formen förekommer i flera kyrkor i Finland ännu på 1400-talet och i andra sammanhang ännu senare.⁸ Jag antog att en hänvisning till finländskt material skulle åskådliggöra för envar som känner medeltidens konsthistoria, att fyrpassformen, oberoende av sammanhang, inte kan användas på det sätt som Dreijer gör. Ringbom är "något konfunderad" över mina motiveringar och finner det svårt att förstå att jag inte på något sätt skiljer mellan det ifrågavarande masverket och fyrpassmotiv i gaveldekorationer.

⁸ Hiekkänen, *The Stone Churches*, s. 263, not 55.

Även om fyrpassformen ibland förekommer i medeltida konst redan före (t.ex. Ste-Foy-relikvariet, c:a 890) och under romansk tid (t.ex. några glas-målningar i katedralen i Augsburg, början av 1100-talet) är det i alla fall uttryckligen fråga om ett av gotikens mest använda dekorations- och symbolmotiv. Också en snabb bekantskap med litteraturen visar att det förekommer i närapå alla stora arbeten under den klassiska gotiken från kyrkobyggnader till målningar, skulpturer och konstföremål i hela Europa ända fram till 1500-talet. På Åland finner man fyrpass temat t.ex. i dopfunten (1200-talets senare hälft) och patenen (i kombination med mandorla-motiv, 1346) i Saltvik, i masverksimitationen i altarskåpet i Sund (c:a 1430) samt i kalkmålningar i Lemland (c:a 1300) och Eckerö (senare hälften av 1400-talet eller början av 1500-talet).

Det finns heller ingen orsak att vara konfunderad över fyrpassfönster som masverk, ty de hör till gotikens mest använda masverksmotiv från 1200- till 1500-talet såsom framgår redan av uppslagsordet 'Tracery' i John Parkers klassiska ordbok över arkitekturtermer. Man behöver inte gå längre än till Sverige för att konstatera att masverksfyrpass finns eller funnits i fönstren t.ex. i Riddarholmskyrkan i Stockholm (c:a 1300), i Tingstäde (1300–1350) och Mästerby (c:a 1400) på Gotland och i S:t Nikolaj i Örebro (1300–1400), för att bara nämna några. I Åbo kan man se dylika fönster i domkyrkans tidigare Bartolomaeus-kapell (början av 1400-talet) och den norra ingångshallen (c:a 1500).

Man behöver inte vara en radikal källkritiker för att konstatera att masverk och därmed förenade fyrpassformer hör till gotikens formrepertoar. Det innebär att fyrpassmasverket i Hammarland på inte sätt bevisar att kyrkans långhus skulle vara romanskt såsom Dreijer och i hans efterföljd Ringbom hävdar. På sin höjd kan man konstatera att elementet inte kan användas för datering överhuvudtaget.

Jag vill peka på en faktor av betydelse i sammanhanget; ljusöppningens bredd i de två ursprungliga ljusöppningarna i salkyrkan i Hammarland är 26 cm, medan åter diametern enbart på fyrpassmasverkets ljusöppning är 64 cm. Vi måste alltså utesluta möjligheten att masverket suttit i någotdera korfönstret.⁹ Å andra sidan bar den systematiska genomgången av kyrkobyggnaderna och deras element också i denna fråga god frukt och ger förutsättningar att lösa problemet var masverket kunnat höra hemma. Den visade nämligen att korens sydfönster (eller andra fönster) aldrig hade större eller ens lika stora ljusöppningar som korfönstret, d.v.s. korets östra fönster, altarfönstret. Analogislut ger alltså vid handen att det att det är mycket svårt att föreställa sig att masverket i Hammarland kan ha suttit i salkyrkans kors södra fönster (eller i något annat fönster överhuvudtaget).

⁹ Gunnar Redelius, 'Måttstudier gav oväntat resultat. Två fönster i Hammarland', *Fornetid och framtid* 1994:1, s. 5. I *The Stone Churches* (s. 263, not 55) antog jag utan att tänka närmare på saken att masverket kunde ha suttit i korfönstren.

Den enda naturliga förklaringen är, att masverket hörde till det östra fönstret i den ursprungligen på 1460-talet byggda nya korbyggnaden som var smalare och lägre än långhuset. Dess inre och yttre nisch har bevarat sin ursprungliga form och måtten, medan ljusöppningen genomgick förändringar 1834–1835.¹⁰ Ljusöppningen är nu 185 cm från mur till mur där den är bredast och om fyrpassmasverket passar någonstans, är det just i övre delen av öppningen som avsmalnade uppåt i en spetsbåge. Vi kan knappast någonsin vinna absolut visshet i saken, men det är i alla fall säkert att fyrpassmasverket inte hör till den ursprungliga salkyrkan från 1300-talet.

Enligt Ringbom talar det ursprungliga långhusets kalkstensinfattade parfönster i djupa rundbågsnischer "för en tidig datering" (s. 470). Hon stöder sitt påstående på Matts Deijer.¹¹ Enligt min uppfattning är det skäl att vara försiktig med att använda parfönster i allmänhet eller deras former (rundbågar, kalkstensinfattning eller nischernas djup), separat eller i kombination, för datering. De är inte speciellt "romanska" eller "gotiska", för att inte tala om "tidiga" (i förhållande till vad?), utan hör till fönsterrepertoaren under hela medeltiden och ansluter sig till olika rinascita-företeelser. Fönstrens gruppering och form kan vara "romanska", men en absolut datering är något annat.

Ringbom konstaterar att Ann Catherine Bonnier och jag misstagit oss i fråga om valvens struktur och hävdar att de är kupoler indelade i åtta fält (s. 486). Oberoende av om hennes från Bo Lindberg (utan hänvisning) lånade påstående stämmer, skulle jag förorda försiktighet då det gäller att använda struktur för datering.¹²

Jag antog på basen av Boëtius Murenus, detaljer i byggnadens grundplan och fältobservationer att "den s.k. murklacken" hör till 1650-talet och byggandet av predikstolsgången. Jag kan ha fel och det är möjligt att konstruktionen är från 1836. I ingen händelse föregår klacken koret och speciellt är det omöjligt att använda förstärkningen av korets sydvägg som ett bevis för detta. Också på denna punkt ser Ringbom frågan utgående från den opålitliga kalbruksdateringen.

Ringbom beklagar att jag inte använde takvinkeln som ett element, eftersom den kunnat ge "ett rätt spännande utslag". Enligt henne är romanska

¹⁰ Ann Catherine Bonnier, 'Hammarlands kyrka', Ålands medeltida kyrkor, Stockholm Studies in History of Art 25 (Stockholm 1973), s. 88. Om ändringen av fönstret Bo Lindberg, 'Ålands medeltida kyrkor', *Finsk Tidskrift* 1975, s. 438 not 45. Lindberg misstar sig dock då han hävdar att hela fönstret, alltså även nischerna utvidgades. Det framgår av de fotografier som togs och de akvareller som målades i samband med reparationerna 1913; de visar att de ursprungliga växtornamenten fyller den inre nischens båda fönsterposter.

¹¹ Matts Dreijer, *Från stenåldern till Gustav Vasa*, Det åländska folkets historia I:1, andra reviderade upplagan (Mariehamn 1983), s. 391–394. Se även Redelius, s. 5.

¹² Lindberg, s. 439–440.

takvinklar om 80° "vanliga på Åland", men "ytterligt sällsynta på fastlandet" och efterlyser en klassificering av vinklarna (s. 469–470). Jag gjorde förvisso detta i samband med materialinsamlingen. Jag har intresserat mig för takvinklarna sedan 1976 då Lars Pettersson bad mig analysera de medeltida kyrkornas takvinklar som jämförelsematerial för träkyrkorna från 1600- och 1700-talen. Arbetet blev då på hälft, men jag fortsatte att samla material under 1980-talet och särskilt efter det den nordiska takstolsarbetsgruppen inledde sitt arbete 1987. Efter diskussionerna inom den stod det klart för mig att jag skulle samla in, analysera och klassificera takvinklarna, men det tredje skedet slutförde jag aldrig.

Jag gjorde upp ett kartotek över takvinklarna i samtliga medeltida stenkyrkor i Finland så långt det var möjligt: för 56 sakristior, 67 långhus, 50 vapenhus och 3 torn, alltså sammanlagt 176 byggnadsdelar. Analysen visade att hur man än analyserade takvinklarna (det är ju alltid fråga om kvantitativa storheter) gav det inget av intresse för klassificeringen. Det gäller alltså samtliga kyrkor i landet, men inte heller på regional nivå eller t.ex. byggmästarnivå gick det att få fram identifierande drag. Det gäller också Åland. Det väsentliga för mig var givetvis att analysera samtliga kyrkor i Åbo stift, inte att leta efter "romanska" takvinklar på Åland.

Materialet ger nog "spännande" resultat, men kanske inte sådana som man kunde tro utan en systematisk analys av kyrkorna. Jag kommer i sinom tid att publicera resultatet. Om Ringboms användning av takvinklarna för datering, påpekar jag åter att en stildatering inte nödvändigtvis är detsamma som en absolut (årtals)datering, även om de gärna framställs parallellt i konsthistoriska översiktsarbeten. Förekomsten av t.ex. en rundbåge i en öppning visar inte att den eller byggnaden är romansk och från 1100-talet, eftersom detta drag förekommer under hela medeltiden. För en datering krävs andra drag, beträffande själva öppningen eller från annat håll. Ett kor som är smalare och längre än långhuset är ett romanskt drag, men det betyder inte att en kyrka med ett smalt kor utan vidare kan dateras till 1100-talet eller början av 1200-talet. Dylika frågor lär forskaren sig i det praktiska forskningsarbetet.

Takvinkeln är ett likadant drag. Ringbom hävdar att takvinklar om 80°¹³ är vanliga på Åland. Det är sant om man kan använda termen "vanlig" om en grupp på 14 kyrkor, medan det finns omkr. 100 medeltida stenkyrkor i Åbo stift och c:a 1250 i Uppsala ärkestift. I stort sett en likadan vinkel finns t.ex. i Kumlinge kyrka (c:a 51°), som inte ens Matts Dreijer försökt hävda att är romansk och byggd på 1100-talet. På fastlandet finns samma vinkel bl.a. i kyrkan i Keminmaa som byggdes i början av 1500-talet. En "ro-

¹³ I verkligheten är spetsvinkeln i Hammarland c:a 77°; i enlighet med internationell praxis, anger jag i det följande graderna som nedre vinklar, alltså som vinkeln mellan takfallet och horisontallinjen; i Hammarland är den c:a 51,5°.

mansk" takvinkel ger inte en datering till 1100-talet vare sig i Eckerö och Hammarland eller andra kyrkor.

Ringbom använder de "romanska" takstolarna i Hammarland för en datering till 1100-talet och hänvisar till *Elna Møllers* schema för de danska kyrkorna (s. 469–470). Det kan naturligtvis inte mekaniskt överföras till perifera områden som Åland. Takstolarnas uppbyggnad sammanhänger bl.a. med innertakets form. Om det planerats och byggs som ett rakt brädtak, är en "romansk" takstolstyp naturlig helt oberoende av under vilket sekel kyrkan byggdes. Sålunda byggdes dylika innertak vid sidan av tunn- och treklövervalv i de salkyrkor, som i enlighet med den nya teologiska uppfattningen och gudstjänstformen byggdes i de nordiska länderna från senare hälften av 1200-talet ända till 1400-talet. Till denna grupp hör också Ålands kyrkor. Det faktum att en "romansk" struktur inte utan vidare är detsamma som en datering till 1100-talet, framgår t.ex. av Jomala kyrka från slutet av 1200-talet som har haft och delvis ännu har likartade takstolar som i Hammarland. Såsom Ringbom själv konstaterar, byggdes sådana i Hammarland ännu på 1400-talet. Detsamma gäller Eckerö, som fick "romanska" takstolar på 1600-talet, samt Lemland omkring 1300 och på fastlandet t.ex. sakristian i Pernå ca 1430–1440.

*

Beträffande den ursprungliga formen på sydfönstren i Finström gav jag i avhandlingen en felaktig tolkning, som i sin tur byggde på en vårdslös läsning av anteckningar från år 1927 och en därtill hörande skiss. Detta styrde åter mina fältobservationer i felaktig riktning vid flera besök – ett betydande exempel på hur fel föder sig själva. Ringboms rättelse är motiverad. Där emot använde jag inte fönstren som argument för att kyrkan skulle ha varit ett mellanting mellan klasserna A och B (s. 475). Vissa byggnadsdelar hör till klass A, andra åter till klass B och de behandlas separat, inte som ett mellanting. Dessutom sammanblandade jag inte beskrivningen av korfönstret med beskrivningen av fönstren i sydväggen från 1927, utan felet berodde enbart på den senare.

I fråga om Finström var det intressant att notera att tornet dendrokronologiskt tillförlitligt daterats redan till slutet av 1460-talet (s. 482–483). Själv kom jag också till resultatet att det kanske är äldre än man hittills antagit.¹⁴ Resultatet torde visa att de drag som hör till klass B uppträder 10–20 år tidigare än jag antog.

Ringbom har dock missförstått klassificeringen och dess principer samt förhållande till den absoluta dateringen eftersom hon påstår att denna dendrokronologiska datering "utesluter möjligheten att klassificera delar av Finströms kyrka som kategori B". Dragen från kategori B i valven eller tornet

¹⁴ Hiekkänen, *The Stone Churches*, s. 220 o. 'Stenkyrkorna i Åbo stift', 454.

finns givetvis kvar, endast tornets datering förskjuts med 10–20 år. Sekundära C14-daterade trästycken i kyrkan säger åter inget om den nuvarande kyrkan, vilket Ringbom själv också medger i något dunkla ordalag (s. 484). I fråga om långhusets takstolar ser jag åter ingen orsak till att de skulle häröra först från tiden för valvslagningen och inte skulle datera väggarna; det är dock inte möjligt att gå närmare in på frågan eftersom Ringbom inte publicerat uppgifter om var proven tagits.

Enligt Ringbom har mina fältobservationer övertygat mig om att "generationer av tidigare forskare farit vilse" i fråga om valvens konstruktion i Finström (s. 485). Man kan inte behandla tidigare forskare som en odifferentierad klump, utan det väsentliga är att granska vilka förutsättningar olika forskare haft att observera olika drag och vilka förhandsuppfattningar som styrt dem. "Generationer av forskare" har nämligen granskat valven från golvet och förundrat sig över deras speciella tunnvalsaktiga utseende och kommit till slutsatsen att strävorna endast är dekorationer och valven därför mycket gamla. År 1970 granskades rappningen och reparerades från byggnadsställningar av Veikko Kiljunen. Han upptäckte att ribborna var av tegel och bärande på de punkter han öppnade. Iakttagelsen gör tidigare allmänna intryck föråldrade och ställer valven i ett nytt ljus.

Det finns heller inga skäl att anta att Kiljunen av en tillfällighet råkat på den enda plats där det fanns tegelribbor, utan man kan med rimlig tillförlitlighet generalisera observationen till de andra valven. Mina egna iakttagelser och jämförelser visade åter mycket klart att valven var åttadelade korsvalv och inte stjärnvalv som Kiljunen hävdade. Tillsammans visar dessa iakttagelser, att valven inte kan ha murats före mitten av 1400-talet. När Ringbom nu ansluter sig till tidigare generationer och betraktar valven från golvet kan jag inte se det annat än som ett vetenskapligt steg tillbaka.

Långhuset i Finström kan dateras till en tidpunkt mellan 1440 och 1460. Tilläggen från de dendrokronologiska undersökningarna visar att man under arbetet har ändrat byggnadsplanen varvid de märkliga korsvalven och tornet byggdes redan före 1460-talet. Detsamma gäller vapenhuset. Ringbom anger i anslutning till Dreijer en "betydligt tidigare" datering (s. 485). Jag väntar med intresse på om motiveringarna är helt desamma som hos Dreijer eller om hon kanske kompletterar med C14-dateringar av murbruk.

*

Ringbom uppger att jag behandlar korfönstren i Eckerö och Sund "som om de vore medeltida" (s. 476). Hon torde ha uppfattat saken så att jag i fråga om Eckerö skulle avse fönsterbågens form el. motsv. Det framgår av min behandling att detta inte är fallet, utan det gäller proportionerna, som man faktiskt kan få fram av de på 1600- respektive 1800-talen förstörade fönstren.¹⁵ Proportionerna bygger på höjd och bredd och ger vida, men använd-

¹⁵ Hiekkänen, *The Stone Churches*, s. 190–191 samt appendix VI, s. 366–367.

bara gränsvärden; detsamma gäller fönstren i Sund. Såsom Ringbom säkert märkt använde jag inte dessa fönsters form för dateringen.

Min uppfattning att Lemböte kapell på basen av korfönstrets form hör till kategori B ser Ringbom som något som närmar sig "stilhistoria i sin extremaste form" (s.479). Hon misstar sig, det är inte fråga om stilhistoria, utan om fönstrets konstruktion, som syns mycket tydligt på Reinhold Hausens fotografi och som visar att det utan tvekan hör till kategori B.¹⁶

Ringbom skulle i fråga om denna och (utvalda) andra kyrkor gärna använda mynt för dateringen. Såsom jag påpekat finns det dock inga medel att fastslå om de hör till en tidigare träkyrka eller stenkyrkan. Däremot kan mynten givetvis användas för att datera när mänsklig aktivitet börjar, liksom de kan datera kulturskikt och strukturer på intakta punkter.

*

I fråga om dateringen av Geta kyrka vill Ringbom absolut hålla fast vid endast 1400-talet och godtar inte min försiktigare och vidare datering till 1480–1550. Hennes motivering är hänvisningar till Geta kapell i skriftliga källor från 1463 och 1484. Hon hänvisar på samma sätt till en skriftlig källa rörande Kumlinge (s. 487–488). Jag klarlade redan ovan svagheterna i detta slag av argument och kan här belysa saken med några frågor. Den första skriftliga uppgiften om Lemböte kapell är från 1500-talet – följer därav att det byggdes av sten under detta sekel? Hammarland nämns första gången 1406 – ger detta en datering för stenkyrkan? Jag antar att Ringbom skulle besvara frågorna nekande, men om kriteriet inte accepteras i dessa fall, varför då i fråga om Geta och Kumlinge?

Min datering av Vårdö kapell till c:a 1500–1650 byggde på de data som jag hade till mitt förfogande. Ringbom har i material från tiden efter reformationen funnit ett omnämnande av en reparation av stenkappellets östra gavel 1590. Det innebär att dateringsgränserna krymper; den på basen av tidigare data helt realistiska möjligheten att kapellet byggts under första hälften av 1600-talet faller bort. Det är så forskningen avancerar; en forskare ger en allmän bild, som en annan kan korrigera på lokalnivå genom att gå igenom material som av forskningsekonomiska skäl inte kan granskas av en forskare för hela landet.

*

Ringbom anser att hon inte ser någon "orsak att ompröva sin tidigare tolkning av kyrkorna i Hammarland och Eckerö" (s. 492). Det må vara, men

¹⁶ Hiekkänen, *The Stone Churches*, s. 21 fig. 6, som även visar ett brottstycke av kalkramen. Matts Dreijers teckning från 1950 visar situationen efter restaureringen och även den skissartat.

hennes datering av vissa delar av kyrkorna har ändå ändrats och uttryckligen genom att hon förkastat användningen av C14 för murbruk beträffande tornet i Eckerö och koret i Hammarland. I fråga om tornet i Eckerö har hon t.o.m. accepterat min datering. Jag har ovan påvisat, att inget av de särdrag (fyrpassfönstret, dubbelfönstret, takvinkeln, takstolarna), som Ringbom i anslutning till Dreijer använde för att påvisa att kyrkorna Eckerö och Hammarland är romanska, lämpar sig för ändamålet.

Man bör vidare konstatera att Ringbom daterar Eckerö och Hammarland som romanska uttryckligen som *salkyrkor*, men det finns inga förutsättningar för en sådan omdatering om man granskar frågan ur ett internationellt perspektiv. Salkyrkan är en byggnadstyp som kommer i bruk i Skandinavien först under 1200-talets andra hälft som ett resultat av de förändringar i gudstjänsten som inträdde speciellt genom tiggardordnarnas verksamhet. På 1100- och ännu på 1200-talet ägde mässan rum i koravdelningen som var smalare och lägre än långhuset.¹⁷

Det är högst osannolikt att man i ett nordligt perifert område som Åland på 1100-talet skulle ha börjat bygga salkyrkor, medan de kom i bruk i Skandinaviens kyrkliga centra och centralbygder först mer än ett sekel senare. Dateringen står i strid med alla principer för innovationsspridning, för att inte tala om att den skulle förutsätta att Åland skulle ha varit ett innovationscentrum i fråga om katolskt teologiskt och liturgiskt tänkande samt kyrkoarkitektur.

Jag använder medvetet epitetet "perifert område" om Åland på samma sätt som Roeck Hansen.¹⁸ Ringbom ser åter – på basen av att gravfynden upphör – Åland som ett tidigt kristnat område där biskop Unni missionerade så att invånarna på 1300-talet reste ett minneskors. Enligt henne visar de tidiga myntfynden i kyrkorna en jämförelsevis tidig monetarisering av bondeekonomin. När man här till lägger att kyrkorna uppförts nära stora gravfält och selektiva C14-dateringar av bruk ger tidiga dateringar av kyrkorna och kombinerar dem med data, uppfattningar och anda från den lokala forskningsraditionen har man de element som använts för att lyfta fram Åland till en särställning inom Skandinavien. Det är en ståndpunkt som Matts Dreijer företrätt i decennier.

Vad gäller gravfynden måste man beakta att deras upphörande också kan tolkas som ödeläggning, d.v.s. en radikal befolkningsnedgång. Så har även skett. Det är rätt okritiskt att använda de hittills föreliggande pollenanalyserna för att påvisa kontinuitet om man inte specificerar vilket slag av konti-

¹⁷ Det är sedan en annan sak att kyrkor med smalt kor då och då byggdes under hela medeltiden och ända in på 1600-talet eller t.ex. att en salkyrka från 1300-talet under följande sekel kunde utökas med en smal korbyggnad. Hammarland är ett gott exempel på det senare.

¹⁸ Birgitta Roeck Hansen, *Township and Territory. A study of rural land use and settlement patterns in Åland c. A.D. 500-1550*, Stockholm Studies in Human Geography 6 (1991), s. 15-16, 26.

nitet det är fråga om. Här bör man beakta Eljas Orrmans viktiga källkritiska kommentarer och Lars Hellbergs resultat.¹⁹

Av Matts Dreijer har Ringbom anammat idén om missionsbiskop Unnis gravkors på Sunds kyrkas gravgård och modifierat det till ett minneskors över Unni. Man frågar sig om det inte vore naturligare att tolka korset på gravgården som en gravvård över en okänd församlingsbo från Sund, utan romantiska och landskapscentrerade anknytningar till Östersjöns missionshistoria.

I fråga om myntfynden hänvisar Ringbom till Henrik Klackenbergs avhandling *Moneta nostra*. När jag 1985–1986 bistod Klackenbergs vid materialinsamlingen rörande Finland dryftade vi de källkritiska aspekterna i fråga om de tidiga mynten på Åland jämfört med fynden i t.ex. Uppland. Det är sannolikt fråga om att man vid utgrävningarna på Åland tack vare Matts Dreijer fäst mycket större uppmärksamhet vid att ta föremålsfynd till vara än t.ex. i Uppland. Områdena kan därför inte jämföras.

Även om stenkyrkorna byggts nära rika gravfält, betyder detta inte nödvändigtvis något annat än att området är bördigt och lockat jordbrukare under olika tider. Såväl under järnåldern som medeltiden var bosättningen på Åland uttryckligen en agrar bosättning, vars lokalisering på ett avgörande sätt bestämdes av jordmånen. Närheten till gravfält säger inget om när stenkyrkorna byggdes.

Samma resonemang om centrum och periferi som i fråga om kyrkorna i Eckerö och Hammarland kan utsträckas till att gälla själva den åländska huvudön. Om man antar att den population som avspeglas i kummelgravfälten hade levt vidare med samma spridning från järnålder till medeltid kan man konstatera att gravfälten ligger betydligt glesare i huvudöns västra del.²⁰ Ändå hävdar Ringbom att de åländska salkyrkor hon tolkar som romanska från 1100-talet skulle ha byggts just i den perifera västliga delen, i Eckerö och Hammarland. Om antalet gravfält avspeglar förmögenhetsförhållanden borde slutsatsen ju vara att de äldsta kyrkorna skulle ha byggts i de östra delarna.

Min forskningsuppgift gällde inte den tidiga medeltiden på Åland, men Ringbom anser sig dock kunna dra slutsatser om min inställning. Det må därför sägas, att jag inte betraktar Åland som "verkligt retarderat och betydelselöst" i förhållande till övriga öar i östersjöområdet (s. 492). Jag kan inte annat än anse att påståendet omvänt avspeglar Ringboms egen radikala uppfattning om Åland som viktigare än andra områden. Om en forskare inte håller med om detta får han stämpeln att förneka Åland allt.

¹⁹ Eljas Orrman, 'Kulturgeografisk tolkning av Ålands bebyggelseutveckling under senare järnålder och medeltid', *HTF* 1994, s. 679–684. Lars Hellberg, *Ortnamnen och den svenska bosättningen på Åland*, Studier i nordisk filologi 68, SSLF 541 (Helsingfors 1987).

²⁰ Se t.ex. Ella Kivikoski, *Suomen esihistoria*, Suomen historia I (Helsinki 1961), fig. 191.

Enligt min mening borde man granska Åland i dess geografiska och ekonomiska miljö. Då visar det sig att landskapet i förhållande till centralområdena, Danmark, Östersjöns öar, Götaland och Mälardalen, ligger i en nordlig eller nordostlig periferi. Det finns inget speciellt lockande i områdets klimat, naturresurser eller läge, men heller inget fränstötande. I trafikavseende är Åland en mellanstation på vägen till ett ännu mer perifert område på sydvästra Finlands fastland. I sin egen geografiska miljö intar Åland naturligt sin plats: i sydväst och väst ligger Uppland och Mälarens centralbygd med dess romanska kyrkor med smalt kor och de nordostliga och östliga delarnas salkyrkor från folkkungatid och senmedeltid.²¹ Öster och nordost om Åland ligger åter Finlands fastland med dess senmedeltida kyrkor.

Utan geografisk determinism kan man konstatera att Åland ligger mellan Uppland och Finlands fastland. Därför finns där inte kyrkor från 1100- eller ens början av 1200-talet, utan den tidigaste är Jomala med sitt smala kor, alltså en kyrka fortfarande av romansk typ från 1200-talets senare hälft. Vidare finns där några salkyrkor från folkkungatid (1250–1350) eller början av 1400-talet. Det är fråga om kategori C i min avhandling, d.v.s. utöver Jomala åtminstone Eckerö, Föglö, Hammarland, Lemland, Saltvik, Sund, möjligen Kökar. Väggar i långhuset i Finströms kyrka hänför den till kategori A med en datering till mitten av 1400-talet, men dess valv och torn, som hör till kategori B, är just inte yngre. Från medeltidens slut härrör sedan Geta, Kumlinge och Lemböte samt Signildskär och Vårdö, vilka samtliga hör till kategori B. De uppvisar alla intressanta regionala särdrag, men det gör också kyrkorna i andra landskap. I fråga om arkitekturens allmänna kvalitet eller kyrkornas storlek, lika litet som i fråga om arkitekturdetaljer eller interiör höjer de sig inte över kyrkorna på Östersjöns övriga öar, för att inte tala om fastlandsområdena.

En utgångspunkt för mera realistiska jämförelser av ekonomin på Åland och t.ex. andra öar i Östersjön är att myntskatterna från Ålands sena järnålder omfattar sammanlagt omkr. 1350 silvermynt från 5 fyndplatser, medan det från Gotland finns omkr. 144 000 från uppskattningsvis 70 fyndplatser med enbart mynt och från 630 med både mynt och silverföremål.²² På Åland byggdes under hela medeltiden 14 sockenkyrkor eller skärgårdskapell av sten, på Gotland enbart sockenkyrkor till ett antal över hundra.

²¹ Ann Catherine Bonnier, *Kyrkorna berättar. Upplands kyrkor 1250–1350*, Upplands Fornminnesförenings Tidskrift 51 (1987), kartorna 4, 6–7.

²² Tuukka Talvio, 'Ett dirhemfynd från Sund, Åland?', *FM* 1992 (1994), s. 22–24. Majvor Östergren, 'Mellan stengrund och stenhus. Gotlands vikingatida silverskatter som boplatsindikation', *Theses and Papers in Archaeology* 2 (Stockholm 1989), s. 11, 23–25.

FRÅN FÄLTET

Historiska föreningen 1994

Historiska föreningens verksamhet har under det åttionde verksamhetsåret fortgått enligt tidigare riktlinjer. *Historisk Tidskrift för Finland* utkom med sin sjuttionionde årgång. Föreningen har under året sammankommit till två möten, sex föredrags- och diskussionsaftnar samt arrangerat besök till Helsingfors stadsmuseum, Botaniska trädgården och Annegårdens kulturcentrum. Styrelsen har sammankommit nio gånger. Deltagarantalet vid föreningens möten och programarrangemang har varierat mellan 14 och 26 personer med ett medeltal om 20 personer (föregående år 24). Föreningen har under året haft följande verksamhet:

9. 2 Fil. dr Anna-Maria Åström: *Ungdomens position och familjernas strategier – social kontroll på herrgårdarna i Savolax i början av 1800-talet.*
23. 3 Fil. kand. Nils-Erik Forsgård: *Apokalypsens broderskap – en idéhistorisk studie av internationella författares engagemang mot bakgrund av spanska inbördeskriget 1936–39.*
20. 4 Fil. kand. Thomas Westerbom: *Landets förnämsta byggnad – monumental arkitektur och politisk innebörd i lantdagens byggnadsfråga 1906–12.*
18. 5 Museibesök till Villa Hagasund. Fil. kand. Anna Finnilä presenterade Stadsmuseets nya utställning under rubriken *Var går minnens gränser?*
31. 8 Fil. mag. Ann-Charlotte Nyman: *Resenärer i Floras rike – växtsamlares resor i Gamla världen under 1600- och 1700-talet.* Efter föredraget företogs en guidad rundvandring i Botaniska trädgårdens växthus och park.
- 5.10 Docent Laura Kolbe: *Studenterna som 'lieux de mémoire' – den akademiska eliten och samhället på 1900-talet.*
- 2.11 Fil. dr Beatrice Moring: *'Fish and Ships' – människor och kustbygd i jämförande perspektiv.*
- 30.11 Fil. stud. Mika Huovinen: *J. E. Strömborg och Runebergskulten i Finland.*
- 14.12 Ett besök på utställningen "Tillbaka till medeltiden" på Annegården i Helsingfors. Kulturchef Marie-Louise Adolfsson presenterade Annegårdens konstcentrum. Fil. mag. Derek Fewster och stud. Hanna Nevanlinna föreläste utställningen.

Föreningens medlemstal var vid verksamhetsårets utgång följande (föregående års siffra inom parentes): aktiva medlemmar 226 (219), understödande medlemmar 265 (272). Totalantalet uppgick till 490 (491).

Föreningens intäkter i form av medlemsavgifter har i sin helhet överförs till *Historisk Tidskrift för Finland*, utgörande medlemmarnas prenumera-tionsavgifter. Kostnaderna för föreningens ordinarie verksamhet (mötes-kostnader, kontorsutgifter och representation) har täckts av de frivilliga stödavgifter de aktiva medlemmarna erlagt i samband med medlemsavgif-ten.

Föreningens styrelse har haft följande sammansättning: ordförande fil.lic. Henry Rask, viceordförande fil.lic. Rainer Knapas, sekreterare fil. lic. Minna Sarantola-Weiss, ekonom fil.mag. Pertti Hakala, ledamot fil.mag. Derek Fewster, ledamot fil.mag. Anna Finnilä, ledamot, fil dr Beatrice Moring.

Ur fonden till Gunnar Mickwitz minne utdelades det tredje Gunnar Mickwitz-priset till en ung forskare ur Historiska föreningens led. Priset till-föll fil.mag. Thomas Westerborn för hans examensavhandling *Folkets suveränitet förstenad. Finlands lantdags byggnadsfråga (1906-1912)*. Priset utdelades vid en ceremoni på Helsingfors universitet av rektor Risto Iha-muotila.

Historiska föreningen utger *Historisk Tidskrift för Finland*. Den åttionde årgången omfattade fyra nummer om sammanlagt 826 sidor. Innehållet för-delade sig på 15 uppsatser och 14 bidrag av olika karaktär under rubriken "Översikter och granskningar" och i recensionsavdelningen behandlades 58 arbeten. I årgången medverkade 72 forskare med ett eller flera bidrag. Tid-skriftens redaktion har under året bestått av ansvarige redaktören professor Max Engman och redaktionssekreterarna fil. dr Henrik Meinan-der och fil.mag. John Strömberg. Tidskriftens ekonom har varit fil. mag. Pertti Hakala och dess kanslist hum.kand. Petra Hakala.

Utgivningen av tidskriften har främst finansierats genom bidrag av Fin-lands Akademi, Svenska litteratursällskapet i Finland samt Expertkom-mittén för översättning av finskspråkig facklitteratur till svenska. Det om-fattande medeltidsnumret 3/1994 finansierades med stöd av Ture Galléns stiftelse.

Minna Sarantola-Weiss

Historiska samfundet i Åbo

Samfundets årsmöte hölls den 21 mars 1994. Närvarande var 11 medlemmar. Följande styrelse valdes för år 1994: ordförande prof. Max Engman, viceordförande docent Åsa Ringbom, styrelsemedlemmar fil.dr Nils Erik Villstrand och fil.stud. Ann-Nina Finne. Under året har fil.lic. Marianne Liljeström fungerat som sekreterare och fil.mag. Arja Rantanen som kassör. Samfundet hade vid utgången av år 1994 2 hedersmedlemmar och 42 betalande medlemmar.

Samfundet hade under år 1994 följande verksamhet:

- 31.1 Docent Ann-Sofie Ohlander (Uppsala): *Kvinnan som historiens huvudperson*
- 21.3. Fil.mag. Mikael Korhonen: *'Betala tillbaka tsarens skulder'. Finländska privata ersättningskrav på Ryssland efter 1917*
- 24.3. Prof. Öyvind Österud (Oslo): *Imperier och nationalism* (tillsammans med Historiska Institutionen vid Åbo Akademi).
- 25.4. Prof. Christer Bruun: *Fredrikshamnsönsön som träffade Goethe – Philip Bruun, Schiltberger och professuren i Odessa*
- 17.10. Docent György Novaky (Uppsala): *Afrika-handel på 1600-talet*

Marianne Liljeström

Riksarkivet 1994

Den nya arkivlagen samt den nya förordningen om arkivverket (nr 831 och 832/23.9.1994) trädde i kraft fr.o.m. 1.10.1994. Enligt den nya lagen ändrades Riksarkivets finska namn från "Valtionarkisto" till "Kansallisarkisto" [Nationalarkivet]. Det svenska namnet förblev oförändrat.

Efter att den nya arkivlagen och förordningen trätt i kraft kunde den nya handledningen till Riksarkivet ges ut *Kansallisarkisto. Asiakkaan opas*. Kansallisarkisto 1994. Under år 1994 utkom också en översikt över arkivkällorna till Finlands historia *Suomen historian asiakirjalähteet*. Toim. Eljas Orrman & Elisa Pispala. Kansallisarkisto & WSOY 1994. Den ersätter Toivo J. Paloposkis *Suomen historian lähteet* från 1972.

Riksarkivet mottog år 1994 231 hyllmeter handlingar bl.a. från följande myndigheter, inrättningar och organ:

Ministerierna och med dem jämförbara organ:

Republikens presidents kansli, arkivet 1945–1961 (1848–1967) (12,5 hm).

Distrikts- och lokalmyndigheter:

Finska vikens sjöfartsdistrikt, handlingar från Helsingfors och Ekenäs lotsdistrikt 1830–1850 (25 hm); *Nylands lantmäteribyrå*, kartmaterial från Viborgs guvernement (1349 st.), lantmäteristyrelsens skattepersedellängder 1842–1844, jordeboksregister samt övriga handlingar rörande jordeböcker 1855–1915 (8,5 hm); *Helsingfors tulldistrikt*, handlingar från Helsingfors II. och III. tullkammare från 1920-talet–1971 (20,7 hm); *Nylands distriktsbyggnadsbyrå*, handlingar rörande Otnäs 1948–1986 (5,9 hm).

Domstolar:

Högsta förvaltningsdomstolen, arkivet 1962–1966 (85 hm); *Omsättnings-skatteätten*, omsättnings-skattekontorets arkiv (1940) 1941–1970 (72 hm).

Som gåva eller deposition har Riksarkivet mottagit 131 hyllmeter privat arkivmaterial, bl.a. följande arkiv och handlingar:

Privatpersoner och släkter:

Professor *Yrjö Blomstedts* arkiv; tillskott till släkten *Europaesus* arkiv; släkten *Helas* arkiv; ambassadör *Anders Huldén*, huvudsakligen manuskript; tillskott till *Bruno Jalanders* arkiv; ärkebiskop *Mikko Juvas* arkiv; agrolog *Paaavo Karvios* frontbrev; redaktör *Sylvi Kauhanens* arkiv; akademiledamoten *Oiva Ketonens* arkiv; FL *Maija Keynäs* arkiv; läraren *Wasili Keynäs* arkiv; teol.dr. *Jussi Kuoppalas* arkiv; tillskott till *Gustaf Mannerheims* arkiv, bl.a. G. Mannerheims brev till Kitty Linder, handlingar rörande Nanna Swartz och Mannerheim samt G. Mannerheims Grensholm-deposition; tillskott till Ernst och Ines *Nevanlinnas* arkiv; prof. *Niilo Pesonens* arkiv; prof. *Lars Peterssens* anteckningar rörande kyrko- och kapellarkitektur i Äänisniemi 1942–1944; rektor *Elvi Saaris* arkiv; tillskott till Saara och Eljas *Siros* arkiv; tillskott till släkten *Sibeliuss* arkiv, handlingar rörande frimurare; konsul *Musa Silvers* arkiv; operasångaren *Wäinö Solas* arkiv; tillskott till *Walter Wiklunds* arkiv; *Vappu Väyrynen*, minnen från sjukhusvistelsen under vinterkriget samt prostens *Johannes Wäyrynen*s brev till sin hustru m.m.; tillskott till D.W. *Åkermans* arkiv.

Föreningar, organisationer och övriga samfund:

Centralens för medborgarfostran arkiv; tillskott till *Centralens för ungdomsarbete* arkiv; *Finlands Kristliga Förbunds* arkiv 1970–1981; tillskott till *Juridiska föreningens i Finland* arkiv; *Lantbrukscentralens Förbunds* arkiv; *Nej-till Eu*, medborgaradress; handlingar rörande *President-94 r.f./Martti Ahtisaaris* kampanjbyrå; *Suomen Nuorisjärjestöjen yhteisjärjestö-SNT's* arkiv; tillskott till *Suomen Valkonaubaliittos* arkiv; tillskott till *Tidningarnas förbunds* arkiv; *UKK:n perinneyhdisty*s, arkivet.

Vetenskapliga och genealogiska materialsamlingar:

Tillskott till *Finska Kyrkohistoriska Samfundets* arkiv, bl.a. handlingar rörande missonären Sakari Collan, prosten Risto Nivari samt biskop Eero Huovinen; tillskott till *Finska Vetenskaps-Societetens* arkiv; *Sällskapet för Psykisk Forskning i Finland* arkiv; genealogiska anteckningar insamlade av Ingeborg Dyhr-Sylvin.

Antalet forskarbesök i Riksarkivet var 1994 32.693 (1993 32.797). Antalet framtagna arkivenheter uppgick till 36.517 stycken (1993 37.921). Till andra arkiv och bibliotek utlånades 7125 (6670) enheter handlingar och mikrofilmer och till Riksarkivet inlånades 512 (772) enheter. Bibliotekets accessioner uppgick till 1157 exemplar.

Christina Forssell

Åbo Akademis bibliotek

Handskriftsavdelningen och bildsamlingarna vid Åbo Akademis bibliotek har under år 1994 fått motta gåvor och depositioner av bl.a. nedannämnda personer och institutioner:

Personer

Elsa Aaltonen, Pyhärinta, Fotografier; *Isabella Andersson*, Åbo, Material rörande Åbo svenska marthaförening; *Eric Appelroths dödsbo*, Jakobstad, Privatarkiv; *Karmela Béliński*, Helsingfors, Tillägg till K.B.s samling; *Lydia Bergqvist*, Vasa, Tillägg till L.B.s samling; *Astrid Bremers dödsbo*, Ekenäs, Fotografier; *Mårten Brenner*, Åbo, Tjänstekorrespondens m.m.; *Roger Broo*, Åbo, Tillägg till R.B.s samling; *Christer Bruun*, Toronto, Canada, Material rörande skolungdoms- och studentpolitiken 1971-78; *Patrick Bruun*, Helsingfors, Tillägg till P.B.s samling; *Börje Colliander*, Åbo, Brev, manuskript, biographica; *Carl Magnus Dahlström & Sten Eric Dahlström*, Stockholm, Sverige, London, England, Fotoalbum, vykortsalbum, fotografier; *Fabian Dahlström*, Åbo, Tillägg till Greta och Svante Dahlströms samlingar; *Carl-August Doepel*, Åbo, Tillägg till släktarkiv; *Harri Edgren*, Helsingfors, Tillägg till H.E.s samling; *Nils Erik Enkvist*, Helsingfors, Tillägg till N.E.E.s samling; *Karl-Erik Forssell*, Åbo, Tillägg till K.E.F.s samling; *Anne-Marie Franck*, Helsingfors, Tillägg till släkten Hornborgs samling, även fotografier; *Toini Grönqvist*, Åbo, Stenciler; *Axel Grönviks dödsbo*, Helsingfors, Fotografier, byggnadsritningar, teckningar; *Lars Hamberg*, Helsingfors, Tillägg till L.H.s samling; *Birger Hornborg*, Ekenäs, Tillägg till släkten Hornborgs samling, även fotografier; *Birgitta Hougbergs dödsbo*, Helsingfors, Brev, dagböcker, biografica, grafik, fotografier, teckningar, boksamling; *Karl Johan Huldén*, Åbo,

Tillägg till J.J. Huldéns samling; tillägg till Margit Åströms samling, även fotoalbum och fotografier; *Carita Hummelstedt*, Åbo, Fotografier, dior av Carl-Einar Björkstén; *Paul Jansson*, Åbo, Tillägg till P.J.s samling; *Margareta Jorpes-Friman*, Åbo, Korrespondens, tidningsklipp m.m.; *Aagot Jung*, Åbo, Tillägg till A.J.s samling; *Ralf Karlsson*, Åbo, Diabilder, fotografier; *Olavi Lindblom*, Pargas, Postkort och bokmärken ur Edit Lindbloms och Aarne W Sainios dödsbon; *Heimer Lindström*, Åbo, Fotografier; *Bo Lönnqvist*, Helsingfors, Tillägg till B.L.s samling; *Arne Malmio*, Åbo, Tillägg till Ljungbergska samlingen; *Tore Modeen*, Helsingfors, Tillägg till T.M.s samling; *Oscar Nikula*, Åbo, Tillägg till O.N.s samling; *Sigrid Nikula*, Åbo, Brev; *Anders Nordström*, Ekenäs, Werner Nordströms tal, föredrag, artiklar, manuskript m.m.; *Ebba Nordström*, Stockholm, Sverige, Werner Nordströms korrespondens; *Ulla Olin*, Nässjö, Sverige, Manuskript, brev; *Christel Pakarinen*, Åbo, Tillägg till Lars Pakarinsens samling, även fotografier; *Marianne Ringbom*, Åbo, Sixten Ringboms korrespondens m.m.; *Victor Procopé*, Helsingfors, Urklippssamling; *Henrik Schauman*, Helsingfors, Ture Ernos samling, även fotografier; *Birgit Sovelius dödsbo*, Åbo, Tillägg till B.S. samling; *Märta Sundéns dödsbo*, Helsingfors, Fotoalbum, fotografier; *Britta Söderlund*, Helsingfors, Tillägg till Hagar Olssons samling; *Lars Erik Taxell*, Åbo, Slakten Strömmers brevsamling; *Peggy Therman*, Åbo, Gunnar Emil Bonsdorff: brev, biografica; *Claes von Ungern-Sternberg*, Helsingfors, Erich von Ungern-Sternbergs brevsamling; *Gullan Wahlström*, Nådendal, Tillägg till G.W. samling; *Elsa Wilén*, Åbo, Brev, fotoalbum, fotografier.

Föreningar

Brahe Djäknar, Åbo, Tillägg till tidigare samling; *Forskarföreningen vid ÅA*, Åbo, Tillägg till tidigare samling; *Fruntimmersföreningen i Åbo*, Åbo, Tillägg till tidigare samling; *Kemistklubben vid ÅA*, Åbo, Tillägg till tidigare samling; *Åbo svenska föreningsråd r.f.*, Åbo, Arkiv 1964–74; *Åländska studentlaget vid ÅA*, Åbo, Tillägg till tidigare samling; *Österbottniska Nationen vid ÅA*, Åbo Tillägg till tidigare samling.

Martin Ellfolk

Svenska litteratursällskapet i Finland

Historiska och litteraturhistoriska arkivet

Svenska litteratursällskapets historiska och litteraturhistoriska arkiv har under perioden 1.4 1994–1.5 1995 mottagit donationer och depositioner av följande personer och institutioner:

Släktföreningen Aminoff: biografiska handlingar angående medlemmar av släkten *Aminoff*; Ragnhild Backman: handlingar med anknytning till *Lauirellska skolan*; Roger *Bergman*: korrespondens; *Sällskapet Bokvännerna i Finland* r.f.: organisationens korrespondens och medlemshandlingar; Patrick Bruun: handlingar med anknytning till Carl Johan *Aminoffs* samling; Lars Fahlbeck: handlingar med anknytning till ätten von *Willebrand*; Mikael Fortelius: handlingar med anknytning till Björn *Kurtén*; Doris Gallén: handlingar med anknytning till Kaj *Duncker*; Ulla-Britt Gustafsson-Pensar: Författarporträtt; Mirjam Groundstroem: handlingar med anknytning till familjen *Nyberg*; Familjen Grönvall: handlingar med anknytning till Sven *Grönvall*; Dorrit Halleen: handlingar med anknytning till Carl Georg *Estlander* och Nino *Runeberg*; Petra Hakala: handlingar med anknytning till *Historiska Föreningen*; Gunilla Harling-Kranck: handlingar med anknytning till släkten *Sandell*; Charlie Heikel: kartor och teckningar framställda av kapten Olof Leonard *Cronstedt*; Felix Heikel: brev med anknytning till familjen *Cronstedt*, *Nassokin* och *Bergenstråle*; Johan Kjellberg: handskrivna litterära tidningar; Emil Kaustinen: J.O. *Tallqvists* korrespondens; Alexandrine Mattlar: kopior på Edith *Södergrans* brev; Hedvig Nyberg: handlingar med anknytning till Paul Nyberg och andra representanter av släkten *Nyberg*; Helge Olenius: handlingar med anknytning till L. *Onerua*; Ann-Mari Ottelin: handlingar med anknytning till Z *Topelius*; Jarl och Olof Palmgren: handlingar rörande familjen *Palmgren*; K.H. *Renlunds Stiftelse*: handlingar angående stiftelsens verksamhet; Tove Riska: handlingar med anknytning till Olof *Riska* och C.A. *Nordman*; Göran Stenius: handlingar med anknytning till Göran *Stenius*; Torsten Steinby: tillägg till *Steinbys* samling; *Svenska Kulturfonden*: korrespondens rörande Nils *Lundqvist*; *Söderströms* förlag: förlagskorrespondens; *Daniel Johan Wadéns fond*: handlingar angående fondens verksamhet; Erik Wallin: handlingar rörande *Otto A. Malms donationsfond*; Eyvind Wichman: handlingar med anknytning till V.K.E. *Wichman*; Kurt Zilliacus: handlingar med anknytning till släkten *Zilliacus*.

Beatrice Moring

Finländsk historisk litteratur 1993

Bibliografiskt urval

KIRSTI ANTIN

Bibliografier och arkivförteckning

Afrikan historian lähdeaineistot, bibliografiat, aikakausjulkaisut ja akateemiset opinnäytteet Suomessa [Källmaterial, bibliografier, tidskrifter och akademiska lärdomsprov rörande Afrikas historia i Finland] / Tuula Järvenpää ... [et al.]. – Tammerfors, 1993. – 78 s. – (Historiatieteen laitoksen julkaisuja / Tampereen yliopisto ; 16).

Bibliographia studiorum Uralicorum 1917–1987 = Uralistiikan tutkimuksen bibliografia = Bibliography on Uralic studies. 4 : Kirjallisuudentutkimus = Literary criticism / [redaktionsråd: Lasse Koskela, huvudred. ... et al.]. – Hfors, 1993. – 734 s. – (SKS ; 494).

Domander, Minna, *Siirtolaisuus- ja pakolaistutkimus Suomessa 1980–1993* [Migrations- och flyktingsforskning i Finland 1980–1993]. – Åbo, 1993. – 250 s.

Dölle, Sirkku, Toini-Inkeri Kaukosen (1913–) kirjallinen tuotanto [Toini-Inkeri Kaukonens (1913–) litterära produktion]. // SM. 100 (1993), s. 145–162.

Hakala, Pertti, Systematiskt register till årgångarna 45(1960)–75(1990). – Helsingfors, 1993. – 108 s. – På titelblad: *Historisk tidskrift för Finland : systematiskt register 1960–1990*.

Forsius, Arne & Strandberg, Hindrik, Hippokrates : Suomen lääketieteen historian seuran vuosikirja : sisältö vuosilta 1984–1993 = innehåll från åren 1984–1993. // *Hippokrates*. 10 (1993), s. 133–151.

Järjestötutkimuksen ... bibliografia [Bibliografi över organisationsforskning]. 1 / red. Risto Puro. – Tammerfors, 1993. – 142 s. – (Tutkimuksia / Tampereen yliopisto, politiikan tutkimuksen laitos ; 142).

Karttunen, Klaus, Lähteitä orientalistiikan ja Vanhan testamentin eksegetiikan historiaan 1640–1828. // *Suomalaisen eksegetiikan ja orientalistiikan juuria* / Ilkka Antola & Harry Halén (red.). 1993 (FKSH ; 161), s. 163–202. – Summary: Sources for the history of oriental studies and Old Testament exegesis, 1640–1828.

Nordisk bibliografi for folkeliusforskere 1989 = Pohjoismainen kansantiedebibliografia = Nordic bibliography of folklore and ethnology / redigeret af Hjejl Resen Steenstrup med Lene Hadsbjerg. – Bagsvaerd, 1993. – 112 s. – (Nefa dokumentation ; 16).

Nukari, Leena, Erik Ahlman : *bibliografia (1914–1952)* [Erik Ahlman : bibliografi (1914–1952)]. – Jyväskylä, 1993. – 11, [5] s. – (Julkaisu / Jyväskylän yliopisto, filosofian laitos ; 61).

Pohjakallio, Lauri, Esko Aaltosen kirjallinen tuotanto [Esko Aaltonens litterära produktion]. // *Kotiseutu koko elämä : Esko Aaltosen neljä elämäntyötä 1893–1966* / redaktionsråd: Matti Aaltonen, Hannu Lehtonen, Heikki Nieminen. 1993, s. 207–245.

Rantamäki, Leena, *Teatteri- ja tanssitaiteen bibliografia : Suomessa 1975–1991 julkaistu kirjallisuus = Bibliografi över teater- och danskonst : litteratur publicerats i Finland 1975–1991 = Bibliography of theatre and dance : literature published in Finland 1975–1991*. – Hfors, 1993. – 496 s. – (Teatterikorkeakoulun julkaisusarja ; nro 22).

Rantanen, Tuula, Akateemikko Eino Jutikkalan kirjallinen tuotanto 1977–1992 [Akademiker Eino Jutikkalas litterära produktion 1977–1992]. // *HA*. 102 (1993), s. 241–262.

Storå, Siv, Nils Storås bibliografi intill maj 1993. // *Resurser, strategier, miljöer* / av Nils Storå. 1993, s. 327–347.

Suomalais-ugrilainen seura, Suomalais-ugrilaisen seuran julkaisut 1885–1993 = Publications de la Société finno-ougrienne = Finsk-ugriska sällskapets publikationer = Veröffentlichungen der Finnisch-Ugrischen Gesellschaft. – Hfors, 1993. – 91 s.

Suomen kansallissilmografia. 3 : 1942–1947 : vuosien 1942–1947 suomalaiset kokoillan elokuvat [Finlands nationalfilmografi. 3 : 1942–1947 : finländska helaftonsfilmer från åren 1942–1947] / redaktionsråd: Kari Uusitalo, ordförande ... [et al.]. – Hfors, 1993. – 736 s.

Suomen kirjahistorian bibliografia 1488–1850 : luettelo ennen vuotta 1991 ilmestyneistä kirjahistoriallisista julkaisuista = Bibliografi över Finlands bokhistoria 1488–1850 : förteckning över bokhistoriska publikationer utgivna före 1991 / arbetsgrupp: Tapani Boman, Sirkka Havu, Anna-Maija Pietilä ; red.: Anna-Maija Pietilä. – Hfors, 1993. – 159 s. – (Helsingin yliopiston kirjaston julkaisuja ; 55).

Suomen kirjailijat 1809–1916 : pieneniselämäkerrat, teosbibliografiat, tutkimusviitteet = Finlands författare 1809–1916 : kortbiografier, verkförteckningar, litteraturhänvisningar = Writers in Finland 1809–1916 : concise biographies, bibliographies, research references / red. av Maija Hirvonen. – Hfors, 1993. – 954 s. – (SKS ; 570).

Böcker, fristående publikationer och uppsatser

Aho, Erkki, Jämlikhet som ledstjärna för grundskolan. // *HTF*. 78 (1993), s. 300–315.

Aho, Jouko, *Parapsykologit : ulkopuolisen näkemys poikkeavan tieteen suomalaisen historiaan*. – Hfors, 1993. – 20 s. – (HT ; 176). – Abstract: The parapsychologists : a history of a deviant science in Finland from an outsider's point of view.

Aho, Jouko, *Sieluun pirretty viiva : psykologisia perinteitä suomenmielisestä sielutieteestä kokeelliseen kasvatussoppiin*. – Uleåborg, 1993. – 168 s. – (Prometheus). – Abstract: From patriotic psychology to experimental education : psychological traditions in Finland in the period 1850–1920.

Ahonen, Voitto, Diskurssi, analyysi ja historia [Diskurs, analys och historia]. // *HAik*. 91 (1993), s. 322–327.

Alapuro, Risto, Kansalaissota ja yhteiskuntatieteet [Medborgarkriget och samhällsvetenskaperna]. // *Vaikea totuus* / red. Heikki Ylikangas. 1993 (SKS ; 603), s. 7892.

Alapuro, Risto, Vallankumous [Revolution]. // *HAik*. 91 (1991), s. 114–116.

Amburger, Erik, Die Petersburger Deutschen und Karelien. // *Finnland-Studien*. 2. – Wiesbaden, 1993. – (Veröffentlichungen des Osteuropa-Institutes München. Reihe Geschichte; Bd. 63), s. 100–110.

Ammattikunnat, yhteiskunta ja valtio : suomalaisten professioiden kehityskuvia [Skråerna, samhälle och stat : professioners utvecklingsbilder i Finland] / Esa Konttinen (red.) – Jyväskylä, 1993. – 177 s. – (Jyväskylän yliopiston sosiologian laitoksen julkaisu ; 55).

Arneberg, Sven T., *Tragedie i Karelen : norske skjjegere i den finske fortsettelseskrigen 1941–44*. – Oslo, 1993. – 266 s.

Asiakirjoja Karjalan historiasta 1500- ja 1600-luvuilta = Istorija Karelii XVI-XVII vv. v dokumentah / Joensuun yliopisto, Karjalan tutkimuslaitos = Universitet Joensuu, Karel'skij naučno-issledovatel'skij institut. 3 / toimittajat = redaktory: Irina Tjakova, Kimmo Katajala. – Joensuu, 1993. – 510 s.

Backman, Lars-Otto, *Något om gamla skatter*. – Iskmo : [L.-O. Backman], 1993. – 32, [2] s.

Bergman, Harriet, Råd och anvisningar vid vården av späda barn : upplysningskrifter som ett led i kampen mot spädbarnsdödligheten i Finland på 1800-talet. // *HTF*. 78 (1993), s. 34–60.

Bertell, Erik, *Medeltida skattesystem på Åland*. – Mariehamn, 1993. – 369 s. – (Skrifter utgivna av Ålands kulturstiftelse; 15). – Summary.

Björn, Ismo, *Ryssät ruotsien keskellä : Ilomantsin ortodoksit ja luterilaiset 1700-luvun puolivälissä 1800-luvun puoliväliin*. – Joensuu, 1993. – 181 s. – (Karjalan tutkimuslaitoksen julkaisuja / Joensuun yliopisto ; 106). – Abstract: Russkies among the Swedes : the Orthodox and the Lutherans in Ilomantsi from the mid-18th to mid-19th century.

Bonsdorff, Jan von, *Kunstproduktion und Kunstverbreitung im Ostseeraum des Spätmittelalters*. – Hfors, 1993. – 172 s. – (SMYA ; 99).

Bruun, Christer, Elevrörelse och skoldemokrati. // *HTF*. 78 (1993), s. 316–344.

Bäckström, Maija-Liisa, *Fanni Luukkonen : lottajohtaja* [Fanni Luukkonen, Lotta Svärd-ledare]. – Hfors, 1993. – 287 s.

Domander, Minna, *Suomeen meritse tapahtuneen suoran tuonnin alueellinen kehitys 1926–1992* [Den regionala utvecklingen av direktimporten över havet till Finland]. – Turku, 1993. – 76, [5] s. : kuv. – (Turun yliopiston merenkulkualan koulutuskeskusten julkaisuja. B ; 57).

Dörner, Andreas & Hyvärinen, Matti & Palonen, Kari, *Hermannschlacht, Taistoismus und unpolitischer Finne*. – Jyväskylä, 1993. – (Studia politica Jyväskylälänsia ; 4).

Edgren, Helena, *Mercy and justice : miracles of the Virgin Mary in Finnish medieval wall-paintings*. – Hfors, 1993. – 243 s. – (SMYA ; 100).

Ehnrooth, Jari, Kapina [Revolt]. // *HAik*. 91 (1993), s. 102–105.

Ekstrand, Sixten, *Tro och moral : Oxfordgruppörelsen och MRA i Finland 1932–1955*. – Åbo, 1993. – 340 s. – Summary: Faith and morals : the Oxford Group Movement and Moral Re-armament in Finland 1932–1955.

Elo, Veikko, *Panttin lunastajat* [Pantutlösare]. – [Hfors], 1993. – 325 s. – Boken

handlar om den finländska SS-bataljonen 1941–1943.

Engman, Max, 'An Imperial Amsterdam': the St Petersburg Age in Northern Europe. // *Megalopolis: the giant city in history* / Theo Barker & Anthony Sutcliffe (eds.). London, 1993, s. 73–85.

Engman, Max, Ryssland utan Stalin är som Volga utan vatten. // *FT*. 231–232 (1993), s. 602–617.

Engman, Max, Den röde tsarens eftermäle: finländska minnesteckningar över Lenin 1924. // *HTF*. 78 (1993), s. 455–486

Engman, Max, Scheinbürger: ein Beitrag zur Geschichte der Ausländer in Russland und Finnland. // *Finnland-Studien*. 2. 1993, (Veröffentlichungen des Osteuropa-Institutes München. Reihe Geschichte; Bd. 63), s. 62–71.

Eskola, Seikko, Finland on the verge of the Winter War – from the democratic European perspective. // *The road to war* / ed.: Silvo Hietanen ... [et al.]. 1993 (Acta Universitatis Tamperensis. Ser. B; vol. 45), s. 129–153.

Estonia and Finland: a retrospective socioeconomic comparison / edited by Olev Lugas and Pentti Varti. – Hfors, 1993. – 404, [7] s. – (ETLA. B; 86) (VAIT-publications; 15).

Exner, Kristina, Die politische Komponente in den deutsch-finnischen Sportbeziehungen während des Hitler-Stalin-Paktes. // *Finnland-Studien*. 2. 1993, (Veröffentlichungen des Osteuropa-Institutes München. Reihe Geschichte; Bd. 63), s. 111–129.

Fewster, Derek, Samhället kring pottorna: Åviks glasbruk 1748–1834 // *HLS*, (SSLF; nr 581). 68 (1993), s. 233–274.

Finland and the United States: diplomatic relations through seventy years / edited by Robert Rinehart. – Washington, DC, cop. 1993. – xv, 141 p.

Finnarnas historia i Sverige. 2: Inflytarna från Finland och de finska minoriteterna under tiden 1809–1944 / Kari Tarkiainen. – Hfors; Stockholm, 1993. – 445 s.

Finnilä, Anna, Rationalism och glamour: varuhuset Stockmanns företagsbild på 1930-talet. // *HTF*. 78 (1993), s. 61–82.

Finnland-Studien. 2 / herausgegeben von Edgar Hösch und Hermann Beyer-Thoma. – Wiesbaden, 1993. – 189 s. – (Veröffentlichungen des Osteuropa-Institutes München. Reihe Geschichte; Bd. 63).

Finnäs, Fjalar, *Formation of unions and families in Finnish cohorts born 1938–67*. – Hfors, 1993. – 55 s. – (Tutkimuksia / Tilastokeskus; 197).

Forsberg, Tuomas & Vaahtoranta, Tapani, Lähialuepolitiikan tuleminen [Närområdepolitikens framträdande]. // *Johdatus Suomen ulkopoliittiseen* / Tuomas Forsberg, Tapani Vaahtoranta (red.). 1993 (Ulkopoliittisen instituutin julkaisuja; 2), s. 232–260.

Forsberg, Tuomas & Vaahtoranta, Tapani, Suomen ulkopoliittikka tutkimuksen kohteena: johdanto [Utrikespolitiken i Finland som objekt för forskningen: en inledning]. // *Johdatus Suomen ulkopoliittiseen* / Tuomas Forsberg, Tapani Vaahtoranta (red.). 1993 (Ulkopoliittisen instituutin julkaisuja; 2), s. 9–24.

The future of the nation state in Europe / edited by Jyrki Iivonen. – Aldershot, cop. 1993. – ix, 252 s.

Gallén, Jarl, *Det "Danska itinerariet": franciskansk expansionsstrategi i Östersjön*

/ red. och utg. av John Lind. – Hfors, 1993. – 133 s. – (SSLF ; NR 579). – Summary: The "Danish itinerary" : Franciscan expansionary strategy in the Baltic Sea.

Gardberg, C. J. & Welin, P. O., *Finlands medeltida borgar*. – Esbo, 1993. – 143 s. – Utk. 1993 också på finska: Suomen keskiaikaiset linnat.

Haapala, Pertti, Luokkasota [Klasskamp]. // *HAIk*. 91 (1993), s. 105–110.

Haataja, Lauri, Sodanjälkeinen Suomi [Det efterkrigstida Finland]. // *YYA-Suomi* / red. Ilkka Herlin. 1993 (Historiallinen kirjasto ; 22), s. 9–29.

Haataja, Lauri, *Suomen malli 1940-1956 : työmarkkinajärjestelmän ja poliittisen järjestelmän vuorovaikutussuhde neuvottelujen vakiintumisesta keskityksen purkautumiseen* [Den finska modellen 1940-1956 : interaktionsrelation mellan arbetsmarknadssystemet och det politiska systemet från underhandlingarnas stabilisering till de centrala avtalens upplösning]. – Hfors, 1993. – 331 s. – (Työpoliittinen tutkimus ; 52). – Summary.

Hakalehto, Ilkka, *Itsenäisyys vaarassa : kamppailu Suomesta 1917 vallankumouksesta 1990-luvun eurohuumaan* [Självständigheten i fara : kampen om Finland från 1917 års revolution till 1990-talets euroberusning]. – Huhmari, 1993. – 442 s.

Hakaste, Saara, The development of co-education in Finland during the 19th century and some points of comparison in neighboring countries. // *Koulu ja menneisyys*. 31 (1993), s. 122–136.

Hakovirta, Harto, Suomen hahmottuva globaalipoliittikka [Globalpolitik tas form i Finland]. // *Johdatus Suomen ulkopoliittikkaan* / Tuomas Forsberg, Tapani Vaahtoranta (red.). 1993 (Ulkopoliittisen instituutin julkaisuja ; 2), s. 261–314.

Halén, Harry, Luettelo itämaisten kielten opettajista ja opetuksesta Turun akatemiassa 1640–1828. // *Suomalaisen eksegetiikan ja orientalistiikan juuria* / Ilkka Antola & Harry Halén (red.). 1993 (FKSH ; 161), s. 133–161. – Summary: A list of teachers at the Academia Aboensis, 1640–1828.

Hallinto rahan, julkisuuden ja Venäjän paineessa [Förvaltningen under trycket av pengar, offentlighet och Ryssland]. – Hfors, 1993. – 282 s. – (Hallintohistoriallisia tutkimuksia ; 9).

Halmesvirta, Anssi, *Turanilaisia ja herrasneekereitä : aatehistoriallisia tutkimuksia brittiläisestä rotuajattelusta*. – Hfors, 1993. – 202 s. – (HA ; 103). – Summary: Turanians and negro gentlemen : studies in British racial thought.

Hanhimäki, Jussi, Containment, coexistence and neutrality : the return of the Porkkala naval base as an issue in the Soviet-American relations, 1955–1956. // *SJH*. 18 (1993), s. 217–228.

Hannikainen, Lauri, *Ahvenanmaan itsehallinnon ja ruotsinkielisyyden kansainoikeudelliset perusteet*. – Åbo, 1993. – 182 s. – Sammanfattning: De folksrättsliga grunderna för Ålands självstyrelse och svenskspråkighet.

Hansén, Sven-Erik, Modersmålet i skolan samlar och separerar. // *HTF*. 78 (1993), s. 233–256.

Heikkilä, Jouko, *Kansallista luokkapolitiikkaa : sosiaalidemokraatit ja Suomen autonomian puolustus 1905–1917*. – Hfors, 1993. – 359 s. – (HT ; 168). – Summary: Class policy within the nation : the Social Democrats and the defence of Finnish autonomy 1905–1917.

Heikkinen, Antero, *Ihminen historian rakenteissa : mikrohistorian näkökulma*

menneisyyteen [Människan inom historiens strukturer : mikrohistoriskt perspektiv på det förflutna]. – Hfors, 1993. – 159 s.

Heiskanen, Raimo, *Noottikriisi ja yhteiset sotaharjoitukset* [Notkris och gemensamma krigsövningar]. – Hfors, 1993. – 95 s.

Helén, Ilpo, *Elokuvan tarinat : merkintöjä elokuvan käytöstä historian tutkimuksessa. // Kotomaan koko kuva : kirjoituksia elokuvasta ja 1930-luvun sosiaalishistoriasta*. 1993 (HA ; 100), s. 221–227. – Summary: Historical viewpoints of the cinema : notes on the use of films in historical research.

Hellsten, Katri, *Vaivaisheidosta hyvinvointivaltion kriisiin : hyvinvointivaltioketjitys ja sosiaaliturvajärjestelmän muotoutuminen Suomessa* [Från fattigvård till välfärdsstatens kris : urveckling till välfärdsstat och socialskyddssystemets utformning i Finland]. – [Hfors], 1993. – 542 s. – (Turkimuksia / Helsingin yliopisto, sosiaalipolitiikan laitos ; 1993, 2).

Herlin, Ilkka, *Kivijalasta harjabirteen : Kustaa Vilkun yhteikunnallinen ajattelu ja toiminta* [Från stenfor till kroppås : Kustaa Vilkun samhälleliga tänkande och verksamhet]. – Hfors, 1993. – 492 s.

Henttonen, Pekka, *Samarbete mellan myndigheterna i Finland och Ryssland : häktning och utlämning av ryska revolutionärer till kejsardömet 1906–1908. // HTF*. 78 (1993), s. 425–445.

Hinkkanen, Merja-Liisa, *Metodeista, merihistoriasta, kapitalismista* [Om metoder, sjöhistoria, kapitalism]. // *HAik*. 91 (1993), s. 130–136.

Historian alku : historianfilosofia, aatehistoria, maailmanhistoria [Historiens begynnelse : historiefilosofi, idéhistoria, världshistoria] / red. Tuomas Seppä ... [et al.]. – [Hfors], 1993. – (Tutkijaliiton julkaisusarja ; 74).

Historian päiviä : Päivi Setälän 50-vuotisjubilakirja [Historiens dagar : 50 årsfestskrift till Päivi Setälä] / [red.: Matti Klinge ... et al.]. – [Hfors], 1993. – 232 s.

Hjerppe, Riitta, *Finland's foreign trade and trade policy in the 20th century. // SJH*. 18 (1993) : 1, s. 57–76.

Hjerppe, Riitta, *Finland's trade and policy in the 20th century*. – Helsingfors, 1993. – 32, [3] s. – (Discussion paper / Ministry of Finance, Economics Department ; no. 37).

Hjerppe, Riitta & Ikonen, Vappu & Valkama, Päivi, *1930-luvun lama ja Suomen velkaantuminen* [Depression på 1930-talet och Finlands skuldsättning]. – [Hfors], 1993. – 28, [3] s. – (Keskustelualoitteita / Valtiovarainministeriö, kansantalousosasto ; no 36).

Hokkanen, Kari, *Ståhlbergista Väyryseen : Keskusta presidenttejä valitsemassa* [Från Ståhlberg till Väyrynen : Centern väljer president]. – [S.l.], [1993]. – 27, [2] s.

Holmberg, Peter, *The history of physics in Finland 1828–1918*. – Helsinki, 1993. – 267 s. – (The history of learning and science in Finland 1828–1918 ; 5 a).

Hurri, Merja, *Kulttuuriosasto : symboliset taistelut, sukupolvikonflikti ja sananvapaus viiden pääkaupunkilehden kulttuuritoimituksissa 1945–80*. – Tammerfors, 1993. – 356, [2] s. – (Acta Universitatis Tamperensis. Ser. A ; vol. 389). – Summary: The cultural pages : symbolic struggles, generation conflict and freedom of speech in the cultural editorial departments of five Finnish newspapers during the period 1945–80.

Huttunen, Matti, *Modernin musiikinhistoriankirjoituksen synty Suomessa : musiikkikäsitteet tutkimuksen uranuurtajien tuotannossa*. – Hfors, 1993. – 305 s. – (Acta musicologica Fennica ; 18). – Summary: The beginnings of modern music history writing in Finland.

Hyökkänen, Markku, Historiatieteen ja historianfilosofian suhde : parannusehdotus [Förhållandet mellan historievetenskap och historiefilosofi : förbättringsförslag]. // *HAik*. 91 (1993), s. 39–53.

Hyvinvointivaltio ja historian oikut [Välfärsstaten och historiens nycker] / red. Pertti Haapala. – [Tammerfors], 1993. – 154 s. – (Väki voimakas ; 6).

Hyvönen, Heikki, Kolme keramiikkatehdasta läntisellä Uudellamaalla. // *SM*. 100 (1993), s. 47–64. – Summary: Three faience works in the West Uusimaa region.

Häikiö, Martti, *Presidentin valinta : miten valtionpäämiehet on Suomessa valittu, millaisiin poikkeusmenetelmiin valinnoissa on turvauduttu ja miksi presidentin toimikautta jatkettiin kokonaan ilman vaalia vuonna 1973* [Presidentsval : hur statsöverhuvudena har blivit valda, vilka undantagsprocesser har tillgripits i valen och varför presidentens mandatid fortsatts helt utan val år 1973]. – Hfors, 1993. – 387 s.

Häikiö, Martti, Sosialidemokratian hegemoniasta porvarivaltaan : Suomen sisäpolitiikka 1966–92 [Från socialdemokratins hegemoni till borgerlig makt : inrikespolitiken i Finland 1966–92]. // *YYA-Suomi* / red. Ilkka Herlin. 1993 (Historiallinen kirjasto ; 22), s. 139–153.

Häkkinen, Kaisa, Suomen kielen tutkimus kansallisen diktatuurin kourissa [Forskning i finska språket i den nationella diktaturens grepp]. // *Vaikea toruus* / red. Heikki Ylikangas. 1993 (SKS ; 603), s. 18–45.

Hämynen, Tapio, *Liikkeellä leivän tähden : Raja-Karjalan väestö ja sen toimeenrulo 1880–1940*. – Hfors, 1993. – 562 s. – (HT ; 170). – Summary: On the move for bread : the population of Border Carelia and its livelihood.

Hösch, Edgar, Deutsche Pädagogen in Altfinnland an der Wende zum 19. Jahrhundert. // *Finnland-Studien*. 2. 1993 (Veröffentlichungen des Osteuropa-Institutes München. Reihe Geschichte ; Bd. 63), s. 33–61.

Ihonen, Markku, Historia, historiankirjoitus ja historiallinen romaani Suomessa [Historia, historieskrivning och historisk roman i Finland]. // *Kanava*. 21 (1993) : 7, s. 461–463.

Iisalo, Taimo, Pedagogiossa ja pedagogiosta maailmalle [I pedagogin och från pedagogin ut till världen]. // *Koulu ja menneisyys*. 31 (1993), s. 26–50.

Ijäs, Matti, *Jaakko Gummerus kirkkohistoriantutkijana*. – Hfors, 1993. – 527 s. – (FKSÄ ; 165). – Zusammenfassung: Jaakko Gummerus als Kirchengeschichtler.

Immonen, Kari, Ajan hajoaminen ja historian tutkimuksen mahdollisuus [Tidens upplösning och historieforskningens möjlighet] // *Keskusteluja professorin kanssa* / red.: Totti Tuhkanen, Elisa Pispala, Keijo Virtanen. 1993 (Julkaisuja / Turun yliopisto, historian laitos ; 28), s. 81–94.

Ingermanland : om land och folk / redaktör: Sulo Huovinen. – [Stockholm], 1993. – 298 s.

Isonäistymisen vuodet 1917–1920. 2 : Taistelu vallasta [Självständigblivandets åren 1917–1920. 2 : Kampen om makt] / huvudred.: Ohto Manninen ; förf.: Sampo Ahto

... [et al.]. – Hfors, 1993. – 781 s.

Itämeri-seminaari (8 : 1990 : Kotka), *The war of King Gustavus III and naval battles of Ruotsinsalmi : VIII International Baltic Seminar, 5–7 July 1990*. – Kotka, 1993. – 144, [2] s. – (Series of the Provincial Museum of Kymenlaakso ; publication number 17). – Utk. även på finska: Kustaa III:n sota ja Ruotsinsalmen meritaistelut. – (Kymenlaakson maakuntamuseon julkaisuja ; publication number 17).

Jakobson, Max, Suomalainen puolueettomuuspolitiikka [Den finländska neutralitetspolitiken]. // *YYA-Suomi* / red. Ilkka Herlin. 1993 (Historiallinen kirjasto ; 22), s. 154–167.

Jakobson, Max, Yöpakkasista noottikriisiin [Från nartfrost till notkris]. // *YYA-Suomi* / red. Ilkka Herlin. 1993 (Historiallinen kirjasto ; 22), s. 100–120.

Jatskosodan historia. 4 : Saksalaisarmeijan hyökkäys Pohjois-Suomesta, asemasota, vetäytyminen Karjalan kannakselta [Fortsättningskrigets historia. 4 : Den tyska arméns anfall från Nordfinland, ställningskriget, reträtten från Karelska näset] / [förf.: Ari Raunio ... et al.]. – Borgå, 1993. – 440 s. – (Sotatieteen laitoksen julkaisuja ; 25, 4).

Jauhainen, Arto, *Koulu, oppilaiden huolto ja hyvinvointivaltio : Suomen oppivelvollisuuskoulun oppilashuollon ja sen asiantuntijajärjestelmien muotoutuminen 1800-luvun lopulta 1990-luvulle*. – Åbo, 1993. – 314 s. – (Turun yliopiston julkaisuja. Sarja C. Scripta lingua Fennica edita ; 98). – Summary: School, student welfare and the welfare state : the formation of the student welfare system in the Finnish compulsory education system and its network of experts from the late 1800's to 1990's.

Johdatus Suomen ulkopolitiikkaan : kylmästä sodasta uuteen maailmanjärjestykseen [Inledning till utrikespolitiken i Finland : från det kalla kriget till den nya världsordningen]. – [Hfors], 1993. – 314 s.

Jussila, Osmo, Die russische Zentralverwaltung und das Grossfürstentum Finnland. // *Finnland-Studien. 2*. 1993 (Veröffentlichungen des Osteuropa-Institutes München. Reihe Geschichte ; Bd. 63), s. 72–79.

Jutikkala, Eino, Frost or microbes. // *SEHR*. 41 (1993):1, s. 73–79.

Jutikkala, Eino, How many lived to maturity? // *Yearbook of population research in Finland*. 31 (1993), s. 16–24

Kaarle, Juha, Ryssänlimppua, ripaskaa ja vallankumousta Turussa 1901–1917 [Rysslimpa och revolution i Åbo 1901–1917]. // *Kasarmin aidan kahden puolen* / red. Jussi T. Lappalainen. 1993 (HA ; 101), s. 71–90.

Kalela, Jorma, *Aika, historia, yleisö : kirjoituksia historiantutkimuksen lähtökohdista* [Tiden, historien, publiken : uppsatser om historieforskningens utgångspunkter]. – Åbo, 1993. – 315 s. – (Julkaisuja / Turun yliopisto, poliittinen historia. C ; 44).

Kalela, Jorma, *Argumentaatio ja rekonstruktio tutkimusprosessissa* [Argumentation och rekonstruktion i forskningsprocessen]. – Åbo, 1993. – 84 s. – (Julkaisuja / Turun yliopisto, poliittinen historia. C ; 43).

Kangas, Lasse, *Jyväskylän yliopistokysymys 1847–1966 : tutkimus korkeakoulun perustamisesta ja kehityksestä yliopistoksi*. – 2. uppl. – Jyväskylä, 1992 (1993). – 317 s. – (SHJ ; 44). – Abstract: The university question 1847–1966 : a study of the foundation of the Jyväskylä Institute of Pedagogics and its development into a university. – Zusammenfassung: Die Universitätsfrage Jyväskylä 1847–1966 : Untersuchung zur Gründung

der Hochschule und ihrer Entwicklung zur Universität. – 1. uppl. 1992.

Kasarmin aidan kahden puolen : kaksisataa vuotta suomalaista varuskuntayhteisöä [På båda sidor om kasernstaketet : två hundra år av garnisonsamfund i Finland] / red. Jussi T. Lappalainen. – Hfors, 1993. – 189 s. – (HA ; 101).

Karainen, Elina, "Loistavin elokuva mitä milloinkaan on esitetty" : suuren yleisön elokuvaelämyksiä 30-luvun Helsingissä. // *Kotomaan koko kuva : kirjoituksia elokuvasta ja 1930-luvun sosiaalishistoriasta*. 1993 (HA ; 100), s. 187–220. – Summary: The most brilliant film ever shown.

Katorma, Aino, Moskovon Hämeenlinna-kuvat. // *SM*. 100 (1993), s. 65–81. – Summary: Plans of Hämeenlinna in Moscow.

Kaukiainen, Yrjö, "Suomen kansan historia" ["Finska folkets historia"]. // *HAik*. 91 (1993), s. 296–300.

Kaukiainen, Yrjö, *A history of Finnish shipping*. – London, 1993. – xiv, 231 p. – (Maritime history).

Kauppi, Ulla-Riitta, Consequences of the war of king Gustavus III : construction of the Ruotsinsalmi fort, buildings and life at the fort. // *Itämeri-seminaari (1990): The war of King Gustavus III and naval battles of Ruotsinsalmi*. 1993 (Kymenlaakson maakuntamuseon julkaisuja ; 17), s. 99–113.

Kauppi, Ulla-Riitta, Kymenlaakson linnoitustyöt taloudellisena vaikuttajana 1700–1800-lukujen taitteessa [Befästningsarbeten i Kymmnedalen som ekonomisk faktor kring 1800]. // *Kasarmin aidan kahden puolen* / red. Jussi T. Lappalainen. 1993 (HA ; 101), s. 49–70.

Kekarainen, Risto, Joukkojen mahti : ryöväenliike ja elokuva 1930-luvulla. // *Kotomaan koko kuva : kirjoituksia elokuvasta ja 1930-luvun sosiaalishistoriasta*. 1993 (HA ; 100), s. 62–74. – Summary: Power of the masses.

Kekkonen, Jukka, Kansalaisista ja oikeustiede [Medborgarkriget och juridiken]. // *Vaikea totuus* / red. Heikki Ylikangas. 1993 (SKS ; 603), s. 107–116.

Kekkonen, Jukka, Valtiorikosoikeuksien toiminta Suomen sisällissodan jälkeen : 75 vuotta massaoikeudenkäynneistä // *Lakimies*. 91 (1993), s. 811–823. – Med titlar på tyska och engelska: Die Rechtsprechung der Hochverratssgerichte nach den finnischen Bürgerkrieg von 1918 : 75 Jahre nach den Massenprozessen. – The administration of justice after the Finnish Civil War of 1918 : 75 years from mass procedures.

"Keksi – tuo kekseliäs keksintö" : matka menneen maailman mainoselokuvaan / Anna Eskola ... [et al.]. // *Kotomaan koko kuva : kirjoituksia elokuvasta ja 1930-luvun sosiaalishistoriasta*. 1993 (HA ; 100), s. 162–184. – Summary: The biscuit – an ingenious invention.

Kemiläinen, Aina, *Suomalaiset, outo Pohjolan kansa : rotuteoriat ja kansallinen identiteetti*. – Hfors, 1993. – 417 s. – (HT ; 177). – Summary: Race theories and national identity in Finland.

Keskusteluja professorin kanssa : Veikko Litzen 60 vuotta 1.12.1993 [Samtal med professor : Veikko Litzen 60 år 1.12.1993] / red.: Totti Tuhkanen, Elisa Pispala, Keijo Virtanen. – Åbo, 1993. – 456 s. – (Julkaisuja / Turun yliopisto, historian laitost ; 28).

Kilin, Juri, Rajaseudun väki kahdesti panttina 1939–1940 [Gränsbefolkningen som pant två gånger 1939–1940]. // *HAik*. 91 (1993), s. 204–212.

Kivimäe, Jüri, Papyrer och senmedeltida köpmansböcker : linjer i Gunnar

- Mickwitz' livsverk. // *HTF*. 78 (1993), s. 3–15. – S. 13–15: Gunnar Mickwitz' vetenskapliga bibliografi.
- Kivinen, Osmo & Rinne, Risto, Grundutbildning och medborgarfostran : medborgarbildningen i Finland i Finland på 1800- och 1900-talen. // *HTF*. 78 (1993), s. 213–232.
- Kivinen, Osmo & Rinne, Risto & Ketonen, Kimmo, *Yliopiston huomen : korkeakoulupolitiikan historiallinen suunta Suomessa* [Universitetets morgondag : högskolepolitikens historiska riktning i Finland]. – Hfors, 1993. – 277 s.
- Kivirauma, Joel, Den disciplinära normaliteten : problembarn i läropliktsskolan. // *HTF*. 78 (1993), s. 257–274.
- Klatt, Carl-Heinz, Om veterinärmedicinen och dess historia i Finland. // *Hipokrates*. 10 (1993), s. 120–132. – Zusammenfassung: Gedanken über die Geschichte der Veterinärmedizin Finnlands.
- Klinge, Matti, *The Finnish tradition : essays on structures and identities in the North of Europe*. – Hfors, 1993. – 264 s.
- Knuutila, Seppo, Hiljainen kevät? : miksi kansanrunoudentutkimuksessa ei oltu tietäkkeeseen kansalaissodasta puoleen vuosisataan [En tyst vår? : varför bekom medborgarkriget inte inom folkloristikens det ringaste under ett halvsekel]. // *Vaikea totuus* / red. Heikki Ylikangas. 1993 (SKS ; 603), s. 46–61.
- Koivisto, Hanne, Suomi ja Eurooppa : piirteitä kansallisen identiteetin etsinnästä Suomessa 1920- ja 1930-luvulla [Finland och Europa : drag ur sökandet av nationell identitet i Finland på 1920- och 1930-talet] // *Keskusteluja professorin kanssa* / red.: Totti Tuhkanen, Elisa Pispala, Keijo Virtanen. 1993 (Julkaisuja / Turun yliopisto, historian laitos ; 28), s. 253–264.
- Kolbe, Laura, *Sivistyneistön rooli : Helsingin yliopiston ylioppilaskunta 1944–1959* [Den bildade klassens roll : Studentkåren vid Helsingfors universitet 1944–1959]. – Hfors, 1993. – 719 s. – (Helsingin yliopiston ylioppilaskunnan historia ; 5).
- Kolehmainen, John I., *Amerikan ääni kutsuu Suomea 1942–1945*. – Kuopio, 1993. – 64 s. – (Snellman-instituutin B-sarja ; 34). – Orig:s titel: Täällä Amerikka... : the Voice of America calling Finland.
- Korpela, Jukka, Olga – uusi Helena [Olga – en ny Helena]. // *HAIk*. 91 (1993), s. 12–19.
- Koskimaa, Matti, *Veitsen terällä : vetäytyminen Länsi-Kannakselta ja Talin-Ihantalan suurtaistelu kesällä 1944* [På kniveggen : reträtten från Karelska näset och storlaget vid Tali-Ihantala sommaren 1944]. – Borgå, 1993. – 198 s. – 2. uppl. 1994.
- Kotomaan koko kuva : kirjoituksia elokuvasta ja 1930-luvun sosiaalhistoriasta* [Hemlandet i helfigur : uppsatser om film och 1930-talets socialhistoria] / Elina Katainen (red.). – Hfors, 1993. – 232 s. – (HA ; 100) (Talous- ja sosiaalhistoriallisia tutkimuksia / Helsingin yliopiston talous- ja sosiaalhistorian laitos ; 2). – Summary.
- Kronlund, Jarl, *Från folkesning till institution : Finlands försvarsmakt 1918–1993*. – Helsingfors, 1993. – 54 s. – Orig:s titel: Kansannoususta instituutioksi : Suomen puolustusvoimat 1918–1993. Helsingfors, 1993.
- Kuisma, Markku, *Metsäteollisuuden maa : Suomi, metsät ja kansainvälinen järjestelmä 1620–1920*. – Hfors, 1993. – 633 s. – Summary: Green gold and capitalism : Fin-

land, forests and world economy, 1620–1920.

Kuujo, Erkki, Deutsch als Amtssprache in Altfinland. // *Finland-Studien*. 2. 1993. (Veröffentlichungen des Osteuropa-Institutes München, Reihe Geschichte ; Bd. 63), s. 27–32.

Kyntäjä, Timo, *Tulopolitiikka Suomessa : tulopoliittinen diskurssi ja instituutiot 1960-luvulta 1990-luvun kynnykselle* [Inkomstpolitiken i Finland : inkomstpolitisk diskurs och institutioner från 1960-talet till tröskeln till 1990-talet]. – [Hfors], 1993. – 302 s.

Lackman, Matti, *Jahvetti Moilanen – läskikapinan johtaja : poliittinen elämäkerta (1881–1938)* [Jahvetti Moilanen – fläskupprorets ledare : en politisk biografi (1881–1938)]. – Oulu, 1993. – 157 s. – (Scripta historica ; 20).

Laiho, Irma, *Ylimmästä hengenviljelystä tutkijaputkeen : tutkijankoulutuksen valtiollinen doktriini Suomessa toisenmaailmansodan jälkeen* [Från den högsta intellektuella odlingen till forskarkarriär : den statliga doktrinen om forskarutbildning i Finland efter andra världkriget]. – Åbo, 1993. – 220 s. – (Raportteja / Koulutusososiologian tutkimuskeskus ; 13).

Laine, Antti, Tiedemiesten Suur-Suomi : Itä-Karjalan tutkimus jatkosodan vuosi [Vetenskapsmännens Stor-Finland : forskning rörande Östkarelen under fortsättningskriget]. // *HA*. 102 (1993), s. 91–202.

Laine, Esko, "Se Sana seisoo vahvana..." : käsitukset Raamatun luonteesta Turun akatemian väitöskirjoissa 1640–1713. // *Suomalaisen eksegeetiikan ja orientalistiikan juuria* / Ilkka Antola & Harry Halén (red.). 1993 (FKSH ; 161), s. 113–132. – Summary: "The Word stands firm..." : views concerning the nature of the Bible in Turku Academy dissertations 1640–1713.

Laine, Unto, Turun tulokaskasvit sotilaiden jalanjäljillä [Nykömlingsväxter i Åbo i soldaternas fotspår]. // *Kasarmin aidan kahden puolen* / red. Jussi T. Lappalainen. 1993 (HA ; 101), s. 91–106.

Laitinen, Kari, Sotilasmuusikot 1700-luvun lopun Suomen musiikkielämässä [Militärmusiker i musiklivet i Finland på slutet av 1700-talet]. // *Kasarmin aidan kahden puolen* / red. Jussi T. Lappalainen. 1993 (HA ; 101), s. 27–47.

Lappalainen, Jussi T., Suomalainen varuskuntayhteisö – taustaa ja ongelmia [Garnissonssamfundet i Finland – bakgrund och problem]. // *Kasarmin aidan kahden puolen* / red. Jussi T. Lappalainen. 1993 (HA ; 101), s. 6–26.

Lappalainen, Niilo, *Kuuterselkäkin murtui* [Också Kuuterselkä bröts]. – Borgå, 1993. – 289 s.

Lauha, Aila, *Suomen kirkon kansainväliset suhteet 1923–1925*. – Hfors, 1993. – 384 s. – (FKSH ; 159). – Zusammenfassung: Die internationalen Beziehungen der finnischen Kirche 1923–1925.

Lehtonen, Tuomas M. S., Annalismen loppu [Annalismens slut]. // *HAik*. 91 (1993), s. 136–140.

Leikola, Anto, Elias Til-Landz, eurooppalainen lääkäri 1600-luvun Suomessa. // *Hippokrates*. 10 (1993), s. 57–66. – Summary: Elias Til-Landz, an European physician in the 17th century Finland.

Lempa, Heikki, Mitä on sivistys? [Vad är bildning?] // *Historian alku : histo-*

rianfilosofia, aatehistoria, maailmanhistoria. 1993. (Tutkijaliiton julkaisusarja ; 74), s. 179–194.

Letto-Vanamo, Pia, Luettiinko käräjillä lakia vai luotiinko oikeutta : näkökulmia oikeudenkäytön historiaan. // *Lakimies*. 91 (1993), s. 993–1007. – Med titlar på ryska och engelska: *Wurde es am Thing Gesetze gelesen oder das Recht gefunden : Blickpunkte auf die Geschichte der Rechtsprechung. – Reading the law or making justice : insights into the history of administration of justice.*

Liikanen, Ilkka, Skuldens långa skugga : frihetskrigslitteraturens upprorsbild och dess senare skeden. // *HTF*. 78 (1993), s. 562–579.

Lilja, Johanna, Den ekonomiska historiens utgångspunkter : drag i historieuppfattningen i Finland under 1800-talet. // *HTF*. 78 (1993), s. 529–548.

Litzen, Veikko, Keskiajan ymmärtämisestä [Om förståendet av medeltiden] // *Keskusteluja professorin kanssa* / red.: Totti Tuhkanen, Elisa Pispala, Keijo Virtanen. 1993 (Julkaisuja / Turun yliopisto, historian laitos ; 28), s. 96–103.

Litzen, Veikko, Om socknen // *Keskusteluja professorin kanssa* / red.: Totti Tuhkanen, Elisa Pispala, Keijo Virtanen. 1993 (Julkaisuja / Turun yliopisto, historian laitos ; 28), s. 164–172.

Liukkonen, Juhani, *Katekeettakoulu Suur-Sodankylässä 1837–1950*. – Uleåborg, 1993. – 215 s. – (Acta Universitatis Ouluensis. Series E. Scientiae rerum socialium ; 14). – Abstract: Catechist school in Greater-Sodankylä 1837–1950.

Luther, Georg, *Statistikens historia i Finland till 1970*. – Hfors, 1993. – 380 s. – (Tutkimuksia / Tilastokeskus ; 123). – Utk. samtidigt på finska: *Suomen tilastotoimen historia vuoteen 1970*.

Malmi, Timo & Alava, Teuvo, Muutama tuhat miljoonien joukossa : suomalaiset sotavangit Neuvostoliitossa 1941–44 [Några tusen bland miljoner : finländska krigsfångar i Sovjetunionen 1941–44]. // *HAik*. 92 (1994) : 1, s. 30–35.

Mannerheim, Carl Gustaf Emil, *Marskalkens minnen : nationalupplaga av G. Mannerheim: Minnen I-II*. – Faksimilutg. – Esbo, 1993. – 388 s. – Orig. utg.: Hfors : Schildt, 1954.

Manninen, Ohto, Vapaussota [Frihetskrig]. // *HAik*. 91 (1993), s. 116–120.

Mansner, Markku, Etujärjestöjen yhteiskunta : työmarkkinasuhteet 1944–1990 [Intresseorganisationernas samhälle : arbetsmarknadsrelationerna 1944–1990]. // *YYA-Suomi* / red. Ilkka Herlin. 1993 (Historiallinen kirjasto ; 22), s. 168–191.

Masonen, Pekka, Yleisen historian rajat ja ulottuvuudet [Den allmänna historiens gränser och dimensioner]. // *HAik*. 91 (1993) : 4, s. 300–303.

Mauranen, Tapani & Niemi, Erkki & Varho, Esko, Puu pääosassa : piirteitä 1930-luvun teollisuuselokuvasta. // *Kotomaan koko kuva : kirjoituksia elokuvasta ja 1930-luvun sosiaalishistoriasta*. 1993 (HA ; 100), s. 126–161. – Summary: Finnish wood and paper industry.

Meinander, Henrik, Mellan nyhumanism och nordism : aspekter på det nordiska läroverkets systematisering 1800–1950. // *HTF*. 78 (1993), s. 191–212.

Meri, Veijo, *C. G. Mannerheim, Suomen marsalkka* [C. G. Mannerheim, marskalken av Finland]. – 3. uppl., förnyad utg. – Borgå, 1993. – 468 s.

Meri, Veijo, *Maassa taivaan saranat : suomalaisten historia vuoteen 1814* [Fin-

ländarnas historia till år 1814]. – Hfors, 1993. – 350 s.

Metodikirja : näkökulmia kulttuurihistorian tutkimukseen [Metodboken : aspekter på kulturhistorisk forskning] / red.: Marjo Kaartinen ... [et al.]. – [Åbo], 1993. – 137 s. – (Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskuksen julkaisuja. A ; 16)

Midy, Isabelle, Dekabrister på fästning i Finland. // *HTF*. 78 (1993), s. 389–409.

Moring, Beatrice, Allmogens barnasyn i det agrara Finland och överhetens vantolkningar av densamma. // *HTF*. 78 (1993), s. 16–33.

Murtorinne, Eino, Uutta Suomea rakentamaan : kansalaissodan vaikutus teologiaan [Att bygga ett nytt Finland : medborgarkrigets inverkan i teologin]. // *Vaikea totuus* / red. Heikki Ylikangas. 1993 (SKS ; 603), s. 9–17.

Mäkelä, Johanna & Oittinen, Riitta, Pyykinpesukurssilta kenttäpesulaan : naisten töitä rauhan ja sodan aikana. // *Kotomaan koko kuva : kirjoituksia elokuvasta ja 1930-luvun sosiaalhistoriasta*. 1993 (HA ; 100), s. 11–42. – Summary: From clothes washing courses to field laundry.

Möttölä, Kari, Puolueettomuudesta sitoutumiseen : turvallisuuspolittisen perusratkaisun muutos kylmästä sodasta Euroopan murrokseen [Från neutralitet till bindning : förändring i den säkerhetspolitiska grundlösningen från det kalla kriget till brytningen i Europa]. // *Johdatus Suomen ulkopoliittikkaan* / Tuomas Forsberg, Tapani Vaahtoranta (red.). 1993 (Ulkopoliittisen instituutin julkaisuja ; 2), s. 62–135.

Navis Fennica : Suomen merenkulun historia. Osa 1 : Puuruuhista syvänmeren purjelaivoihin [Navis Fennica : sjöfartens historia i Finland. Del 1 : Från träekor till djuphavsegelfartyg] / red. Erkki Riimäla ; förf.: Jarkko Aarniala ... [et al.]. – Hfors, 1993. – 440 s.

Nenonen, Marko, "Envious are all the people, witches watch at every gate" : Finnish witches and witch trials in the 17th century. // *SJH*. 19 (1993) : 1, s. 77–91.

Nevakivi, Jukka & Hentilä, Seppo & Haaraja, Lauri, *Politiittinen historia : johdatus tutkimukseen* [Politisk historia : inledning till forskningen]. – Hfors, 1993. – 204 s.

Nevakivi, Jukka, Ratkaiseva välirauha 1944–47 : miksi Suomea ei neuvostolais-tettu? [Det avgörande vapenstillståndet 1944–47 : varför blev Finland inte sovjetiskt?]. // *HAik*. 91 (1993), s. 195–204.

Nevanlinna, Tuomas, Kehnot verkot vai kalojen puute? : posthistoriateesien tutkiskelu [Dåliga nät eller brist på fisk? : betraktelser rörande posthistorieteser]. // *Historian alku : historianfilosofia, aatehistoria, maailmanhistoria*. 1993 (Tutkijaliiton julkaisusarja ; 74), s. 14–38.

Nieminen, Armas, *Suomalaisen aviorakkauden ja seksuaalisuuden historia : avioliitto- ja seksuaalisyymyksiä suomalaisen hengenelämän ja yhteiskunnan murroksessa sääty-yhteiskunnan ajoilta nykypäivään* [Den äktenskapliga kärlekens och sexualitetens historia i Finland : äktenskap och sexualfrågor i det andliga livet och samhällsomvandlingen i Finland från ständssamhällets tid till idag]. – Hfors, 1993. – 128 s. – (Väestöntutkimuslaitoksen julkaisusarja. D ; 27).

Numminen, Ilkka & Karonen, Petri, *Hinnat ja palkat Hämeessä vuosina 1541–1617* [Priser och löner i Tavastland åren 1541–1617]. – Jyväskylä, 1993. – 143 s. – (Suomen historian julkaisuja / Jyväskylän yliopisto, historian laitos ; 18).

Nummela, Ilkka, *Inter arma silent revisores rationum : toisen maailmansodan aiheuttama taloudellinen rasitus Suomessa vuosina 1939–1952*. – Jyväskylä, 1993. – 336 s. – (SHJ ; 46). – Summary: *Inter arma silent revisores rationum : the financial burden imposed on Finland by the Second World War during the period 1938–1952*.

Ojakangas, Mika, *Självbefläckelsen och skolan: onanin i den medicinska och pedagogiska diskursen vid sekelskiftet*. // *HTF*. 78 (1993), s. 275–299.

Olin, K.-G., *Grafton-affären*. – 3. något omarb. uppl. – Jakobstad, 1994. – 296 s.

Ollila, Anne, *Muistitieto historian tutkimuksen lähteenä [Minneskunskap som källa för historieforskningen] // Keskusteluja professorin kanssa /* red.: Toti Tuhkanen, Elisa Pispala, Keijo Virtanen. 1993 (Julkaisuja / Turun yliopisto, historian laitos ; 28), s. 57–68.

Ollila, Anne, *Suomen kotien päivä valkenee... : Marttajärjestö suomalaisessa yhteiskunnassa vuoteen 1939*. – Hfors, 1993. – 346 s. – (HT ; 173). – Summary: *In the homes of Finland a new day dawns... : the Martha Organization in the Finnish society up to 1939*.

Orrman, Eljas, *Harhaopit keskiajan murrosten heijastumina [Irrläror som åter speglingar av medeltidens brytningar]*. // *Keskusteluja professorin kanssa /* red.: Toti Tuhkanen, Elisa Pispala, Keijo Virtanen. 1993 (Julkaisuja / Turun yliopisto, historian laitos ; 28), s. 149–162.

Paaskoski, Jyrki, *Om privilegierna för Viborgs provins vid freden i Nystad 1721*. // *HTF*. 78 (1993), s. 361–388.

Paavonen, Tapani, *Finnisch-deutsche Handelsbeziehungen nach dem zweiten Weltkrieg*. – [Åbo], [1993]. – 17 s. – (Julkaisuja / Turun yliopisto, poliittinen historia. C ; 41).

Palin, Harri, *Niinisalon kylän muodonmuutos [Metamorfosen i Niinisalo by]*. // *Kasarmin aidan kahden puolen /* red. Jussi T. Lappalainen. 1993 (HA ; 101), s. 169–187.

Paulus, Ilkka, *Asunnottomuus sosiaalipoliittisena puutteena : tutkimus asunnottomuuden ongelmasta ja sen valtiollisista ratkaisuyrityksistä vuosisadan vaihteesta nykypäivään*. – [Hfors], 1993. – 174 s. – (Julkaisuja / Asuntohallitus, tutkimus- ja suunnitteluosasto ; 1993, 3). – Referat: *Bostadslöshet som ett socialpolitiskt missförhållande : en undersökning av bostadslöshetsproblemet och av statens försök att lösa detta från sekelskiftet till i dag*.

Peippo, Helena, *Hennalan varuskunta ja Lahden kaupunki 1920- ja 1930-luvuilla [Hennala garnison och Lahus stad på 1920- och 1930-talen]*. // *Kasarmin aidan kahden puolen /* red. Jussi T. Lappalainen. 1993 (HA ; 101), s. 127–145.

Pekkarinen, Jukka & Vartiainen, Juhana, *Suomen talouspolitiikan pitkä linja [Den ekonomiska politikens långa linje i Finland]*. – Borgå, 1993. – 478 s.

Penttilä, Risto E. J., *YYA-sopimus solmimisesta raukeamiseen [VSB-avtalet från ingående till upplösning]*. // *YYA-Suomi /* red. Ilkka Herlin. 1993 (Historiallinen kirjasto ; 22), s. 47–57.

Pesonen, Pertti, *Puoluerakenteiden muutokset ja puoluesidonnaisuus [Förändringar i partistrukturer och partibundenhet]*. // *YYA-Suomi /* red. Ilkka Herlin. 1993 (Historiallinen kirjasto ; 22), s. 30–46.

Piiroinen, Erkki, *Kirkkokunnan ylösnousemus : muistiinpanoja ortodoksien toiminnasta sodan jälkeen* [Kyrkosamfundets uppståndelse : anteckningar om de ortodoxas verksamhet efter kriget]. – Joensuu, 1993. – 267 s.

Pirinen, Kauko, Tiedon kulku Suomeen keskiajalla [Informationens spridning till Finland under medeltiden] // *Keskusteluja professorin kanssa* / red.: Toti Tuhkanen, Elisa Pispala, Keijo Virtanen. 1993 (Julkaisuja / Turun yliopisto, historian laitos ; 28), s. 173–185.

Pitkä linja : Mauno Koivisto, valtiomies ja vaikuttaja = The long perspective : Mauno Koivisto, statesman / ed. by Keijo Immonen ; förf.: Jukka Nevakivi ... [et al.]. – Hfors, 1993. – 386 s.

Pirkänen, Kari, *Deprivation and disease : mortality during the great Finnish famine of the 1860s*. – Hfors, 1993. – 176 s. – (Suomen väestötieteen yhdistyksen julkaisuja ; 14).

Postnikov, Alexei V., *Contact and conflict : Russian mapping of Finland and the development of Russian cartography in the 18th and early 19th centuries*. // *Fennia*. 171 (1993) : 2, s. 63–98

Pullat, Raimo, *Itämeren rutto : pirtun salakuljetusta vuosina 1919–1939* [Pest på Östersjön : spritsmuggling åren 1919–1939]. – Uleåborg, 1993. – 140 s.

Pullat, Raimo, *Salapiiritusevedu Eestist Soome 1919–1939*. – Tallinn, 1993. – 125 s.

Pylkkänen, Ali, Petsamo – suomalainen 'siirtomaavaruskunta' [Petsamo – en finländsk 'kolonialgarnison']. // *Kasarmien äidan kahden puolen* / red. Jussi T. Lappalainen. 1993 (HA ; 101), s. 147–168.

Rahikainen, Marjatta, *Det farliga barnet : om förhållandet mellan barn och vuxna i nya tidens Europa*. // *HTF*. 78 (1993), s. 513–528.

Railo, J. E., *Ensimmäinen vaksinaatio Suomessa ja lääketieteen tohtori Anders Boxström (1760–1849)*. // *Hippokrates*. 10 (1993), s. 67–88. – Zusammenfassung: Die erste Impfung in Finnland und Dr. med. Anders Boxström (1760–1849).

Ramsay, Alexandra, *Huvudstadens hjärta : filantropi och social förändring i Helsingfors : två fruntimmersföreningar 1848–1865*. – Hfors, 1993. – 185 s. – (Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk ; 144). – Summary: The heart of the capital : the impact of two ladies' societies on philanthropy and social change in Helsinki 1848–1865.

Rautkallio, Hannu, *Newostovallan asialla : NKP:n vaikutus Suomessa 1960-luvulla* [I sovjetmaktens ärende : FKP:s inverkan i Finland på 1960-talet]. – Hfors, 1993. – 279 s.

Rehn, Olli, *Odottavasta ennakoivaan integraatiopolitiikkaan? : Suomen integraatiopolitiikka kylmän sodan aikana ja sen päätösvaiheessa 1989–92* [Från avvaktande till föregripande integrationspolitik? : integrationspolitik i Finland under kalla kriget och under dess avslutande skede 1989–92]. // *Johdatus Suomen ulkopoliitiikkaan* / Tuomas Forsberg, Tapani Vaahtoranta (red.). 1993 (Ulkopoliittisen instituutin julkaisuja ; 2), s. 166–231.

The road to war : essays in honour of Professor Olli Vehviläinen on the occasion of his 60th birthday 4 June 1993 / editors: Silvo Hietanen ... [et al.]. – Tammerfors, 1993. –

155 s. – (Acta Universitatis Tamperensis. Ser. B ; vol. 45).

Roininen, Aimo, *Kirja liikkeessä : kirjallisuus instituutiona vanhassa työväenliikkeessä (1895–1918)* [Boken i rörelsen : litteratur som institution i den gamla arbetarrörelsen (1895–1918)]. – Hfors, 1993. – 454 s. – (SKS ; 600).

Ruonavaara, Hannu, *Omat kodit ja vuokratuoneet : sosiologinen tutkimus asunonhallinnan muodoista Suomen asutuskeskuksissa 1920–1950* [Egnahem och hyresbostäder : en sociologisk undersökning om bostadsbesittningsformer i bostättningscentra i Finland 1920–1950]. – Åbo, 1993. – 316 s. – (Turun yliopiston julkaisuja. Sarja C. Scripta lingua Fennica edita ; 97).

Ruostetsaari, Ilkka, The anatomy of the Finnish power elite. // *SJH*. 16 (1993), s. 305–337.

Rusi, Alpo M. & Salovaara, Jukka, Kylmän sodan jälkeinen epävarma rauha : Suomi Euroopan kehittyvän turvallisuusalueen osapuolena [Osäker fred efter kalla kriget : Finland som part av utvecklandet av ett säkerhetsområde i Europa]. // *Johdatus Suomen ulkopoliittikkaan* / Tuomas Forsberg, Tapani Vaahtoranta (red.). 1993 (Ulkopoliittisen instituutin julkaisuja ; 2), s. 136–165.

Saarikangas, Kirsi, *Model houses for model families : gender, ideology and the modern dwelling : the type-planned houses of the 1940s in Finland*. – Hfors, 1993. – 402 s. – (SH ; 45).

Saarikangas, Kirsi, Tyypitalo, jälleenrakennus ja standardi [Typhus, återuppbyggnad och standard]. // *Historian alku : historianfilosofia, aatehistoria, maailmanhistoria*. 1993 (Tutkijaliiton julkaisusarja ; 74), s. 215–229.

Salmi, Hannu, *Elokuva ja historia* [Film och historia]. – Hfors, 1993. – 336 s.

Salmi, Hannu, On the nature and structure of historical narration. // *Storia della storiografia*. 23 (1993), s. 123–133.

Salminen, Tapio, *Suuri rantatie = Stora strandvägen*. – Hfors, 1993. – 388 s. – (Tiemuseon julkaisuja ; 7). – Summary: The great coastal road from Turku to Viborg.

Salminen, Timo, *Suomalaisuuden asialla : muinaistieteen yliopisto-opetuksen syntytvaiheet n. 1877–1923*. – Hfors, 1993. – 65 s. – (Helsinki papers in archaeology ; 6). – Abstract: For the cause of Finnishness : the beginning of education in archaeology at the university.

Saloheimo, Veijo, *Itäsuomalaista liikkuvuutta 1600-luvulla : Savosta ja Viipurin-Karjalasta poismuuttaneita* [Rörlighet i Östra Finland på 1600-talet : utflyttare från Savolax och Viborg-Karelen]. – [Hfors], 1993. – 105 s. – (Suomen sukututkimusseuran julkaisuja ; 46).

Santonen, Arvo, *Kansallinen ja kansainvälinen suomalaisessa työväenliikkeessä* [Det nationella och internationella i den finländska arbetarrörelsen]. – [Grankulla], 1993. – 264 s.

Sarala, Anita, *Kirjoituksen opetus Suomen kansakoulunopettajaseminaareissa vuosina 1863–1895 : kohtri kaikkien suomalaisten kirjoitustaitoisuutta*. – Hfors, 1993. – 245 s. – (Tutkimuksia / Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitos ; 114). – Abstract: Teaching of writing at Finnish teacher training colleges in 1863–95 : towards nationwide literacy.

Sarantola-Weiss, Minna, Peter den Stores 200-årsjubileum och den ryska

flottans farfar. // *HTF*. 78 (1993), s. 410–424.

Sarjala, Jukka, ”Publiken bedes iakttaga tystnad” : millä tavoin käsitys musiikin vakavuudesta juurtui Helsingin konserttielämään 1800-luvulla [”Publiken bedes iakttaga tystnad” : hur uppfattningen om musikens allvar inrotades i Helsingfors musikliv på 1800-talet] // *Keskusteluja professorin kanssa* / red.: Totti Tuhkanen, Elisa Pispala, Keijo Virtanen. 1993 (Julkaisuja / Turun yliopisto, historian laitos ; 28), s. 205–218.

Sata vuotta suomalaista lähetystyötä. 1, 2 : Siemen kasvaa puuksi : 1859–1895 [Hundra år finländskt missionsarbete. 1, 2 : Fröet växer upp till ett träd] / Viljo Remes. – [Hfors], 1993. – 446 s.

Schweitzer, Robert, Der Kosmopolitismus Ostfinnlands : die Welt des Ministerstaatssekretärs Bruun. // *Finnland-Studien*. 2. 1993. (Veröffentlichungen des Osteuropa-Institutes München. Reihe Geschichte ; Bd. 63), s. 80–99.

Seela, Jacob, Manufakturkakel från Åbo : Åbo fajansfabrik 1842- 1882 = Käsiteollisuuskaakelia Turusta : Turun fajanssitehdas 1842–1882. // *Aboa* 53–54/1989–1990 (1993), s. 8–47. – Summary: Handicraft from Turku : Åbo fajansfabrik 1842–1882.

Siiriäinen, Ari, Eurooppalaisen integraation vuosituhantinen malli [Europeiska integration – ett mångtusenårigt modell]. // *Kanava*. 21 (1993) : 1, s. 22–26.

Sillanpää, Merja, *Kansanhuollon keittoa ja tikkuviinaa* [Folkförsörjningens soppa och träspit]. – [Helsinki], 1993. – 163, [2] s.

Soikkanen, Hannu, Sosialismi Suomen historiassa [Socialismen i Finlands historia]. // *HAik*. 91 (1993), s. 291–295.

Soikkanen, Markku, Mauno Koiviston tie presidentiksi [Mauno Koivistos väg till president]. // *YYA-Suomi* / red. Ilkka Herlin. 1993 (Historiallinen kirjasto ; 22), s. 192–213.

Storå, Nils, *Resurser, strategier, miljöer : etnologiska uppsatser*. – Åbo, 1993. – 347 s.

Suolahti, Gunnar, *Vuosisatain takaa : kulttuurihistoriallisia kuvauksia 1500–1800-luvuilta* [För århundraden sedan : kulturhistoriska skildringar från 1500–1800-talen] / red. Matti Klinge. – Hfors, 1993. – 480 s. – (SKS ; 585).

Suomalaisen eksegetiikan ja orientalistiikan juuria = Roots of exegetics and oriental studies in Finland / Ilkka Antola & Harry Halén (red.). – Hfors, 1993. – 220 s. – (FKSH ; 161). – Summaries.

Suomen energiatekniikan historia : teknis-historiallinen tutkimus energian tuottamisesta ja käytöstä Suomessa 1840–1980 [Energiteknikens historia i Finland : en teknologisk-historisk undersökning om energiproduktion och -användning i Finland 1840- 1980] / huvudred. Risto keskinen. – Tammerfors, 1993. – 2 band (428 s.)(452 s.). – (Julkaisuja / Tampereen teknillinen korkeakoulu ; 115).

Suomi, Juhani, Kekkonen tie presidentiksi [Kekkonens väg till president]. // *YYA-Suomi* / red. Ilkka Herlin. 1993 (Historiallinen kirjasto ; 22), s. 58–76.

Suomi 75 : itsenäisen Suomen historia. 3 : Suomi toisessa maailmansodassa [Finland 1975 : det självständiga Finlands historia. 3 : Finland i andra världskriget]. – 2. uppl. – [Esbo], 1993. – 304 s. – Innehåll: Suomi toisessa maailmansodassa [Finland i andra världskriget] / Ohto Manninen, Paasikiven aika [Paasikivis tid] / Jukka Tarkka. Talous-

- kasvu ja yhteiskuntamurros [Ekonomisk tillväxt och samhällsbrytning] / Erkki Pihkala. Syrjö, Veli-Matti, Pykälät ja todellisuus itsenäisen Suomen varuskunnissa [Paragrafer och verklighet i garnisonerna i det självständiga Finland]. // *Kasarmin aidan kahden puolen* / Jussi T. Lappalainen. 1993 (HA ; 101), s. 107–126.
- Sørensen, Søren, "En draabe i havet": danska frivilliga i inbördesskriget i Finland 1918. // *HTF* 78 (1993), s. 549–561.
- Takala, Martti, *Lex Dei – Lex Politica Dei : Lex Politica Dei – teos ja Kaarle IX:n lainsäädäntö*. – Hfors, 1993. – 292 s. – (FKSÅ ; 160) (HT ; 169). – Zusammenfassung: *Lex Dei – Lex Politica Dei : die "Lex Politica Dei" und die Gesetzgebung Karls IX*.
- Talonen, Jouko, *Esikoislestadiolaisuus ja suomalainen yhteiskunta 1900–1944*. – Hfors, 1993. – 196 s. – (FKSH ; 163). – Summary: First Born Laestadianism in the Finnish society between 1900 and 1944.
- Tarkka, Juhana, Pulavuoder ja Risto Rytin rahapolitiikka [Krisären och Risto Rytis finanspolitik]. // *Tuntematon Risto Ryti* / redaktionsråd: Eeva-Liisa Aalto, Hannu Heikkilä, Päiviö Tommila. 1993 (Risto Ryti -seuran julkaisuja ; 1), s. 27–44.
- Tarkka, Juhana, Raha ja rahapolitiikka [Pengar och finanspolitik]. – [Hfors], 1993. – 384 s.
- Tarkka, Jukka, Risto Rytin kylmä tahto [Risto Rytis kalla vilja]. // *Tuntematon Risto Ryti* / redaktionsråd: Eeva-Liisa Aalto, Hannu Heikkilä, Päiviö Tommila. 1993 (Risto Ryti -seuran julkaisuja ; 1), s. 45–57.
- Tasavallent presidentit [Republikens presidenter]*. – [Esbo], 1993.
- Murrosten ja kasvuun vuodet 1931–1940 : Svinhufvud, Kallio* [Brytningarnas och tillväxtens år 1931–1940 : Svinhufvud, Kallio]. – 221 s. – 2. uppl. 1993.
- Sodan ja rauhan miehet 1940–1956* [Krigets och fredens män 1940–1956] / Martti Turtola. – 224 s. – 2. uppl. 1994.
- Teerijoki, Ilkka, *Nälkävuosien turva? : pitäjänmakasiinit Suomessa 1700-luvulla*. – Hfors, 1993. – 280 s. – (HT ; 175). – Summary: A security measure for famine years? : parish grain storehouses in Finland during the 18th century.
- Teräväinen, Erkki, Pujahdus jättiläisen jalkojen välistä : noottikriisi länsisaksalaislehdissä marraskuussa 1961 [Smygande mellan jätters ben : notkrisen på västryska tidningar november 1961]. // *HAik* 91 (1993), s. 20–27.
- Tiihonen, Seppo & Ylikangas, Heikki, *Virka, valta, kulttuuri : suomalaisen hallintokulttuurin kehitys* [Ämbete, makt, kultur : förvaltningskulturens utveckling i Finland]. – Hfors, 1993. – 297 s.
- Tillotson, H. M., *Finland at peace and war 1918–1993*. – Norwich, 1993. – xiii, 354 s.
- Tjistikov, A. N., Zimfin – Förening för sovjetmedborgare med ekonomiska intressen i Finland. // *HTF* 78 (1993), s. 446–454.
- Torvinen, Taimi, Pakolaisia Jäämeren tiellä 1940–1941 [Flyktingar på vägen till Ishavet]. // *HA* 102 (1993), s. 7–90.
- Tuntematon Risto Ryti* [Den okände Risto Ryti] / redaktionsråd: Eeva-Liisa Aalto, Hannu Heikkilä, Päiviö Tommila. – Hfors, 1993. – 57 s. – (Risto Ryti -seuran julkaisuja ; 1).

Turtola, Martti, Puolustuspolitiikka [Försvarspolitiken]. // *YYA-Suomi* / red. Ilkka Herlin. 1993 (Historiallinen kirjasto ; 22), s. 121–138.

Turtola, Martti, Risto Rytin nuoruus [Risto Rytis ungdom]. // *Tuntematon Risto Ryti* / redaktionsråd: Eeva-Liisa Aalto, Hannu Heikkilä, Päiviö Tommila. 1993 (Risto Ryti -seuran julkaisuja ; 1), s. 9–25.

Tähtinen, Juhani, *Askel menneisyyteen : näkökulmia kasvatuksen historialliseen tutkimukseen* [Ett steg till det förflutna : aspekter på historisk forskning om uppfostran]. – [Åbo], 1993. – 122, [4] s. – (Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskuksen julkaisuja. A ; 14).

Uino, Ari, Sisäpolitiikan suuntaviivoja 1956–1966 [Riksdinjer i inrikespolitiken 1956–1966]. // *YYA-Suomi* / red. Ilkka Herlin. 1993 (Historiallinen kirjasto ; 22), s. 77–99.

Urpilainen, Erkki, *Algot Scarin ja göötiläisen historiankirjoituksen mureneminen Ruotsissa 1700-luvun alkupuolella*. – Hfors, 1993. – 248 s. – (HT ; 171). – Summary: Algot Scarin and the crumbling of the Geatic view of history in Sweden in the early 18th century.

Uustalu, Evald & Moora, Rein, *Soomepoisid : ülevaade eesti vabatahtlike liikumisest ning sojateest Soomes ja kodumaal Teise maailmasoja päevil*. – [2. tr.]. – Tallinn, 1993. – 478, [1] s.

Wahlberg, Peter, Den engelska attacken mot Brahestad 1854 : Herman Avelans ögonvittnesskildring. // *Sjöhistorisk årskrift för Åland*. 1992–1993 (1993), s. 50–57. – Summary: The British operation at Brahestad during the Crimean War 1854 : Herman Avellan's eyewitness account.

Vahtola, Jouko, Suomalainen keskiaika [Den finländska medeltiden]. // *Kanava*. 21 (1993) : 1, s. 16–21.

Vaikea totuus : vuosi 1918 ja kansallinen tiede [Svår sanning : året 1918 och den nationella vetenskapen] / red. Heikki Ylikangas. – Hfors, 1993. – 117 s. – (SKS ; 603).

Vares, Vesa, *Konservatiivi ja murrosvuodet : Lauri Ingman ja hänen poliittinen toimintansa vuoteen 1922*. – Hfors, 1993. – 658 s. – Summary: The adaptable conservative in a time of transition.

Vares, Vesa, Konservatismi muuttuminen – kuinka pitkälle? [Förändring i konservatismen – hur långt?]. // *Kanava*. 21 (1993) : 7, s. 436–442.

Varpio, Yrjö, Jukolan Juhani – punakaartilainen? : kansalaissodan vaikutus suomalaisen kirjallisuustieteeseen [Jukolas Juhani – en rödgardist? : medborgarkrigets inverkan inom litteraturvetenskapen]. // *Vaikea totuus* / red. Heikki Ylikangas. 1993 (SKS ; 603), s. 62–77.

Wegner, Bernd, Die Leningradfrage als Kernstück der deutsch-finnischen Beziehungen im Zweiten Weltkrieg. // *Finnland-Studien*. 2. 1993. (Veröffentlichungen des Osteuropa-Institutes München. Reihe Geschichte ; Bd. 63), s. 136–151.

Westerlund, Lars, *Länsförvaltningen : landshövdingarna, regeringsmakten och politiken i Finland åren 1809–1992*. – Hfors, 1993. – 552 s. – (Hallintohistoriallisia tutkimuksia ; 8). – Summary: Provincial administration in Finland : prefects, central administration & politics, 1808–1993.

Westerlund, Lars, *Massakern i Jakobstad : klubbliv, jägarprotest och privatjustis*.

– Hfors, 1993. – 191 s. – Summary: The Jakobstad massacre, 1918 : club life, Jäger protest & private justice.

Vihavainen, Timo, Suomen kulttuuri-ilmapiiirin muutokset [Förändringar i kulturatmosfären i Finland]. // *YYA-Suomi* / red. Ilkka Herlin. 1993 (Historiallinen kirjasto ; 22), s. 214–237.

Wihtol, Erik, The naval battles of Ruotsinsalmi in 1789 and 1790 : a comparison. // *Itämeri-seminaari (1990): The war of King Gustavus III and naval battles of Ruotsinsalmi*. 1993 (Kymenlaakson maakuntamuseon julkaisuja ; 17), s. 75–89.

Virkaan, virasta, viratta : tuikielmiä virkamiehistä ja ministereistä [Till ämbete, i ämbete, utan ämbete : studier över ämbetsmän och ministrar]. – Hfors, 1993. – 318 s. – (Hallintohistoriallisia tutkimuksia ; 7).

Virolainen, Johannes, *Polun varrelta : merkintöjä ja muistikuvia ihmisistä ja tapahtumista* [Från stigen : anteckningar och minnesbilder om människor och händelser]. – Hfors, 1993. – 400 s.

Virtanen, Keijo, Kulttuurihistoria tutkimuksen ja opetuksen haasteena [Kulturhistorien som en utmaning för forskning och undervisning] // *Keskusteluja professorin kanssa* / red.: Totti Tuhkanen, Elisa Pispala, Keijo Virtanen. 1993 (Julkaisuja / Turun yliopisto, historian laitos ; 28), s. 33–45.

Vladimirov, Viktor, *Näin se oli... : muistelmia ja havaintoja kulissientakaisesta diplomaattitoiminnasta Suomessa 1954–84* [Så var det... : hägkomster och iakttagelser om diplomatiska verksamheten bakom kulisserna i Finland 1954–84]. – Hfors, 1993. – 416 s.

Voipio, Timo, *Tropiikin lahjat : kahvin, teen ja kaakaon talous- ja sosiaalishistoriaa* [Tropikens gåvor : kaffets, teets och kakaos ekonomiska och socialhistoria]. – Hfors, 1993. – 312 s.

Vuolle, Tuula, *Paikallisesta hyväntekeväisyydestä valtion asiaksi : aistivallisuus- ja raajarikkoiskoulutus Suomessa 1846–1892*. – Jyväskylä, 1993. – 217 s. – (SHJ ; 47). – Abstract: From local charity to government matter : the organization of education for the persons with sensory defects and cripples in Finland 1846–1892.

Vuorenmaa, Anssi, King Gustavus III and Russia : the war between Sweden and Russia in Finland 1788–1790. // *Itämeri-seminaari (1990): The war of King Gustavus III and naval battles of Ruotsinsalmi*. 1993 (Kymenlaakson maakuntamuseon julkaisuja ; 17), s. 61–73.

Väisänen, Seppo, Kansalaissota [Medborgarkriget]. // *HAik*. 91 (1993), s. 98–102.

Väyrynen, Raimo, Kylmästä sodasta uuteen maailmanjärjestykseen : Suomen ulkopoliittikan kansainvälinen ympäristö [Från det kalla kriget till en ny världsordning : den finländska utrikespolitikens internationella omgivning]. // *Johdatus Suomen ulkopoliittikkaan* / Tuomas Forsberg, Tapani Vaahtoranta (red.). 1993 (Ulkopoliittisen instituutin julkaisuja ; 2), s. 25–61.

Ylikangas, Heikki, Sisällissota [Inbördeskriget]. // *HAik*. 91 (1993), s. 110–114.

Ylikangas, Heikki, *Tie Tampereelle : dokumentoitu kuvaus Tampereen antautumiseen johtaneista sotatapahtumista Suomen sisällissodassa 1918* [Vägen till Tammerfors :

en dokumenterad skildring av de krigshändelser som ledde fram till Tammerfors kapitulation under inbördeskriget i Finland 1918]. – Borgå, 1993. – 569 s. – 2.-3. uppl. 1993. – 4. uppl. 1994.

Ylikangas, Heikki, Vuoden 1918 vaikutus historiatieteessä [Hur året 1918 inverkade på historievetenskapen]. // *Vaikea totuus* / red. Heikki Ylikangas. 1993 (SKS ; 603), s. 93–106.

YYA-Suomi [VSB-Finland] / [red.: Ilkka Herlin]. – Borgå, 1993. – 237 s. – (Historiallinen kirjasto ; 22).

Åström, Anna-Maria, 'Sockenboarne': herrgårdskultur i Savolax 1790–1850. – Hfors, 1993. – 424 s. – (Folklivsstudier ; 19) (SSLF ; 585).

Lokalhistoriska arbeten

Alahärmän historia. 1 : Alahärmän alueen vaiheet jääkauden jälkeiseltä ajalta vuoteen 1867 [Alahärmä sockens historia. 1 : Alahärmä-områdets skeden från tiden efter istiden till år 1867] / Eero Ojanen. – Alahärmä, 1993. – 553 s.

Alavuden historia. 1 : Alavuden vaiheita esihistoriallisesta ajasta vuoteen 1918 [Alavo sockens historia. 1 : Alavo sockens skeden från den förhistoriska tiden till år 1918] / Eero Kojonen. – 2 uppl. – [Alavus], 1993. – 876 s. – 1. uppl. 1963.

Ekenäs stads historia. Del 4 : 1930–1980 / Henrik Cederklöf. – [Ekenäs], 1993. – 616 s.

Haara, Pekka, *Anttolan historia* [Anttola sockens historia]. – [Anttola], 1993. – 380 s.

Heinänen, Hannu, *Sallan historia* [Salla sockens historia] / arkeologiska delen förf. av Matti Huurre. – [Salla], 1993. – 511 s.

Hiekkänen, Markus & Härme, Jussi, *Rengon historia* [Renko sockens historia]. – [Renko], 1993. – 729 s. – Innehåll: Esihistoria, kirkon historia [Förhistorien, kyrkohistorien] / Markus Hiekkänen. Historiallinen aika [Historiska tiden] / Jussi Härme.

Keski-Suomen historia. 3 : Keski-Suomi itsenäisyyden aikana [Mellersta Finlands historia. 3 : Mellersta Finland under självständigheten] / red. Mauno Jokipii. – [Jyväskylä], 1993. – 792 s.

Kohisevien koskien Laukaa : Laukaa 1593–1993 [De brusande forsarnas Laukas : Laukas socken 1593–1993] / red. Helena Hänninen. – [Laukas], 1993. – 293 s.

Kuokkanen, Pertti, *Toivakan historia* [Toivakka sockens historia] / red. Marja-Leena Lampinen. – [Toivakka], 1993. – 636 s.

Kuujo, Erkki, *Jo Karjalan kunnailla lehtii puu... : Moskovan rauhassa luovutettujen alueiden varhaisempia vaiheita* [De i Moskva-freden avträdda områdenas tidigare historia]. – Lappeenranta, 1993. – 79 s.

Kuusamon historia. 5 : Kuusamon isojako [Kuusamo sockens historia. 5 : Storskiftet i Kuusamo] / Eljas Savola. – Kuusamo, 1993. – 469 s.

Kälviän ja Ullavan kirja [Boken om Kelviä och Ullava] / red. Harri Turunen. – [Kälviä], 1993. – 592 s. – (JYY:n kotiseutusarja ; n:o 31).

Könönen, T., Pälkjärven pitäjää [Pälkjärvi socken]. – [Faksimiluppl.]. – Kuopio, 1993. – 202 s. – (Aarni ; 3). – Orig. utk.: Kuopio, Kuopion isänmaallisen seuran kustannuksella, 1891.

Mäntsälän historia. 2 [Mäntsälä sockens historia. 2]. – [Mäntsälä], 1993. – 622 s. – Innehåll: Väestö Suomen sodasta itsenäisyyden ajan alkuun [Befolkningen från Finska kriget till början av självständighetstiden] / Antti Rosenberg. Mäntsälän clinkeinoelämä autonomian aikana [Näringslivet i Mäntsälä under autonomin] / Juhani Lomu. Mäntsälän seurakunnan, hallinnon ja yhteiskuntaelämän historia autonomian ajalla vuosina 1809–1917 [Församlingens, förvaltningens och samhällslivets historia i Mäntsälä under autonomins tid åren 1809–1917] / Kirsti Manninen.

Nurmon historia. 2 : Aika kunnallishallinnon perustamisesta toisen maailmansodan päätymiseen [Nurmo sockens historia. 2 : Tiden från införandet av kommunalförvaltningen till andra världskrigets upphörande] / Aarre Läntinen. – [Nurmo], 1993. – 698 s.

Peltovuori, Risto O., *Forssan historia* [Forssa stads historia]. – Forssa, 1993. – 534 s.

Rasila, Viljo, *Pirkanmaan historia : Pirkanmaan kotiseutusarjan 4. osa* [Pirkanmaas historia : 4. delen i Pirkanmaas hembygdsserie]. – Tammerfors, 1993. – 132 s. – (Pirkanmaan liiton julkaisu ; 12).

Ropponen, Jari, *Suonenjoen historia: pitäjien takamaasta mansikkakaupungiksi* [Suonenjoki stads historia: från socken-utmark till jordgubbsstad]. – [Suonenjoki], 1993. – 387 s.

Ruuttula-Vasari, Anne, *Sievistä sommaan näkköön : Sievin historiaa* [Från Sievi till prydligt utseende : Sievi sockens historia]. – [Sievi], 1993. – 476 s.

Sinisalo, Hannu, *Uurainen : Kuukan kappelista nykypäivään 1868–1993* [Uurainen : från Kuukka kapell till nutiden 1868–1993]. – [Uurainen], 1993. – 304 s.

Tornedalens historia. 2 : Från 1600-talet till 1809 / red.: Olof Hederyd (svenska och finska), Yrjö Alamäki (finska). – Haparanda, 1993. – 447 s. – Utk. samtidigt på finska: *Tornionlaakson historia*.

Vanhan Kerimäen historia [Gamla Kerimäki sockens historia]. – Kerimäki, 1993.

1, 1 : *Enonkosken, Kerimäen, Punkaharjun ja Savonrannan historia vuoteen 1865* [Enonkoski, Kerimäki, Punkaharju och Savonranta socknars historia till år 1865] / Asko Mielonen. – 697 s.

1, 2 : *Erillisartikkelit* [Fristående artiklar] / Heikki Vesajoki ... [et al.]. – 368 s.

Det åländska folkets historia. 5:1 : Det åländska folkets historia 1920–1990 / Erik Tudeer. – Mariehamn, 1993. – 287 s.

Använda förkortningar:

FKSH	= Finska kyrkohistoriska samfundets handlingar Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia
FT	= Finsk tidskrift
HA	= Historiallinen arkisto
HAik	= Historiallinen aikakauskirja
HLS	= Historiska och litteraturhistoriska studier
HT	= Historiallisia tutkimuksia
HTF	= Historisk tidskrift för Finland
SH	= Studia historica
SEHR	= Scandinavian economic history review
SF	= Studia Fennica
SHA	= Sotahistoriallinen aikakauskirja
SHJ	= Studia historica Jyväskyläensia
SJH	= Scandinavian journal of history
SHS	= Studia historica septentrionalia
SKS	= Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia
SM	= Suomen museo
SMYA	= Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja Finska fornminnesföreningens tidskrift
SSLF	= Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland
THA	= Turun historiallinen arkisto

Från och med år 1986 sammanställs den historiska bibliografin för Finland som en kumulativ mikrokortsförteckning som senare kommer att utges i bokform. Bibliografin utarbetas i samarbete mellan Helsingfors universitetsbibliotek och Finska Historiska Samfundet.

Det bibliografiska urvalet upptar litteratur rörande Finlands historia som bedömts ha ett allmänt intresse. Urvalet bygger på det material som samlas för *Finsk Historisk Bibliografi* 1991-. Målsättningen har varit att i urvalet samla centrala böcker rörande Finlands historia tryckta år 1993 samt uppsatser ur de viktigaste inhemska och utländska tidskrifterna och antologierna. I fråga om det inhemska materialet bygger urvalet på den litteratur som fram till slutet av år 1994 ankommit till Helsingfors universitetsbiblioteks friexemplarsbyrå. Materialet kan ha brister och det här publicerade urvalet eftersträvar inte bibliografisk fullständighet.

Den litteratur som ingår i urvalet återfinns även i Kati-databasen som upprätthålls av De vetenskapliga bibliotekens adb-enhet (TKAY) och där den historiska bibliografin 1986 – ingår som en egen underavdelning "hist".

Tidigare bibliografier efter 1980 har ingått i följande numernr av *Historisk Tidskrift för Finland*: bibliografin för år 1981; nr 2/83, s. 206–228; år 1982; 4/83, s. 464–481; år 1983; 2/84, s. 178–200; år 1984; 3/85 s. 392–415; år 1985; 4/86, s. 506–528; år 1986; 1/88 s. 123–151; år 1987; 1/89, s. 185–213; år 1988; 1/90, s. 189–216; år 1989 1/91, s. 142–167; år 1990 1/92, s. 145–171; år 1991 1/93, s. 164–187; år 1992 1/94, s. 148–169.

Medarbetare i detta nummer:

Kirsti Antin, bibliotekarie, Helsingfors universitetsbibliotek; *Martin Ellfolk*, biblioteksassistent, Åbo Akademi; *Max Engman*, fil.lic. (disp.), professor, Åbo Akademi; *Kaijus Ervasti*, jur.kand., forskare, Rättspolitiska forskningsinstitutet, Helsingfors; *Christina Forssell*, fil.mag. forskare, Riksarkivet, Helsingfors; *Georg Haggren*, fil.lic., forskare, Helsingfors universitet; *Markus Hiekkänen*, fil.dr, forskare, Museiverket, Helsingfors; *Merja-Liisa Hinkkanen*, fil.dr, överassistent, Åbo universitet; *Petri Karonen*, fil.dr, överassistent, Jyväskylä universitet; *Marianne Liljeström*, fil.lic., assistent, Åbo Akademi; *Beatrice Moring*, fil.dr, assistent, Historiska och litteraturhistoriska arkivet, Helsingfors; *Thomas Munch-Petersen*, Ph.D., University College London; *Olof Mustelin*, fil.dr, Åbo; *Ilkka Mäntylä*, fil.dr, docent, Helsingfors universitet; *Mona Rautelin*, fil.kand., Helsingfors; *Minna Sarantola-Weiss*, fil.lic., Helsingfors; *Kirsi Sirén*, fil.kand., forskare, Helsingfors universitet; *Ilkka Teerijoki*, fil.dr, assistent, Helsingfors universitet; *Lena Törnblom*, fil.lic., forskare, Helsingfors universitetsbibliotek.

Expertkommittén för översättning av finskspråkig facklitteratur till svenska har bekostat översättningen av följande bidrag i detta nummer: uppsatser av Kaijus Ervasti (övers. Peretti Hakala) och Kirsi Sirén (övers. Max Engman), recensioner av Georg Haggren, Ilkka Mäntylä, Ilkka Teerijoki (övers. Rainer Knapas), Merja-Liisa Hinkkanen samt diskussionsinlägg av Markus Hiekkänen (övers. Max Engman).

Innehåll

Petri Karonen: Trygg eller livsfarlig? Väldsbrottsligheten i Finlands städer 1540–1660	1
Mona Rautelin: Förekom tvenne srycken konor. Kvinnor på tingen i Österbotten efter 1600-talets mitt.....	12
Kirsi Sirén: Brottsligheten i Finland i slutet av 1700- och början av 1800-talet.....	39
Kaijus Ervasti: Barnamordsbrodden i Finland under 1800-talet	64
Granskningar	
Anders Björnsson (red.): Vad våldet skapat – nio uppsatser om brott och straff i svensk och europeisk historia. Av Max Engman	85
Marko Nenonen & Timo Kervinen: Synnin palkka on kuolema. Suomalaiset noidat ja noitavainiot 1500-1700-luvuilla. Av Ilkka Mäntylä	87
Harald Gustafsson: Political Interaction in the Old Regime. Central Power and Local Society in the Eighteen-Century Nordic States. Av Ilkka Teerijoki	89
Patrick Bruun (utg.): Vardagsslit och sjuårskrig. Upplevt och beskrivet av den nyländske dragonen Carl Johan Aminoff. Av Georg Haggrén	92
Staffan Rudstedt: I fängelset. Den svenska fångvårdens historia. Av Merja-Liisa Hinkkanen	94
Jukka Nevakivi (red.): La neutralité dans l'histoire. Av Thomas Munch-Petersen	99
Eljas Orrman & Elisa Pispala (red.): Suomen historian asiakirjalähteet. Av Max Engman	104
Mirja Härkönen: Naisia, asiakirjoja, arkistoja. Suomen naishistorian arkistolähteitä. Av Lena Törnblom	106
Bibliografi över Finlands bokhistoria 1488-1850. Förteckning över bokhistoriska publikationer utgivna före 1991. Av Olof Mustelin	109
Diskussion	
Ålands medeltida kyrkor – en smal eller bred infallsvinkel. Av Markus Hiekkänen	113
Från fältet	129
Finländsk historisk litteratur 1993. Bibliografiskt urval av Kirsti Antin	136

Historisk Tidskrift för Finland

Redaktionens adress: Berggatan 6 A 9, 00100 Helsingfors

Prenumerationspris 1995: Mk 135,- Postgiro 952 63-7

Lösnummerpris: Mk 35,- Försäljning: Akademiska bokhandeln i Helsingfors och Åbo, Vetenskapsbokhandeln i Helsingfors (Kyrkogatan 14, Helsingfors) samt genom redaktionen.